

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«ПОЛІТОЛОГІЧНІ СТУДІЇ»

ВИПУСК 6

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

Кам'янець-Подільський
2024

УДК 32.01
ББК 66.0
3-41

Ідентифікатор медіа R30-02245
Рішення Національної ради з питань телебачення
та радіомовлення № 132 від 18.01.2024 р.

*Рекомендувала вчена рада історичного факультету
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка (протокол № 3 від 24.04.2024 р.)*

Рецензенти:

Борис Дем'яненко, доктор політичних наук, професор, декан соціально-психологічного факультету Університету Григорія Сковороди в Переяславі;
Ольга Вабкіна, доктор політичних наук, завідувачка кафедри політичних наук навчально-наукового інституту права та політології Українського державного університету імені М.П. Драгоманова.

Редакційна колегія:

- О. В. Віннічук**, кандидат політичних наук, доцент
(відповідальний редактор);
- М. П. Плахтій**, кандидат філософських наук, доцент
(відповідальний секретар);
- С. Г. Вонсович**, доктор політичних наук, професор
(голова редакційної колегії);
- Г. І. Луцишин**, доктор політичних наук, професор;
- М.А. Бучин**, доктор політичних наук, професор;
- В. М. Гоцуляк**, доктор політичних наук, доцент;
- В. В. Кобильник**, кандидат політичних наук, доцент;
- В. Ю. Маркітантов**, кандидат політичних наук, доцент;
- В. Г. Чабанов**, кандидат філософських наук, старший викладач.

Збірник наукових праць «Політологічні студії» [Електронний ресурс] / [редкол. О. В. Віннічук (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. Випуск 6. 236 с.

Електронна версія збірника доступна за покликаннями:

URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/8136>

«Політологічні студії» – науковий, науково-популярний збірник праць, присвячений дослідженням у сфері соціального, політичного, гуманітарного знання. У збірнику висвітлюються актуальні проблеми сучасної політології. Представлено спектр наукових розробок українських дослідників за наступними напрямками: теорія та історія політики; політичні інститути та процеси; політична культура та ідеологія; політична комунікація актуальні проблеми міжнародних відносин, регіональні політичні процеси. Збірник адресований професійним політологам, докторантам та аспірантам, усім, хто цікавиться сучасними аспектами політичного життя.

УДК 32.01
ББК 66.0

© К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2024

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 323.17

Вонсович Сергій Геннадійович,
доктор політичних наук,
професор, кафедри політології та філософії
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка
ORCID: 0000-0001-9657-0902

КОНЦЕПТ «НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ» В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ТЕОРІЇ

Резюме. Розглянуто проблему становлення національної ідентичності та її загострення під впливом змін, які вплинули на темпоральність транзитивних процесів у світі та в Україні. Розкрито трактування сутності ідентичності та розуміння процесу становлення національної ідентичності в контексті сучасної політичної науки. Встановлено, що ідентичність є однією з п'яти екзистенційних потреб людини (разом із потребою у встановленні зв'язків, у системі поглядів, у відданості). Серед українських науковців найпоширеніше визначення ідентичності пов'язане з її розумінням як сукупності рис та ознак, на підставі яких людина чи група співвідносять або ототожнюють себе із певною соціальною групою, спільнотою. Водночас, ідентичність як сукупність рис та ознак є підставою для вирізнення людини, групи з-поміж інших, відповідно, людей, груп (спільнот). Виокремлено генезису головних понять, які виявляють зміст національної ідентичності, розкривають її риси та типологію. Крім того, виявлено що особистісна ідентичність пов'язана взаємовпливом із соціальною ідентичністю. Зазначено, що процес ідентифікації може бути усвідомленим або неусвідомленим. Ідентичність виявляється як на особистісному, так і на груповому рівнях, і є наслідком приналежності до певної групи чи спільноти та зв'язків із нею. У системі соціальних ідентичностей та в її ієрархії, етнічна та національна ідентичності постають як одні з найбільш стабільних. Аргументовано, що інтенсивність становлення чи збереження національної та етнічної ідентичностей зазнає впливу інших проявів ідентифікації і, від-

повідно, інших типів соціальної ідентичності людини: соціально-класової, культурної, ідеологічної, регіональної, релігійно-конфесійної тощо. Зазначено, що різні типи ідентичності (етнічна, релігійна, національна) можуть бути стійкішими порівняно з іншими в залежності від конкретних соціальних умов. Акцентовано увагу на тому, що у системі ідентичностей вагому роль відіграє етнічна ідентичність, яка спирається на такі характеристики: спільність походження, етнонім (самоназва), мова, культура, релігія, історична пам'ять тощо, що суттєво обумовлюють приналежність до певної спільноти. Висвітлено й те, що українські науковці використовують поняття «маргінальності» ідентичності, «маргінального» статусу людини, групи. Виокремлено критерії для вирішення національної та етнічної ідентичності, якими послуговуються українські дослідники.

Ключові слова: транзитивні політичні процеси, ідентичність, національна ідентичність, політична теорія, особистісна ідентичність, соціальна ідентичність, ідентитет.

Актуальність дослідження. У сучасному науковому дискурсі проблема ідентичності є проблемою міждисциплінарною, оскільки вона представлена майже у всіх сферах суспільних та гуманітарних наук. Її досліджують філософи, психологи, соціологи, історики, культурологи, педагоги, політологи. Так, психологи (А. Адлер, У. Джеймс, Е. Еріксон, А. Маслоу, Дж. Мід, К. Роджерс, Ж.П. Піаже, Г. Тард, Дж. Тернер, З. Фрейд, К. Юнг, тощо) поняття «ідентичність» тлумачать як вираження внутрішніх процесів особистості, коли суспільні системи є лише контекстом. Соціологи (З. Бауман, П. Бергер, Е. Гідденс, І. Гофман, Ч. Кулі, Р. Лейнг, Т. Лукман, Дж. Мід, тощо) зосереджують увагу на формах соціокультурної ідентичності індивіда й поняття «ідентичність» висвітлюють як комплекс соціальних статусів та ролей. У філософії науковці (Ю. Габермас, М. Гайдеггер, Г. Гегель, Е. Гуссерль, І. Кант, Ж. Локан, Дж. Локк, Д. Рісмен, Ж-П. Сартр, Г. Фіхте, Д. Юм, К. Ясперс, тощо) поняття «ідентичність» визначають як результат процесу ідентифікації, суть якого відображає побудову взаємозв'язків людини з зовнішнім світом та визначає співвідношення внутрішнього і зовнішнього [1, с.6]. У психології й політології проблема ідентич-

ності представлена працями таких науковців, як В. Васютинський, П. Гнатенка, П. Горностай, О. Донченко, В. Павленко, М. Слюсаревського, В. Татенка, Н. Хазратової тощо, які розкривають соціально-психологічні механізми і чинники виникнення (конструювання, трансформування) ідентичності, а також закономірності її впливу на масову політичну свідомість і поведінку. З позиції міждисциплінарного висвітлення проблеми бралися до уваги праці Т. Бойко [2]; Т. Воропаєвої [3]; І. Грабовської [4], Ю. Руденко [5] тощо. У них науковці розкривають окремі особливості формування ідентичності відповідно до актуальних фундаментальних або прикладних наукових тем.

Метою статті є осмислення сутності процесу формування національної ідентичності в українській політичній теорії та обґрунтування на цій основі твердження про те, що цей процес необхідно розглядати як один із чинників збереження цілісності держави та її зміцнення. На наш погляд, інтерес до цього феномену зумовлений тим, що ідентичність є однією з п'яти екзистенційних потреб людини (разом із потребою у встановленні зв'язків, у подоланні, у корінні і системі поглядів, у відданості). Її сутність – тотожність самому собі. Ідентичність є результатом ідентифікації. Вона зумовлюється пошуком способів задоволення потреб індивіда у процесі соціалізації. Тому виокремлення генези головних понять, які виявляють зміст національної ідентичності, розкривають її риси та типологію, а також розуміння її впливів визначають завдання дослідження.

Результати дослідження. Проблема становлення національної ідентичності та змін в системі соціальних ідентичностей суспільства гостро постала перед дослідниками від часу проголошення незалежності України, поглибилася з початком кардинальних соціально-політичних трансформацій. Пертурбації 2014-2024 рр., суттєво вплинувши на темпоральність транзитивних процесів в світі і в Україні, загострили проблему ідентичностей, змусили науковців інакше підійти до їх розуміння і змісту. Зокрема, Френсіс Фукуяма в праці «Проти політики ідентичності» [6] доходить висновку, що сучасна політика рухається під впливом ідентичностей. Він зауважує, що нині політика – це не економіка чи ідеологія, а ідентичності. Ліві вбачають свої цілі в політиці захисту маргінальних груп (етні-

чні меншини, мігранти, жінки, ЛГБТ-спільнота), праві – в патріотичному захисті традиційної національної ідентичності. Демократичні суспільства розриваються на сегменти, які не здатні домовлятися про спільні дії.

Отже, політика ідентичності стала основною концепцією, яка пояснює багато чого з того, що відбувається в глобалізованому світі. Витлумачення сутності ідентичності вперше запропонував психолог і психоаналітик Е. Еріксон, визначивши її як суб'єктивне натхнення відчуття тотожності і цільності. Для розуміння процесу становлення національної ідентичності у рамках певного культурного середовища важливими стали ідеї М. Вебера, Г. Алмонда, С. Верби, Е. Фрома. Свій внесок у концептуалізацію поняття зробили Г. Моргентгау, Т. Лукман, А. Вендт, М. Кастельс, Ш. Муфф і Е. Лакло. Серед українських науковців найпоширеніше визначення ідентичності пов'язане з її розумінням як сукупності рис та ознак, на підставі яких людина чи група співвідносять або ототожнюють себе із певною соціальною групою, спільнотою. Водночас, ідентичність як сукупність рис та ознак є підставою для вирізнення людини, групи з-поміж інших, відповідно, людей, груп (спільнот). «Ідентифікація» є процесом такого ототожнення. Отже, співвідношення між поняттями «ідентичність» та «ідентифікація» є таким: ідентичність у різноманітних її виявах і формах є результатом процесу ідентифікації. Процес ідентифікації може бути усвідомленим або неусвідомленим. Крім того, комплексний процес ідентифікації може бути зокрема інтуїтивним; короткочасним або тривалим; відкритим або прихованим; однозначним або суперечливим. Ідентичність виявляється як на особистісному, так і на груповому рівнях, і є наслідком приналежності до певної групи чи спільноти та зв'язків із нею. Можна погодитися із визначенням дослідниці І. Кресіної, яка визначає ідентичність як «приналежність (і об'єктивну, і суб'єктивну) людини чи групи людей до певного типу спільності чи спільноти, ототожнення себе з її нормативними і функціональними характеристиками, і, здебільшого, готовність стати репрезентантом останньої» [7, с.89].

Як бачимо, формування системи соціальних ідентичностей людини відбувається на основі факту приналежності до груп та спільнот, а також на співвіднесенні себе

водночас із кількома соціальними групами чи спільнотами та вибудови специфічної «ієрархії ідентичностей». М. Шульга пов'язує особистісну ідентичність із цілями мотиваціями, настановами, ціннісними орієнтаціями і самосвідомістю особистості, тоді як соціальну ідентичність – із системою соціальних характеристик (норм, ролей, статусів), що дозволяють вирізнити індивіда за груповою приналежністю [8]. Водночас, самоусвідомлення на груповому рівні є результат індивідуальних самоусвідомлень, але не їх механічною сумою. Тому особистісна ідентичність та соціальна ідентичність, яка творяться на різних рівнях, пов'язані взаємовпливом. Внаслідок самоідентифікації за різноманітними соціокультурними, соціополітичними, соціально-психологічними параметрами людина визначає себе в певній спільноті, що визначає специфіку її особистісної ідентичності. Характер соціальних зв'язків визначає змістове наповнення ідентичності; вона може бути класовою, професійною, релігійною, культурною, етнічною, державно-політичною та іншою [9, с.81]. Тому набуття людиною та групою людей власної ідентичності може відбуватися «на рівні клану, племені, національної держави, імперії тощо; у категоріях соціальної, культурної, расової, етнічної, релігійної, територіальної ідентичності тощо. Дослідниця у цій царині Л. Нагорна, виокремлює три рівні ідентичності, що відображають «особистісне самовизначення, яке є базовою ідентичністю, систему соціокультурних ідентичностей (національних, професійних, вікових, релігійних, гендерних тощо) на другому рівні, а також глобальну ідентичність на третьому рівні» [10, с.16]. Приналежність до певної спільноти – етнічної, регіональної, національної – передбачає певний рівень залученості людини у неї через систему специфічних зв'язків. Разом з тим, приналежність до спільноти визначається через самоідентифікацію, тобто визнання та усвідомлення самою людиною своєї приналежності (етнічної, релігійно-конфесійної, культурної, національної тощо), виокремлення власної самосвідомості. На груповому рівні самоусвідомлення та ідентичність проявляється на підставі єдності ознак, за якими, по-перше, співвідносяться представники групи (спільноти) із нею, по-друге, відрізняють себе від інших груп (спільнот).

Отже, через виокремлення із сукупності соціальних ідентичностей, для яких характерним є віднесення людиною чи групою людей себе за певними характеристиками до тих чи інших спільнот, розпізнають національну, етнічну, культурну, релігійну, соціально-класову ідентичності. Ступінь впливу найпоширеніших типів ідентичності в цілому на систему ідентичностей людини та групи є різною. У системі соціальних ідентичностей та в її ієрархії, етнічна та національна ідентичності постають як одні з найбільш стабільних, оскільки саме етноси та нації є спільнотами, приналежність до яких обумовлюється народженням та лишається, як правило, незмінною протягом життя людини. Водночас інтенсивність становлення чи збереження національної та етнічної ідентичностей зазнає впливу інших проявів ідентифікацій і, відповідно, інших типів соціальної ідентичності людини: соціально-класової, культурної, ідеологічної, регіональної, релігійно-конфесійної тощо. Варто зауважити, що різні типи ідентичності (етнічна, релігійна, національна) можуть бути стійкішими порівняно з іншими в залежності від конкретних соціальних умов. Проте, найчастіше дослідники схильні виокремлювати у системі ідентичностей етнічну ідентичність як найбільш поширений та стійкий тип. Цей тип ідентичності базисно спирається на такі характеристики: спільність походження, етнічний (само)назва, мова, культура, релігія, історична пам'ять тощо, які суттєво обумовлюють приналежність до етнічної групи чи спільноти. Підставу для стійкості етнічної ідентичності, як однієї з форм самовизначення людини, створює спільність походження, традицій, цінностей, вірувань, відчуття історичної спадкоємності та зв'язку між поколіннями, а також може супроводжуватися готовністю й здатністю відстоювати спільні культурні, соціальні, економічні, політичні інтереси, що визначається як «максимальна етнічність» [11]. За цього, етнічна ідентичність може бути присутня навіть тоді, коли не супроводжується зовнішніми функціональними рисами етнічного, такими, як застосування мови, дотримання звичаїв, традицій тощо. Феномен обмеженого соціального значення етнічних характеристик, а також релігійних, мовних, національних, особливо поширене в сучасних суспільствах. Проте, завдяки процесу самоіденти-

фікації, і в модернових суспільствах зберігається вага етнічної ідентичності. У підсумку маємо або уточнення власної об'єктивної приналежності до певної етнічної групи, або здійснення самоідентифікації із іншими етноспільнотами. Етнічна ідентичність передбачає здатність людини чи групи ідентифікувати себе не лише з однією, але й з кількома етнічними спільнотами одночасно, зокрема в умовах перебування в іншокультурному та/або іноетнічному середовищах. Це формує невстановлену (неоднозначну) етнічну ідентичність. Тому українські науковці використовують поняття «маргінальності» ідентичності та «маргінального» статусу людини чи групи [12, с.36; 13, с.107] якими позначають відстороненість та ізольованість від решти суспільства та притаманної йому системи ідентичностей. «Маргінальність» ідентичності простежується передусім у неможливості адаптувати людиною або групою несумісних цінностей з різних етнічних, культурних спільнот і супроводжується одночасною внутрішньо суперечливою ідентифікацією із кількома спільнотами. Через дистанціювання індивіда або групи одночасно від усіх спільнот може не відбуватися самоідентифікації з жодною. Таким чином відбувається деактуалізація основних типів ідентичності (етнічної, мовно-культурної, релігійно-конфесійної тощо). Також самоізоляція однієї із спільнот на етнічній, мовно-культурній, релігійно-конфесійній основі тощо, та дистанціювання від інших спільнот в межах одного суспільства, спроможна формувати появу «маргінального» типу ідентичності цілих соціальних груп.

Більшість українських науковців чітко розмежовують поняття етнічної та національної ідентичності на засадах сутнісної відмінності між поняттями етнічного та національного. Також в українській науці синтезуються ці поняття з метою дефініції споріднених явищ. На розсуд окремих науковців, споріднену сутність взаємообумовлених і взаємопов'язаних етнічних і національних чинників відображає поняття «етнонаціональної ідентичності». У визначенні критеріїв для вирізнення національної та етнічної ідентичності вітчизняні дослідники послуговуються поняттями «ідентитет» та «система ідентитетів». Ідентитет розглядається як сутнісна ознака, властива людині, групі чи спільноті, що дозволяє максимально точно встановити

приналежність людини до тієї чи іншої спільноти. Ідентичність особистості чи групи включає всі її ідентитети (пріоритетні, актуалізовані та потенційні) [14]. Пріоритетні ідентитети є визначальними для соціальних зв'язків індивіда або групи. Актуалізованими є всі ідентитети, пріоритетні і непріоритетні, властиві індивіду або групі на даний час. Потенційними є ідентитети, що мають можливість для актуалізації під впливом певних соціальних чинників. Ідентичностям властиві зміни, зумовлені політичним, соціально-економічним контекстом, а тому вони мають тимчасові, ситуативні риси. Водночас, «...соціально-культурні утворення, до яких належать ідентичності, піддаються актуалізації – деактуалізації, легітимації – делегітимації тощо, однак значно меншою мірою – руйнації чи розпаду» [15, с.162].

Динамічність і рухливість, що притаманні складовим системи соціальних ідентичностей, не заперечують існування стабільних типів ідентичності. Відтак, стійкість ідентичності може проявлятися інерційно, тобто відтворювати вже звичні форми та вияви. У цьому контексті з позицій сьогодення варто звернути увагу ось на що. Наполегливе заперечення європейськості України, до якого вдавався Захід, йшло пліч-о-пліч з іще завзятішим запереченням росією самого її існування. Політично ці два заперечення було оформлено по-різному, і вони мали істотно відмінні наслідки: суто інституційні в одному випадку і військово-геноцидні – в іншому. (Інша річ, що одне заперечення неабияк сприяло другому – на різних рівнях.) Проте спільним, єднальним для них було коріння, яке можна означити, як «імперське знання»: систему наративів, що їх кожна імперія виробляє про себе та своїх колоній для зміцнення і легітимізації контролю над ними. У цьому випадку саме російське імперське знання лягло в основу не лише російського, а й західного погляду на Україну, хоч його й було доповнено певним місцевим досвідом і дедалі істотнішими на Заході ідеологічними та етичними обмеженнями. Російське «заперечення України» має значно глибше коріння, оскільки воно пов'язано зі способом конструювання російської імперської ідентичності – привласненням української (і білоруської) історії, території та ідентичності, а також розміщенням України (насамперед

Києва) в осерді імперського міфу про власне походження. Незалежна Україна своїм існуванням підриває цю міфологію і кидає виклик основам російської імперської ідентичності. Україна як суверенна національна держава провокує в імперських росіян онтологічну незахищеність і тривогу. Україна є «анти-росією» в тому сенсі, що її національна ідентичність несумісна з російською імперською ідентичністю, і навпаки. У цьому сенсі вона таки становить «екзистенційну загрозу» для росії як імперії, хоча водночас є шансом для її трансформації у нормальну національну державу.

Висновки. Різноманітні ідентичності в процесі свого формування та трансформації взаємодіють між собою, нашаровуються або й витісняють одна одну, що відбивається на неоднозначності та суперечливості проявів особистісної й групової ідентифікації. З одного боку, ідентичність кожної людини складається внаслідок набуття специфічних ідентифікацій та наслідування системи ідентичностей (етнічної, расової, національної, культурної, релігійної тощо) властивих спільноті, до якої вона належить; тобто особистісна ідентичність відтворює й підтримує спільнотну ієрархію ідентичностей. Разом з тим, уся система соціальних ідентичностей людини та спільноти може бути суттєво деформована внаслідок дії державно-політичного чинника. Держава, діяльність її інституцій може свідомо спричиняти ослаблення, деформацію та навіть витіснення ідентичності етнічних, культурних, релігійно-конфесійних груп, націй, або їхніх окремих ідентитетів; водночас, держава здатна сприяти збереженню і стимулювати природний розвиток ідентичностей. Тож актуальними дослідженнями стають проблеми ідентичності на тимчасово окупованих і анексованих росією територіях, особливо серед молодого покоління.

Список використаних джерел:

1. Руденко Ю. Консолідаційна модель національної ідентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації: монографія. Київ: Видавництво Людмила, 2020. 364 с.
2. Бойко Т. Політизація сучасних етнонаціональних процесів у Донецькому краї: ризики незворотності. *Українознавство*, 2017. №1-2 (62-63). С. 25-39.

3. Воропаєва Т.С. Інтегративне осмислення трансформацій колективної ідентичності громадян України. *Virtus: Scientific Journal*. 2020. Вип. 49. С. 25-31.
4. Грабовська І., Талько Т. Путінізм та його ідеологічні засади як проблема сучасного теоретичного дискурсу в соціогуманітаристиці. *Українознавчий альманах*. 2019. Вип. 25. С. 49-54.
5. Руденко Ю. Консолідаційна модель національної ідентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації: монографія. Київ: Людмила, 2020. 364 с.
6. Фукуяма Ф. Проти політики ідентичності. *Strategic Group Sofia Foreign affairs*. 2018, вересень/жовтень, URL: <http://sg-sofia.com.ua/protiv-politiki-identichnosti-fukuyama>. (дата звернення: 10.11. 2023).
7. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз). Київ: Вища школа, 1998. 392 с.
8. Шульга М. Ідентичність. *Етнічний довідник у трьох частинах. Поняття та терміни* / В.Б. Євтух (гол. ред). Київ: Фенікс, 1997. Ч. I. (68). 215 с.
9. Майборода О. Ідентичність. *Мала енциклопедія етнодержавознавства* / Ю.І. Римаренко (наук. ред.). Київ: Довіра, 1996. Вип. 81. 942 с.
10. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. Київ: ІІЕНД. 2002. 272 с.
11. Картунов О. Вступ до етнополітології: науково-навчальний посібник. Київ: Крок. 1999. 300 с.
12. Попов Б., Піддубний В., Шкляр А., Здіорук С. та ін. Етнос і соціум. Київ: Наукова думка, 1993. 171 с.
13. Сирінський Р. Етнічна складова самоідентифікації індивіда. *Молода нація. Альманах*. 2001. №1. С.104-109.
14. Шульга М. Маргінальність як криза ідентичності. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2000. №3. С. 166-170.
15. Макеєв С. Соціологічний аналіз ідентичності. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2000. №3. С. 161-163.

THE CONCEPT OF «NATIONAL IDENTITY» IN UKRAINIAN POLITICAL THEORY

The formation of national identity, especially in the context of Ukraine and global changes, is a subject of increasing significance. In contemporary political science discourse, understanding identity is crucial, as it is considered one of the fundamental human needs, alongside the need for social interaction, intellectual development, and commitment.

Identity is a multifaceted concept, with various dimensions and typologies. Scholars have identified ethnic identity as a significant aspect, characterized by shared ancestry, ethnonym, language, culture, religion, and historical memory. These elements collectively define one's belonging to a particular community.

Moreover, personal identity is intertwined with social identity, reflecting the dynamic interplay between individual self-perception and societal categorizations. Ukrainian researchers have introduced the notion of identity «marginality», which pertains to the peripheral or liminal status of individuals or groups within the national or ethnic framework.

The genesis of concepts elucidating national identity reveals its complexity and evolving nature. It's crucial to recognize that identity formation is not static but subject to continual change, influenced by internal and external factors such as historical events, socio-political transformations, and globalization.

As temporal processes undergo transformations both globally and locally, the understanding of identity deepens, and its significance amplifies. National identity, particularly in Ukraine, is undergoing a period of heightened scrutiny and redefinition amidst geopolitical shifts and internal socio-cultural dynamics.

In summary, the study of national identity encompasses a broad spectrum of factors, from historical legacies to contemporary socio-political realities. Recognizing the interconnectedness of personal and social identities, as well as the evolving nature of identity formation, is essential in comprehending the complexities of modern nationhood and the challenges it faces in an ever-changing world.

Key words: *national identity, political science, personal identity, social identity, ethnic identity, identity.*

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 324:659.4(045)

Гринчишин Оксана Мирославівна,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри суспільних дисциплін

Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

ORCID: 0000-0002-2558-9574

Поліщук Олександр Сергійович,

доктор філософських наук, професор,

проректор з науково-педагогічної роботи

Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

ORCID: 0000-0002-9838-7105

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВИБОРЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ

Резюме. Розглянуто вплив цифрових технологій на виборчі політичні процеси. Доведено, що саме зміст цих процесів є відображенням і характеристикою політичного режиму та формують його підґрунтя. Встановлено, що у діджиталізованому суспільстві, процеси виборів мають децю інші ознаки, які є властивими лише інформаційному суспільстві, буття якого набуває діджиталізованого змісту. Проаналізувавши виборчий процес, у якому використовувалися інтернет можливості, спочатку у США, а потім були запозичені і в Україні, продемонстрували ефективність впливу соціальних мереж на формування політичної свідомості та електорату. Інтернет та діджиталізовані соціальні мережі, що діють завдяки йому, дозволяють охопити значно ширшу і різновікову категорію виборців й сприяють швидкій реакції на їх настрої. Тобто завдяки розвитку цифрових технічних можливостей та діджиталізації буття людини й впливу їх на соціальні відносини стає можливим контроль над настроями виборців, що є неоцінним матеріалом для політтехнологів у виборчому процесі. Зауважено, що впровадження цифрових технологій у діджиталізований виборчий процес на штовхується на чимало перешкод, серед яких виокремлено: відсутність чіткої нормативно-правової бази; низький рівень захищеності, кібербезпеки, медіаграмотності. Та-

ким висновкам сприяли використані методи та принципи дослідження: принцип конкретності, цілісності, історизму та раціональності, методи системний, історичний, кейс-метод, порівняльний, інституціональний, компаративний, статистичний.

Ключові слова: *діджиталізація, вибори, виборчі технології, інформаційні технології, інформаційне суспільство, соціальні мережі, Інтернет.*

Актуальність проблеми. Демократичні перетворення, з якими зіштовхнулася Україна наприкінці ХХ століття, окреслили новий шлях розвитку країни шляхом трансформації політичної системи. Першочерговим завданням у процесі формування демократичної держави було створення політичних інститутів у сучасному глобалізованому світі, де відбувається суцільна цифровізація життя людини, що потребує комплексного переосмислення традиційного, звиклого людині життя на шляху до оволодіння новими технологіями.

Мета статті: дослідити головні тенденції розвитку виборчих технологій в умовах інформатизації суспільства на прикладі України.

Завдання статті: проаналізувати вплив соціальних мереж на виборчий процес в Україні; розкрити значення дезінформації, маніпуляцій та впливу інформаційних кампаній на виборців в умовах діджиталізації; дослідити вплив інформатизації та діджиталізації на збільшення/зменшення участі виборців у виборчих процесах та виявлення факторів, що впливають на це.

Методологія дослідження: нами була використана класична методологія, що включає такі принципи і методи, як принцип конкретності, цілісності, історизму та раціональності, методи системний, історичний, кейс-метод, порівняльний, інституціональний, компаративний, статистичний.

Компаративний метод сприяв виявленню основних тенденцій розвитку виборчих технологій, ролі партійної системи, специфіки програм партій тощо.

Аналіз літератури дозволив встановити особливості виборчих технологій в умовах інформатизації та **діджиталізації** суспільства.

Результати дослідження. Аналізуючи електоральний процес у 2015-2020 роках, нами визначено особливості

застосування нових виборчих технологій – цифрових та інформаційних. Доведено, що соціальні мережі та вибори – давно нероздільні речі. Застосування соціальної мережі як інструменту в електоральному процесі має як позитивні, так і негативні сторони. Варто звернути увагу на недоліки, оскільки соціальні мережі можуть сприяти швидкому розширенню фейкових новин і дезінформації, що може спотворити реальну картину подій.

Доведено, що цифрові технології, такі як оцифрування (діджиталізація) документів і процедур, біометрія, блокчейн, хмарні обчислення, можуть спростити процедуру голосування, а електоральний процес при їх використанні стане більш прозорим.

Виклад матеріалу. Виборчі технології у сучасному політичному дискурсі відіграють надзвичайно важливу роль, впливаючи на розвиток демократичних процесів і формування політичного підґрунтя в різних країнах світу. Вони представляють собою складний механізм, спрямований на маніпулювання виборцями та формування образу політичних лідерів та партій. Виборча система й виборчі технології як її елементи – це та сфера, яка сьогодні функціонує й активно розвивається. Поняття «виборчі технології» з'явилося не так давно, проте вже має свої принципи, функції, особливості, які застосовують на практиці багато країн світу. Зокрема їхнє виникнення пов'язане із врегулюванням конфліктів, вибором громадянами складу влади і з процесами демократизації індустріального суспільства.

Інтерес до вивчення виборчих технологій зарубіжних і вітчизняних науковців щоразу зростає. Першими хто присвятив свої праці виборчим технологіям були американські політологи: М. Скаммел, Д. Урінг, Р. Аграноф, Х. Ашер, П. Лазерсфельд, Б. Ньюман, Ф. Плессер, Д. Батлер, Д. Каван. М. Питання значущості виборчих технологій, їхнього історичного розвитку й еволюції, їхню класифікацію й безпосередню взаємодію з різними політичними явищами вивчає О. Чубатенко [18, с.92]. У своїй роботі він проаналізував сучасні виборчі кампанії, які зосереджують увагу на тому, що в сучасному суспільному житті українців передвиборча боротьба стає дедалі інтенсивнішою, адже все більша кількість кампаній ґрунтуються на застосуванні саме виборчих технологій із використанням

інформаційних ресурсів, які підвищують шанси кандидата на тріумф [19, с.100]. В. Теремко, вважає, що сучасні виборчі технології, трансформуються під впливом глобалізаційних процесів, створюючи при цьому потребу у використанні сучасних цифрових технологій в електоральному процесі [15, с.87].

Широкого використання серед інформаційних технологій набули засоби масової інформації, діяльність яких зорієнтована на управління політичною поведінкою громадян.

На думку Е. Денніса, мас-медіа є психологічним підсилювачем повідомленого. Населення схильне більше довіряти інформації, що проходить через ЗМІ, ніж тій, що передається з уст в уста. При цьому в ЗМІ використовують інформаційні технології, які ґрунтуються на застосуванні способів резонансної комунікації, які базуються на активізації в людини вже наявних уявлень і спрямовані не на пояснення подій, а на зараження людини прикладом розв'язання аналогічних проблем, не на розкриття соціального змісту того, що відбувається, а на відмежування від цього, де ідеологізуючи, по суті, події, що відбуваються в житті суспільства, придушуються таким чином алгоритми раціонального мислення [13, с.25]. На думку А. Левченко, «якщо психологічний вплив на населення прийняти за 100%, то вплив засобів масової інформації на підсвідомість людей становитиме 80%, а на їхню свідомість – 20%» [13, с.26].

Формування і розвиток інформаційного суспільства в Україні, використання інформаційно-комунікаційних технологій є неможливими без аналізу становлення «електронної демократії» та «електронного урядування», тобто тих ключових аспектів, які сприяють підвищенню рівня політичної активності громадян, виводять на якісно новий рівень відносин владу та громадян країни [4, с.26].

Поряд із традиційними засобами масової інформації на політичну сцену вийшли соціальні мережі, які набувають дедалі більшого впливу на громадськість, зокрема, під час виборчих кампаній. Вони дають можливість політичним партіям і кандидатам скеровувати свої повідомлення до електорату «безпосередньо» і виступають для їхніх прихильників засобом поширення цих звернень. Інтернет-комунікація стає нормою соціального й політичного життя.

Першими політичними кампаніями, які використовували Інтернет, були кампанії президента Білла Клінтона та кандидата від Республіканської партії Боба Доула у 1996 році [9]. За даними Global Digital Report 2021 використання цифрових технологій щороку зростає, про це свідчить наступна статистика:

- населення світу дорівнює 7,83 мільярда (і за даними ООН продовжує зростати на 1% щороку);
- мобільним телефоном користуються 5,22 мільярди людей, що дорівнює 66,6% від всього населення;
- Інтернетом користуються 4,66 мільярди людей, що дорівнює 59,5% від всього населення. Цей показник зріс на 7,3% відносно 2020 року;
- соціальними медіа користуються 4,2 мільярди людей, що дорівнює 53% від усього населення. Цей показник зріс на 13% відносно 2020 року [14].

Поширення інформаційних технологій в Україні призвели до того, що учасники електорального процесу все більше уваги почали приділяти мережам як Facebook, Twitter, Instagram та месенджеру Telegram, TikTok. Ці засоби перетворились на дієвий інструмент боротьби за виборців.

Першим, хто запровадив соціальні мережі у виборчий процес та зумів їх використати на свою користь, став кандидат у президенти США Барак Обама. На виборах 2008 року він єдиний активно використовував Facebook, MySpace, Twitter, Youtube та інші інтернет-платформи. За даними екзит-полів за Обаму проголосувало близько 70% серед молодих американців до 25 років, що стало одним з ключових факторів перемоги кандидата [21].

У 2018 році Інтернет вперше випередив телебачення. Facebook є ресурсом отримання інформації високого рівня довіри (думка друзів, однодумців, особисто скомпонована новинна стрічка). Ця соціальна мережа ідеально підходить для політичного орієнтування аудиторії без чітко визначених політичних поглядів. Станом на 1 лютого 2022 року кількість Facebook-користувачів в Україні складала 22 млн. осіб. Facebook, як джерело отримання інформації, обігнав традиційні ЗМІ з коефіцієнтом – 49% до 43,5% [10]. Ще однією мережею, де активно просуваються агітаційні реклами є Instagram. Згідно з дослідженням PlusOne з 42,2 млн.

жителів України інтернетом користується близько 21,4 млн., з них 11 млн. користуються Instagram [9]. Завдяки соціальній мережі Instagram, де читачами є громадяни України віком 18-35 років, діючому президенту України вдалося сформувати кістяк свого електорату [7].

Також командою В. Зеленського було створено Telegram-канал, який став четвертим в Україні за кількістю підписників у цьому месенджері. Цей канал дав змогу особисто (адресно) спілкуватися з підписниками. Якщо пост у Facebook або Instagram читають від 5% до 20% підписників, то через Telegram його отримує кожен підписник особисто, прямо на смартфон. Це показало, що Telegram є ефективним інструментом поширення інформації, але він був недооцінений багатьма українськими політиками [20, с. 78].

Проте використання соціальної мережі у виборчому процесі має ряд недоліків. Зокрема:

1. Розповсюдження фейкових новин та дезінформації (соціальні мережі можуть сприяти швидкому розширенню фейкових новин і дезінформації, що може спотворити реальну картину подій).

Так, вибори в США 2016 року стали прикладом, як соціальні мережі використовувалися для поширення дезінформації та впливу на виборців. Як сказав Бред Парскейл, директор цифрових медіа Трампа у 2016 році: «Facebook і Twitter були причиною, через яку ми виграли цю справу. Твіттер для пана Трампа. І Facebook для збору коштів» (Wired 2016). У нещодавньому інтерв'ю програмі «60 хвилин» на CBS News сам Трамп заявив: «Я думаю, що мене б тут не було, якби у мене не було соціальних мереж» [9].

2. Конфіденційність та безпека даних (використання соціальних мереж для політичних цілей може порушити конфіденційність користувачів і призвести до надзвичайного впливу та використання їхніх особистих даних).

3. Фільтрування інформації та підсилення бульбашок (спеціалізовані алгоритми соціальної мережі можуть створювати «інформаційні бульбашки», де користувачі бачать лише інформацію, яка відповідає їхнім поглядам).

4. Залежність від алгоритмів соціальної мережі (кампанії можуть бути надто залежними від алгоритмів платформи (соціальної мережі), а інформація, яка надходить до користувачів, робить процес вибору більш передбачуваним).

Таким чином, підсумовуючи вищенаведене, можна стверджувати, що соціальні мережі стали потужним інструментом впливу на політичну свідомість виборців, а їх вплив набуває масовості з ростом користувачів та технологічних можливостей.

Ще однією новою виборчою технологією в процесі інформатизації суспільства виступає цифрова технологія, тобто оцифрування (діджиталізація) документів і процедур, біометрія, блокчейн, хмарні обчислення.

Електронне голосування (електронне опитування) досліджується вже протягом багатьох років, але останнім часом розробка електронних систем голосування стає основним завданням у Європейському Союзі [5].

В Україні електронний виборчий процес аналізується у працях О. Лізунової, котра досліджувала конституційно-правові основи інформаційного забезпечення виборів в Україні [10] та М. Афанасьєвої [1] при висвітленні проблем виборчої інженерії в Україні.

Серед іноземних дослідників багато аналізували цифрову виборчу участь через призму національного законодавства, зокрема Sensuse D.I., Pratama P.B. Riswanto проводили аналіз концептуальної моделі електронного голосування в Індонезії під час голосування за обрання кандидатів у президенти та віце-президентів, національних та регіональних законодавчих органів та членів місцевої представницької ради [5, с.5]; Prestone S., Mbugua S., Otanga D. Недоліки безпеки при голосуванні в Кенії. Дослідження носить описово-аналітичний характер, оскільки ґрунтується на авторському опитуванні 13700 студентів, 60 керівників студентських рад, 64 виборчих посадових осіб та інших представників освіченої еліти держави [5, с.5]; Edwards S. B. III, Santos D. Аналізували цифрову трансформацію в різних країнах світу через аналіз стосунків між владою та громадянами, особливо щодо підзвітності, комунікації та доступу до інформації [5, с. 5]; Russell M., Zamfir I. – виборчий європейський процес. У даних дослідженнях немає чіткої позиції щодо інтернет голосування. З одного боку, надання громадянам зручності голосувати в Інтернеті без необхідності відвідувати виборчі дільниці може допомогти скасувати тривожний спад явки виборців у всьому світі. З іншого боку, сучасні технології не дозволяють системам голосування в Інтернеті бути

повністю захищеними від хакерів, що є головною проблемою з огляду на зростаючу складність кібератак (наприклад, з боку Росії) [5, с.5].

На нашу думку, в умовах сьогодення варто зупинитися окремо на видах цифрових технологій. Першою складовою є діджиталізація документів, яка відповідно до Рекомендації СМ/Рес (2017) 5 охоплює електронне подання голосів та електронний підрахунок бюлетенів. Електронне подання голосів передбачає як голосування на електронних машинах для голосування на виборчих дільницях, так і голосування через інтернет із неконтрольованого середовища [12, с.50]. Електронне подання голосів передбачає їх електронний підрахунок. Існує також електронний підрахунок паперових бюлетенів за допомогою оптичних сканерів, які оцифровують паперовий бюлетень, після чого здійснюється підрахунок.

Серед оцифрованих процесів варто згадати електронну реєстрацію, електронну ідентифікацію виборців, електронне голосування на машинах для голосування, програмне забезпечення, яким послуговуються для статистики, електронна передача попередніх або остаточних результатів голосування тощо.

Наступною складовою цифрової технології є біометрія. Біометрія надає можливість фіксувати та зберігати в електронному форматі деякі фізичні характеристики, забезпечують розпізнання та унікальність людини (зображення обличчя, відбитки пальців тощо). Біометрію на виборах застосовують здебільшого в країнах Південної Америки чи Африки. Країни Європи не використовують біометрію під час виборів. Захист даних, таємниця голосування, а також позбавлення виборців права на голосування внаслідок помилок у біометричній ідентифікації є однією з основних причин того, що біометрію досі не використовують у електоральному процесі [5, с.56].

Технологія блокчейн створює децентралізований вузол для онлайн-голосування або електронного голосування. Блокчейн є альтернативою звичайним електронним системам голосування з такими функціями, як децентралізація, захист безпеки. Блокчейн-голосування має багато переваг порівняно з традиційними централізованими паперовими системами голосування. Однак більшість його властивостей

(таких як електронна ідентифікація, цифрові підписи для гарантії цілісності даних, сильна криптографія, перевірка виборців, можливість багаторазового голосування) не виняткові для блокчейну і наявні також у «традиційному» електронному голосуванні, яке можна перевірити [2].

У 2018 р. на форумі в Давосі було заявлено, що Україна перебуває на 14 місці в світі за розвитком блокчейна [3]. Проте з розвитком інформатизації українського електорального процесу, політтехнологи визнають, що принципи блокчейна відповідають стандартам відкритого громадянського суспільства: рівна участь усіх в процесі, відсутність переважаючого центру, прозорість і довіра.

Хмарні технології – це технології розподілені обробки цифрових даних, за допомогою яких комп'ютерні ресурси надаються інтернет-користувачеві як онлайн-сервіс. Хмарні сервіси широко використовуються виборчими офісами для зберігання такої інформації, як списки виборців та дані виборчих бюлетенів, а також для запуску своїх веб-сайтів [16].

Процес діджиталізації є спірним. Дуже часто виникають питання: чи можна впроваджувати у виборчий процес нові технології, основна функція яких полягає у демократичності, відкритості, чесності? Чи виборчий процес має імітувати традиційний паперовий? Чи є він безпечним? Відповідь на них намагалися знайти європейські та американські політологи.

При дослідженні е-голосування сформувалося поняття «електронне голосування в чорній скриньці», яке за своєю суттю є небезпечним, але воно широко використовується на загальних виборах у багатьох країнах, викликаючи суперечки щодо результатів виборів. Щоб вирішити цю проблему, дослідники з університетів Ворика та Ньюкасла розробили новаторську технологію електронного голосування E2E, яку можна перевірити без підрахунку голосів, вона називається самопримусовим електронним голосуванням, за підтримки грантів Європейської дослідницької ради, Королівського товариства та Innovate UK [17]. Команда провела успішні випробування, включаючи вихідне голосування на виборчій дільниці в Гейтсхеді в рамках місцевих виборів 2019 року, на яких понад 100 людей віддали голоси за «фіктивних кандидатів» на макетних виборах. Переважна більшість учасників віддали перевагу системі електронного голосування

перед традиційним голосуванням, вважаючи її зручною, швидкою та безпечною [17].

Жодна країна не використовує лише онлайн-голосування на виборах та/або референдумах, деякі країни, такі, Швейцарія та Канада, дали виборцям можливість віддати свій голос через Інтернет. І лише Естонія, запровадила онлайн-голосування в усіх виборчих процесах [11].

Таким чином, впровадження е-голосування знижує ризик широкого розповсюдження шахрайства та маніпулювання на рівні виборчих дільниць. Але всю відповідальність за проведення та результативність е-голосування несе центральна виборча адміністрація. І лише довіра до органів управління виборчим процесом (ОУВП) може гарантувати 100% участь в електоральному процесі виборців. В Україні, де бракує довіри до центральної структури ОУВП, впровадження електронних систем голосування може легко стати предметом спекуляцій та маніпуляцій.

Деякі елементи електронної системи виборів фактично вже впроваджені в Україні (формування виборчих комісій, складання списків виборців, висування та реєстрація кандидатів, передвиборча агітація, підрахунок голосів виборців, встановлення та оприлюднення результатів голосування значною мірою автоматизовані), однак без електронного голосування, позаяк безпосереднього досвіду використання інформаційних технологій для подачі голосу на виборах Україна поки що не має.

Громадянська мережа ОПОРА у квітні 2020 р. підготувала «Дорожню карту реформ у сфері виборів, референдумів та політичного фінансування на 2020 рік», де серед основних пріоритетів реформ у сфері виборів, референдумів визначено більш активне використання інформаційних технологій у виборах (без переходу на Інтернет-голосування); а у липні 2020 р. – «Спільну заяву щодо пілотування Інтернет-голосування під час місцевих виборів у жовтні 2020 року». Експерти громадянської мережі вважають, що електронне волевиявлення доцільно впроваджувати лише тоді, коли буде:

- 1) довіра суспільства до результатів таких виборів;
- 2) гарантована безпека від зовнішнього втручання та хакерських атак на систему;
- 3) передбачена можливість перевірки правильності [6, с.2].

Спеціалісти центру суспільних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень зробили огляд поточного стану справ щодо підготовки до впровадження електронного голосування в Україні та визначили основні цілі, програми розвитку е-голосування; розробляють план заходів щодо реалізації Концепції розвитку електронної демократії в Україні тощо. Тому, ми можемо стверджувати, що Україна стоїть на шляху втілення електронного голосування у виборчу систему.

Висновки. Україна, як і інші країни, стикається з викликами та можливостями, пов'язаними з **діджиталізацією** та виборчими технологіями. Важливо розвивати правову регламентацію, забезпечити кібербезпеку та прозорість виборів, а також сприяти грамотності в медіаграмотності для громадян і виборців. Розвиток подальшої демократизації суспільства й інститутів виборів впливають на формування в Україні повноцінного політичного ринку. Незважаючи на введений військовий стан, який обмежує проведення виборів, попередні виборчі процеси та існуючі тенденції показують, що існує нагальна необхідність змін до законодавства з метою забезпечення чесності, справедливості та прозорості виборчого процесу, адаптації його до європейських демократичних цінностей.

Список використаних джерел:

1. Афанасьєва М.В. Виборча інженерія в Україні: теоретико-методологічні засади та конституційно-правове забезпечення. Одеса, 2015. 35 с.
2. Блокчейн для системи електронного голосування – огляд та відкриті дослідження. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8434614/> (дата звернення: 01.10.2023).
3. Блокчейн у державі: засіб від бюрократії та рейдерства. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2018/03/30/stattja/polityka/blokch-ejn-derzhavi-zasib-byurokratiyi-ta-rejderstva> (дата звернення: 01.10.2023).
4. Віннічук О.В., Маркітантов В.Ю., Чабанов В.Г. Вплив е-технологій на формування відносин влади та громадян у сучасній Україні. *Політикус. Науковий журнал*. 2021. Вип. 4. С.20-26.
5. Жаровська І.М., Ковальчук В.Б. Цифрові технології у виборчому процесі: теоретичні аспекти відповідності демократичним стандартам. URL: <https://media.neliti.com/media/publications/527985-digital-technologies-in-the-electoral-pr-e38c7a23.pdf> (дата звернення: 30.09.2023).

6. Kemp Simon. DIGITAL 2021: GLOBAL OVERVIEW REPORT. (2021). URL: <https://datareportal.com/reports/?tag=Global> (дата звернення: 23.10.2023).
7. Кількість українських користувачів Instagram за рік збільшилася на 50 відсотків. URL: <https://zn.ua/ukr/TECH-NOLOGIES/kilkist-ukrayinskih-koristuvachiv-instagram-za-rik-zbilshilasya-na-50-vidsotkiv-306701.html> (дата звернення: 13.10.2023).
8. Корнієнко В. О. Імідж політичного лідера: проблеми формування та практичної реалізації: монографія. Вінниця: УНІВЕРСУМ, 2009. 145 с.
9. Коротка історія технологій та виборів: 26-річна подорож. Двопартійний політичний центр. URL: <https://bipartisanpolicy.org/report/history-tech-elections/> (дата звернення: 23.08.2023).
10. Лізунова О.Д. Конституційно-правові основи інформаційного забезпечення виборів в Україні. Київ, 2012. 20 с.
11. Магнус Ліллестрём. Переваги та ризики електронного голосування та онлайн-голосування. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12905> (дата звернення: 03.10.2023).
12. Маурер Ардіта Дріза. Цифрові технології у виборах. Питання, висновки та перспективи. Рада Європи, березень 2020 р. 70 с. URL: <https://rm.coe.int/publication-digital-technologies-regulations-ukr/16809e8040> (дата звернення: 03.10.2023).
13. Політичні технології в сучасних владних процесах: навчальний посібник. Київ: КНЕУ, 2021. 328 с.
14. Роль соціальних мереж (Facebook) у виборчих кампаніях (oroga.ua.org). URL: <https://www.oporaua.org/vybory/rol-sotsialnikh-merezh-facebook-u-viborchikh-kampaniiakh-17987#ftnref2> (дата звернення: 26.09.2023).
15. Теремко В. Розвиток політичної системи України в умовах цифровізації. *Літопис Волині*. 2023. №28. С. 300-304.
16. У центрі уваги безпеки виборів – хмарні обчислення (cisecurity.org). URL: <https://www.cisecurity.org/insights/spotlight/cybersecurity-spotlight-cloud-computing> (дата звернення: 20.06.2023).
17. Чи може електронне голосування стати майбутнім загальних виборів? URL: <https://warwick.ac.uk/newsandevents/press-releases/?newsItem=8a17841b894966220189680f32b8419b> (дата звернення: 25.09.2023)
18. Чубатенко О. Особливості виборчих технологій в Україні. *Політикус. Науковий журнал*. 2020. №3. С. 90-94.
19. Чубатенко О. Трансформація виборчих технологій у процесі формування інформаційного суспільства. *Актуальні проблеми політики*. 2020. №65. С. 97-102.
20. Чубатенко О.М. Тенденції розвитку виборчих технологій в Україні в умовах становлення інформаційного суспільства.

Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Вип. 2 (50)
2021. С. 76-80.

21. Як Twitter вплинув на президентські вибори 2016 року. URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/how-twitter-affected-2016-presidential-election> (дата звернення: 17.10.2023).

ELECTION TECHNOLOGIES DEVELOPMENT TENDENCIES IN THE SCOPE OF DIGITALIZATION

The impact of digital technologies on electoral political processes is considered. It is proved that the content of these processes is a reflection and characteristic of the political regime and forms its basis. It has been established that in a digitalized society, election processes have slightly different characteristics that those of the information society, the existence of which acquires a digitalized meaning. After analyzing the election process, in which Internet opportunities were used, first in the USA, and then they were borrowed in Ukraine, they demonstrated the effectiveness of the influence of social networks on the formation of political consciousness and the electorate. The Internet and the digitized social networks operating thanks to it allow to reach a much wider and diverse category of voters and contribute to a quick reaction to their moods. That is, thanks to the development of digital technical capabilities and the digitization of human existence and their impact on social relations, it becomes possible to control the mood of voters, which is invaluable material for political technologists in the election process. It is noted that the implementation of digital technologies in the digitized election process faces many obstacles, among which the following are highlighted: the absence of a clear regulatory and legal framework; low level of security, cyber security, media literacy. The used research methods and principles contributed to these conclusions: the principle of concreteness, integrity, historicism and rationality, systematic, historical, case method, comparative, institutional, comparative, statistical methods.

Key words: digitization, elections, election technologies, information technologies, information society, social networks, Internet.

Клімчук Юрій Аркадійович,
доктор філософії у галузі історії,
вчитель історії та правознавства
Кам'янець-Подільського ліцею №9 ім. А. М. Трояна
ORCID: 0000-0002-7078-7035

Карпінська Анастасія Ростиславівна,
здобувач освіти 11 класу
Кам'янець-Подільського ліцею № 3
ORCID: 0000-0003-7172-5336

ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У СФЕРІ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Резюме. У статті подається дослідницький матеріал, присвячений проблемі волонтерської діяльності з надання безоплатної правової допомоги в Україні в умовах російсько-української війни. Саме розвиток волонтерського руху, який забезпечує зв'язок між громадянським суспільством та державою, формує громадську свідомість та насамперед активність громадян, сприяння розвитку соціальної взаємодії. Більше того, волонтерська діяльність за останній період часу зуміла стати способом життя українського суспільства, особливо в умовах російсько-української війни. Метою роботи є дослідження та аналіз особливостей волонтерської діяльності з надання безоплатної правової допомоги в Україні в умовах російсько-української війни. У результаті наукового дослідження було виявлено, що аспектам волонтерства в умовах російсько-української війни приділено праці багатьох дослідників сучасності, однак дослідження волонтерського руху в системі безоплатної правової допомоги людям під час війни потребує додаткової уваги. Аналіз чинного законодавства в Україні у контексті регулювання волонтерства вказує, на те, що реагуючи на виклики війни, державі необхідно вдосконалювати законодавчу базу для покращення інструментів волонтерської діяльності та залучення як найбільше верств населення до цього виду діяльності. Розкриття різноманітності та потенціалу волонтерської діяльності дозволило нам виділити наступні типи волонтерства в Україні: 1) за сферами діяльності (віртуальне, екологічне, інтелектуальне, медичне, військове, допомога

ВПО, в освіті та на масових заходах і подіях); 2) за сферою поширення (міжнародне, громадське). З'ясовано, що через недоступність або обмеженість доступу одержання безоплатної правової допомоги з боку держави в умовах війни, поширенням сьогодні є волонтерська діяльність у наданні правової допомоги, насамперед переселенцям, військовослужбовцям, малозабезпеченим та всім громадянам, які постраждали внаслідок російсько-української війни.

Ключові слова: Україна, російсько-українська війна, волонтерство, безоплатна правова допомога, внутрішньо переміщені особи, військовослужбовці, адвокати.

Розвиток сучасного суспільства відбувається в епоху швидких змін у різних формах діяльності. Волонтерство як соціокультурна діяльність є однією з найбільш важливих сфер діяльності в сучасному світі та Україні, адже ідеї добровільної та безкорисливої допомоги властива багатьом суспільствам. Волонтери підтримують різні вектори життя суспільства: від розвитку громад до сприяння соціально вразливим категоріям населення.

Від самого початку збройної агресії російської федерації в 2014 р., державні інституції, що забезпечують доступ до правосуддя, зіштовхнулися з абсолютно новими проблемами та викликами. Перед судами, правоохоронними органами та системою безоплатної правової допомоги (БПД) постали правові задачі воєнного часу: розслідування та розгляд справ про військові злочини, встановлення фактів, що мають юридичне значення, які відбулися у районах, що знаходяться поза контролем уряду України, розв'язання питань компенсації за травми та зруйноване житло тощо. Крім того, в Україні з'явилися нові категорії населення, які потребували правової підтримки й допомоги – внутрішньо переміщені особи (ВПО) та люди, що постраждали від збройного конфлікту.

Тому одним із шляхів підвищення ефективності функціонування системи БПД в умовах війни в Україні стало поширення волонтерського руху з метою проведення правопросвітницької роботи і надання БПД безоплатно для ще більшої кількості населення, яке її потребує.

Статтю присвячено дослідженню та аналізу особливостей волонтерської діяльності з надання безоплатної правової допомоги в Україні в умовах російсько-української війни.

Для реалізації поставленої мети ми прагнули розкрити теоретичні аспекти дослідження волонтерської діяльності; систематизувати основні різновиди волонтерства та волонтерських груп в Україні; з'ясувати правові засади волонтерства в Україні; визначити основні напрямки у правозахисній діяльності волонтерського руху в Україні в умовах російсько-української війни.

Нормативну основу дослідження становлять Закони України [1-8], Постанови Кабінету Міністрів України [9-12] і Укази Президента України [13].

Аспектам волонтерства в умовах російсько-української війни присвячено праці багатьох дослідників сучасності. Зокрема, питання волонтерської діяльності в Україні під час війни досліджували та вивчали такі українські науковці: О. Ванюшина [14], П. Горінов [15], К. Павлюк [16], А. Семенюк-Прибатень [17], С. Яремчук [17] та ін. Їхні дослідження сфокусовані на вивченні зародження та розвитку волонтерського руху в Україні, правових засадах визнання волонтерства, його соціальних аспектах. Також виявлено низку проблем волонтерської діяльності під час війни: недостатня координація та співпраця між органами влади та волонтерськими організаціями, відсутність єдиної системи фінансової підтримки волонтерських проєктів тощо.

Більш детально аналізом проблеми БПД в Україні займалися: А. Денисенко [18], В. Дорошенко [19], О. Кіраль [20], І. Мішук [21] та ін. Разом з тим, дослідження волонтерського руху в системі БПД людям під час війни потребує додаткової уваги, оскільки збройна агресія, окупація частини території України та інші протиправні дії щодо громадян України призводять до необхідності дослідити існуючі форми та способи участі волонтерства в захисті прав людини під час війни.

Першими вітчизняними волонтерами вважають представників Червоного Хреста, який набирал добровольців у сестри милосердя для роботи в шпиталях та лікарнях для бідних. В радянський період поняття волонтерства було знівельовано, адже принципи доброї волі часто були примусовими, хоч формально були добровільними (піонерія, комсомол).

На початку 90-х років ХХ ст., зі здобуттям незалежності України волонтерський рух отримав новий поштовх

(було створено службу під назвою «Телефон Довіри» та мережа соціальних служб для молоді, де працювали волонтери). За кошти міжнародних фондів складались навчальні програми для роботи з добровольцями.

У проведеному в 2013 р. дослідженні британського благодійного фонду Charities Aid Foundation (CAF) зазначалось, що 20% громадян України займається волонтерською діяльністю (цьому сприяло проведення чемпіонату Європи з футболу Євро-2012). Відповідно Україна посіла у рейтингу CAF 56 місце за розвитком в країні волонтерської діяльності. Також дані CAF вказують на те, що 80% всіх волонтерів в Україні – це молодь, переважно студентська, з них – 72% – жінки [21, с.279-280].

Примітно, що проведене опитування GfK Ukraine на замовлення ООН в листопаді 2014 р. виявило, що протягом останнього року до волонтерського руху доєдналися ще 9% громадян [22, с. 69]. Саме з 2014 р. ситуація в Україні змінилася кардинальним чином. З Революцією гідності та початком російсько-української війни почало прокидатися громадянське суспільство. Сама концепція Євромайдану була побудована на добровільній допомозі простих людей. Найбільш розповсюдженою формою волонтерської діяльності з 2014 р. стала допомога армії та пораненим.

В умовах повномасштабної війни вкотре продемонстровано неймовірну силу та масштаби волонтерського руху в Україні. Волонтери у співпраці з неприбутковими організаціями реалізують напрями з надання волонтерської допомоги Збройним Силам України (ЗСУ) та постраждалим внаслідок широкомасштабної військової агресії росії проти України, збирають кошти й закуповують товари для потреб фронту та цивільних, координують роботу центрів допомоги для внутрішньо переміщених осіб, здійснюють підготовку потенційних місць розміщення людей, надають психологічну допомогу для дітей та підлітків, здають кров на донорство, організують допомогу людям похилого віку, здійснюють авто-волонтерство тощо. Саме ці напрями волонтерської діяльності є найдієвішими в умовах війни [23].

За даними Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, близько 61% українців так чи інакше долучалися до волонтерської допомоги військовим чи своїм співгромадянам: є ті, хто допомагав фізичною роботою (бли-

зько 10%), хто фінансово – 31%, а хтось і фінансово, і роботою (20%). За рік війни всім стало зрозуміло, що волонтери роблять величезний вклад у перемогу і є потужною підтримкою для наших воїнів [24].

В Україні існує чинне законодавство, що регулює волонтерську діяльність. Влада зосереджує свою увагу на підтримці, а також розвитку волонтерства, а саме через призму прийняття законів, що сприяють покращенню стану волонтерської діяльності.

Базовим нормативним актом, що регулює відносини, пов'язані з провадженням волонтерської діяльності в Україні є Закон України «Про волонтерську діяльність» від 19 квітня 2011 р. № 3236-VI [1]. Він визначає насамперед правовий статус та встановлює порядок реєстрації, фінансування волонтерів чи волонтерських організацій.

Щодо питання визначення повноважного центрального органу виконавчої влади у сфері волонтерства змінено підхід держави до розвитку цього руху, адже знято процедуру додаткової реєстрації чи якоїсь певної координації з боку органів влади, аби вони могли самостійно організовуватися та працювати. Уповноваженим органом визначено Кабінет Міністрів України, який має сприяти розвитку волонтерської діяльності. Таким чином, у своїй діяльності волонтери керуються виключно законом, який встановлює ряд важливих норм, гарантій як для волонтерів, волонтерських організацій, так і для людей, які їм сприяють [16, с.90].

Аналіз чинного законодавства в Україні в контексті регулювання волонтерства вказує, що влада з кожним роком війни все більше зосереджує свою увагу на підтримці та розвитку волонтерського руху, надаючи йому різні пільги та соціальний захист. Однак, реагуючи на виклики війни, державі необхідно вдосконалювати законодавчу базу для покращення інструментів волонтерської діяльності та залучення якнайбільше верств населення до цього виду діяльності.

Натомість, проведений у ході дослідження аналіз різноманітності та потенціалу волонтерської діяльності дозволив виділити наступні типи волонтерства в Україні:

- 1) за сферами діяльності (віртуальне, екологічне, інтелектуальне, медичне, військове, допомога ВПО, в освіті та на масових заходах і подіях);
- 2) за сферою поширення (міжнародне, громадське).

Законодавство України передбачає наявність спеціальних координаційних центрів з надання правової допомоги, бюро БПД, професійних об'єднань юристів, юридичних клінік. Однак надання такого виду допомоги в умовах російсько-української війни є подекуди недоступним або обмеженим. Натомість запити щодо надання БПД постійно зростають.

Більше того, повномасштабна збройна агресія російської федерації не лише внесла певні корективи щодо реалізації прав людини на захист, але й стала наразі практично основним джерелом порушення прав й свобод людини та громадянина, оскільки щоденно завдає матеріальну та моральну шкоду громадянам, порушивши та зруйнувавши звичний спосіб життя громадян України. Збройна військова агресія призводить до вбивств, тілесних ушкоджень, викрадення людей на захоплених територіях і примусове вивезення, катування та нелюдське поводження, зґвалтування та інші форми насильства, що є прямим порушенням як права на життя, так як і прав на гідність та недоторканність. Крім того, сюди можна віднести пошкодження або руйнування майна, порушення права власності у результаті відібрання майна, обмеження прав людини на окупованій території, відібрання дітей та розлучення із батьками, порушення права на освіту тощо. На жаль, цей перелік порушень не є вичерпним, але існуюча система правових форм та способів захисту допоможе відновити порушене право та відшкодувати завдану шкоду.

БПД за своєю сутністю впливає із розуміння правової допомоги як загальної категорії. Під правовою допомогою розглядається надання правових послуг, мета яких полягає у забезпеченні реалізації прав і свобод людини та громадянина, захисті цих прав і свобод, їх відновленні у випадках порушення. Така допомога гарантована на конституційному рівні для кожного хто бажає отримати професійну правничу допомогу, що повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел [5, с.25].

БПД за критерієм доступу до судочинства поділяється на:

- безоплатну первинну правову допомогу;
- безоплатну вторинну правову допомогу [6, с.75].

У більшості випадків запити громадян успішно вирішуються на рівні первинної безоплатної правової допомоги, яка доступна кожному, а також силами правників-волонтерів. Наприклад, всеукраїнська ініціатива «Активна громада» (створена в грудні 2014 р. на базі Інституту «Республіка») з травня 2023 р. започаткувала проведення двічі на місяць онлайн-проекту «Ранкові зустрічі з юристом», де всі бажаючі під час прямого включення можуть поставити питання, що їх турбують та отримати на них відповіді від професійного юриста та адвоката [25].

Проте є випадки, коли проблеми громадян не можуть бути вирішені в рамках первинної безоплатної правової допомоги або безкоштовних консультацій чи гарячих телефонних ліній з огляду на більший обсяг та вид необхідних правових послуг. Оскільки частина таких громадян не мають можливості оплатити правові послуги, виникає потреба у доступі до вторинної безоплатної правової допомоги (послуги з представництва інтересів в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами та послуги із складання процесуальних документів) або пошуку інших безоплатних альтернатив.

Тому досить поширеним сьогодні є волонтерська діяльність у наданні правової допомоги, насамперед переселенцям, військовослужбовцям, малозабезпеченим та всім громадянам, які постраждали внаслідок російсько-української війни. Важливим напрямком волонтерського руху системи БПД стало надання безоплатної первинної правової допомоги через гарячу лінію (наприклад, Асоціація правників України, БФ «Право на захист», ГО «Юридична Сотня»), мережу Інтернет (зокрема, «Активна Громада») та спеціально створені застосунки для мобільних телефонів (наприклад, чат-бот «Юридичний порадник для ВПО»), що дозволяє населенню вирішувати значну частину правових питань, не виходячи з дому. Також позитивним кроком є залучення до правопроектницької роботи волонтерів по всій країні та засобів масової інформації (наприклад, проєкт «Волонтер БПД») [21; 25; 27; 28].

Перелік питань, з якими українці звертаються до волонтерів БПД – різноманітний: виїзд за межі України, волонтерська діяльність, соціальна підтримка, дотримання чинного законодавства до мобілізованих з боку територіальних цент-

рів комплектації, права військовослужбовців, дотримання трудового права, отримання державних послуг тощо.

Тому, виходячи з проблем, які негативно діють на дотримання права на БПД в умовах війни, можемо окреслити наступні шляхи покращення системи безоплатної правової допомоги: покращення доступу до БПД через електронні ресурси (зокрема, послуги електронного доступу на сайтах територіальних громад, застосунок «Дія» тощо); делегування відповідальності органам місцевого самоврядування щодо реалізації проекту надання безоплатної правової допомоги військовослужбовцям в межах реалізації успішних грантових програм, проєктів, субгрантів тощо; сприяння з боку влади подальшому поширенню в Україні волонтерського руху з ведення правопросвітницької роботи і надання безоплатної правової допомоги для всіх громадян, які її потребують в умовах військових дій на території України.

Таким чином, система державної безкоштовної правової допомоги намагається належним чином захистити та допомогти своїм громадянам. Проте в громадян не завжди є доступ до цієї системи. В такому випадку ключову роль підчас військової агресії російської федерації у наданні первинної або вторинної безоплатної правничої допомоги може відіграти волонтерський рух.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21.10.1993 р. №3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 27.10.2023).
2. Закон України «Про волонтерську діяльність» № 3236-VI від 19.04.2011 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17> (дата звернення: 18.11.2023).
3. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» № 3460-VI від 02.06.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення: 27.10.2023).
4. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності» від 05 бер. 2015 р. №246-VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/246-19> (дата звернення: 07.09.2023).
5. Закон України «Про волонтерську діяльність» від 19.04.2019 р. № 3236-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (дата звернення: 27.08.2023).
6. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про волонтерську діяльність» щодо підтримки волонтерської діяльності»

- від 15.08.2022 №2519-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/-laws/show/2519-20#Text> (дата звернення: 29.08.2023).
7. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності та діяльності неприбуткових установ та організацій в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України» від 15.08.2022 № 2520-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/-laws/show/2520-20#Text> (дата звернення: 18.09.2023).
 8. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану» від 30.06.2023 р. № 3219-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3219-20#Text> (дата звернення: 17.09.2023).
 9. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання волонтерської допомоги за окремими напрямками волонтерської діяльності» від 05.08.2015 р. № 556. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/556-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 26.09.2023).
 10. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого під час надання волонтерської допомоги в районі проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, бойових дій та збройного конфлікту» від 19.08.2015. № 604. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/604-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.09.2023).
 11. Постанова Кабінету Міністрів «Про внесення змін у додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. №112» від 02.06.2023. № 550. URL: <https://www.kmu.gov.ua/-npas/pro-vnesennia-zmin-u-dodatok-do-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrainy-vid-24-liutoho-2016-r-t20623> (дата звернення: 02.09.2023).
 12. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку засобів, товарів (робіт, послуг), сума (вартість) благодійної допомоги для закупівлі або у вигляді яких не включається до оподаткованого доходу платників податку на доходи фізичних осіб» від 24.02.2016. №112-2016-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/112-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 29.10.2023).
 13. Указ Президента України про затвердження Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-231/2021#Text> (дата звернення: 09.11.2023).

14. Мезенцева Н. Яка правова допомога потрібна ВПО: аналіз проблем від адвокатки. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/yaka-pravova-dopomoha-potribna-vpo-analiz-problem-vid-advokatky/> (дата звернення: 23.09.2023).
15. Горінов П., Драпушко Р. Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження: монографія. Київ: Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2022. 240 с.
16. Павлюк К. Волонтерський рух: зарубіжний досвід та вітчизняні практики. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. №13-14. С. 87-93.
17. Яремчук С., Семенюк-Прибатень А., Адамовський В. Правові інструменти розвитку волонтерства в Україні: на виклики воєнного часу. *Академічні візії*. 2023. №17. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/223/211> (дата звернення: 15.11.2023).
18. Юридична Сотня. URL: <https://legal100.org.ua/> (дата звернення: 27.10.2023).
19. Дорошенко В. Правові механізми захисту прав людини під час війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №2. С. 323-326. URL : http://www.lsej.org.ua/2_2023/74.pdf (дата звернення: 18.09.2023).
20. Кітраль О. Боротьба за права: як працює безкоштовна юридична допомога в часи війни. URL: <https://media.zagoriv.foundation/velyka-istoriya/borotba-za-prava-yak-praczuuye-bezkosh-tovna-yurydychna-dopomoga-v-chasy-vijny/> (дата звернення: 16.10.2023).
21. Мішук І. Особливості надання безоплатної правової допомоги в Україні під час воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 3. С. 74-79.
22. Хом'як А. Участь населення України у волонтерській та благодійницькій діяльності. *Соціологічні студії*. 2015. №2. С. 67-71.
23. Волонтерство. URL: <http://www.nbv.gov.ua/node/5963> (дата звернення: 28.10.2023).
24. Тетянич Ю. Оподаткування волонтерів: «війна» з державою заради допомоги державі? URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3717153-opodatkuvanna-volonteriv-vijna-z-derzavou-zaradi-dopomogi-derzavi.html> (дата звернення: 28.09.2023).
25. Ранкові зустрічі з юристом «Активної Громади». URL: <https://www.prostir.ua/event/rankovi-zustrichi-z-yurystom-aktyvnoji-hromady/> (дата звернення: 06.10.2023).
26. Ванюшина О.Ф. Волонтерський рух в Україні: особливості, сучасний стан та статус. *Вісник Національного університету оборони України*. 2015. №1(44). С. 275-281.
27. Денисенко А.О., Кін О.М. Деякі аспекти військового волонтерства в Україні. *Соціальні аспекти військово-професійної діяльнос-*

- ті сектора безпеки і оборони: виклики сьогодення: збірник тез доповідей I Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 20 травня 2021 р.). Харків, 2021. С. 133-135.*
28. Ужгородський місцевий центр та Українська Гельсінська спілка з прав людини разом захищатимуть громадян. URL: <https://legalaid.gov.ua/novyny/uzhgorodskyyj-mistsevyj-tsentra-ukrayinska-gelsinska-spilka-z-prav-lyudyny-razom-zahyshhatymut-gromadyan/> (дата звернення: 23.09.2023).
29. Юридична допомога ВПО та постраждалим особам. Благодійний фонд «Право на захист». URL: <https://r2p.org.ua/-tag/legal-aid> (дата звернення: 16.09.2023).

VOLUNTEER ACTIVITIES IN THE FIELD OF PROVISION FREE LEGAL AID IN CONDITIONS RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The article provides research material on the problem of volunteer activities to provide free legal aid in Ukraine in the context of the Russian-Ukrainian war. It is the development of the volunteer movement, which provides a link between civil society and the state, forms public consciousness and, above all, the activity of citizens, promoting the development of social interaction. Moreover, volunteer activity over the last period of time has managed to become a way of life of Ukrainian society, especially in the conditions of the Russian-Ukrainian war. The purpose of the work is to study and analyze the features of volunteer activities to provide free legal aid in Ukraine in the context of the Russian-Ukrainian war. As a result of scientific research, it was found that the aspects of volunteering in the conditions of the Russian-Ukrainian war were given to the work of many researchers of our time, but the study of the volunteer movement in the system of free legal aid to people during the war requires additional attention. Analysis of the current legislation in Ukraine in the context of the regulation of volunteering indicates that responding to the challenges of war, the state needs to improve the legislative framework for improving the tools of volunteer activity and involving as many segments of the population as possible in this type of activity. The disclosure of the diversity and potential of volunteering allowed us to identify the following types of volunteering in Ukraine: 1) by areas of activity (virtual, environmental, intellectual, medical, military, assistance to IDPs, in education and at mass events and events); 2) by sphere of distribution (international, public). It has been found that due to the inaccessibility or limited availability of free legal aid on the part of the State in conditions of war, it is

now common to volunteer in providing legal aid, especially to IDPs, military personnel, the poor and all citizens who suffered as a result of the Russian-Ukrainian war.

Key words: Ukraine, Russian-Ukrainian war, volunteering, free legal aid, internally displaced persons, servicemen, lawyers.

УДК 327

Кругляк Марина Едуардівна,
кандидат історичних наук, доцент,
викладач суспільних дисциплін
ВСП «Житомирський торговельно-
економічний фаховий коледж ДТЕУ»
ORCID: 0000-0003-3837-0982

ПОЛІТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ПЕРІОДУ «ПЕРЕБУДОВИ» ОЧИМА ПУБЛІЧНОГО ІНТЕЛЕКТУАЛА: БОРИС КРУГЛЯК ПРО ІСТОРІЮ І СЬОГОДЕННЯ

Резюме. Актуальність проблеми. На тлі політичних подій нашого сьогодення, зокрема повномасштабного російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року, надзвичайно важливим є пошук у минулому відповідей на кричущі проблеми сучасності. Певною мірою аналогії можна знайти в періоді «перебудови» (1985-1991), що приніс кардинальні зміни у радянському суспільстві, наповнивши його демократією і плюралізмом. Вельми актуальною є трансформація поглядів на історію і сьогодення публічного інтелектуала – вченого і громадського діяча, члена Комуністичної партії і викладача суспільних дисциплін у марксистсько-ленінському ключі Бориса Абрамовича Кругляка. Європейський вибір України та інтеграційні прагнення стали незворотним прагненням більшості українців, як свого часу для громадян колишнього Радянського Союзу незворотним став шлях до демократизації, свободи слова й приватизації. **Метою дослідження** є продемонструвати еволюцію поглядів на історію і сьогодення, зокрема місце і роль Комуністичної партії, публічного інтелектуала – викладача суспільних дисциплін, науковця Бориса Кругляка. **Результати дослідження.** У своїх публікаціях на шпальтах місцевої преси історик і активний громадський діяч, викладач вищої школи Борис Кругляк (1934-1996) подає

свої міркування про явище «перебудови» та процеси, із ним пов'язані. Член Комуністичної партії, з роками еволюціонує від повної підтримки курсу її керівників до негайних вимог до трансформації партії, наповнення її діяльності новим – демократичним – змістом відповідно до вимог часу. Історик різко засуджує використання ядерної зброї, війни як способу регулювання конфліктів; негативно ставиться до «культу особи» Й. Сталіна та реанімації ідеї сталінізму; вітає політичний плюралізм та демократичні процеси в СРСР; не приймає спробу державного перевороту; із оптимізмом дивиться на проголошення незалежності України, в якій не лише пануватиме свобода слова і право на вільну творчість, а й діятимуть ринкові механізми у вигляді приватизації.

Ключові слова: демократія, лібералізація, «перебудова», партія, політичний плюралізм.

Вступ. 3 травня 1934 року в Житомирі народився Борис Крутляк – доктор історичних наук, професор, краєзнавець, академік Нью-Йоркської Академії наук. Проживши майже 62 роки, науковець залишив різнопланову спадщину – від краєзнавчих матеріалів про Волинь-Житомирщину – до фундаментальних досліджень у сфері економічної історії України XIX – початку XX ст.

У 90-ту річницю від дня народження історика вартими уваги є декілька його публіцистичних нотаток, опублікованих у роки горбачовської «перебудови». В них науковець і просто свідомий громадянин міркує про зміни, що відбуваються в СРСР, прагне окреслити майбутнє Комуністичної партії та шляхи реформування радянського суспільства загалом.

Актуальність проблеми. На тлі політичних подій нашого сьогодення, зокрема повномасштабного російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року, надзвичайно важливим є пошук у минулому відповідей на кричущі проблеми сучасності. Певною мірою аналогії можна знайти в періоді «перебудови» (1985-1991), що приніс кардинальні зміни у радянському суспільстві, наповнивши його демократією і плюралізмом. Вельми актуальною є трансформація поглядів на історію і сьогодення публічного інтелектуала – вченого і громадського діяча, члена Комуністичної партії і викладача суспільних дисциплін у ма-

рксистсько-ленінському ключі Бориса Абрамовича Круг-ляка. Європейський вибір України та інтеграційні прагнення стали незворотним прагненням більшості українців, як свого часу для громадян колишнього Радянського Союзу незворотним став шлях до демократизації, свободи слова й приватизації.

Мета за завдання. Метою статті є продемонструвати еволюцію поглядів на історію і сьогодення, зокрема місце і роль Комуністичної партії, публічного інтелектуала – викладача суспільних дисциплін, науковця Бориса Кругляка.

Результати дослідження. Борис Абрамович Кругляк народився 3 травня 1934 року в родині житомирських службовців. У 1951-1955 рр. здобував освіту на історико-філологічному факультеті Житомирського державного педагогічного інституту імені Івана Франка, був учнем знаного науковця Л. А. Коваленка. У 1960-1970-ті рр. вчителював у школах Житомира, паралельно із цим працював завідувачем відділу туризму Палацу піонерів і школярів, будучи одним з тих, хто започаткував на Житомирщині дитячий і дорослий туризм; друкував красознавчі нотатки в місцевій пресі та наукових виданнях України («Український історичний журнал»). У 1977 році захистив кандидатську дисертацію в Інституті історії АН УРСР, присвячену історії ринкових відносин в Україні другої половини ХІХ ст. [6, с.7-8]. Борис Кругляк став першим кандидатом наук з історії України на Житомирщині [2, с.31].

Утім, кандидатів наук не вдалося перейти на викладацьку роботу у вищу школу не лише в Житомирі, а й в Україні. На заваді стала «ленінська національна політика» й «неправильний» запис у сумнозвісній радянській «п'ятій графі» [1, с.28]. До того ж, науковця було обвинувачено в «українському буржуазному націоналізмі» за брошуру про М. Щорса, адже в ній не використано «положень та творів Л.І. Брежнєва і матеріалів ХХV з'їзду КПРС» [5, с.30]. Єдиним можливим варіантом на той час було викладання у вищій школі міста Сизрані, де знаходилася філія Куйбишевського (Самарського) політехнічного інституту. У 1983 році Бориса Абрамовича обирають деканом механічного факультету, а в лютому 1984 року – завкафедри суспільних, згодом гуманітарних наук.

Утім, серце історика завжди було з Україною. Він продовжує роботу над докторською дисертацією, бере уч-

асть у роботі численних наукових конференцій, друкується українською мовою у фахових виданнях УРСР, бере активну участь у громадсько-політичному житті Сизрані, співпрацюючи із місцевими ЗМІ й періодично опиняючись на шпальтах газети «Красный Октябрь» [6, с.9]. Близький друг Б. Кругляка і відомий краєзнавець Георгій Мокрицький назвав час перебування Бориса Абрамовича в Сизрані «політичним засланням» [5, с.30].

Після розпаду СРСР Борис Кругляк повертається до рідного Житомира, де очолює кафедри Житомирської філії Київського політехнічного інституту (ЖІТІ, тепер Державний університет «Житомирська політехніка») та Житомирського інституту підприємництва і сучасних технологій. 1993 року його обирають віцеголовою відновленого «Товариства дослідників Волині», де він несе відповідальність за наукову роботу, 28 січня 1994 року на засіданні спеціалізованої ради Інституту історії АН України успішно захистив докторську дисертацію та здобув ступінь доктора історичних наук. Цього ж року йому запропоновано стати членом Нью-Йоркської Академії наук. На 1996-й рік було заплановано політ до США й уже було підготовлено курс лекцій. Аспіранти Б. А. Кругляка готувалися до захисту своїх кандидатських дисертацій. На заваді здійсненню цих і десяткові інших задумів став інфаркт і передчасна смерть науковця 28 лютого 1996 року [4, с.18-19]. Втім, історик назавжди залишиться у пам'яті друзів, колег, жителів міста. 30 грудня 2021 року у Житомирі відкрили меморіальну дошку Борису Абрамовичу Кругляку [7], У 2014 році було видано збірник його наукових праць, а в Державному архіві Житомирської області сформовано особовий фонд (Ф Р 6502). Серед відомих учнів Бориса Кругляка – доктори історичних наук, професори Іван Ярмошик (1959-2022) і Вікторія Венгерська, кандидати історичних наук Ігор Власюк (всі – ЖДУ імені Івана Франка) і Володимир Молчанов (Інститут історії НАН України).

Попри обвинувачення в «українському буржуазному націоналізмі» й приналежності до «агентів світового сіонізму», Борис Кругляк залишався членом Комуністичної партії та викладав у вищій школі основи марксизму-ленінізму, співпрацював із Сизранським міськкомом партії. Й підтримував, принаймні на шпальтах газет, рішення керманічів

Радянського Союзу. Тим не менш, лібералізація, що стала можливою за часів «перебудови», не могла не відобразитися на еволюції поглядів історика. Так, у публікації «Вберегти світ від ядерної катастрофи» (російською мовою) (газета «Красный Октябрь», 1986, 2 жовтня) Борис Абрамович міркує про згубні наслідки війни для людства, наголошуючи на тому, що почалася нова ера міжнародних відносин, коли війна із засобу досягнення політики будь-якою державою перетворюється на засіб самознищення цивілізації й всього живого на Землі. Історик резюмує: «Єдине, що сьогодні є реальним у міждержавних, міжнародних відносинах, – це пошук і знаходження таких рішень, які у складному та суперечливому сучасному світі відкинули б війни та затвердили принцип мирного співіснування держав із різними соціальними системами» [3, с.496].

У даній статті Борис Кругляк не висуває якихось революційних ідей і не відходить од основної візії Компартії тих часів. Так, він посилається на М. С. Горбачова, не забуваючи при цьому В.І. Леніна та К. Маркса і Ф. Енгельса, які постають «послідовними і принциповими борцями за мир». Та чи могло бути інакше у 1986 році? Історик вітає пропозиції М.С. Горбачова ліквідувати ядерну зброю у всьому світі до 2000 року, а в якості одного з етапів оголосити мораторій на ядерні вибухи; критикує позицію США у цьому питанні – СРСР впродовж року не здійснив жодного випробування, натомість США демонстративно підірвали 18 ядерних пристроїв. Цілоком у дусі тодішньої радянської ідеології звучить цитата: «Невже Геростратова слава приємна Рейгану та його команді? На що вони розраховують? На величезні прибутки від скаженої гонки озброєнь? Виснажити Радянський Союз економічно? Досягти військової переваги й застосувати проти нас зброю масового знищення? Не вийде, панове. Ви явно переоцінюєте власні можливості» [3, с.496].

1 вересня 1989 року на шпальтах «Красного Октября» з'явилося інтерв'ю Бориса Абрамовича під назвою «Світло і тіні сфери інтересів», в якому давалася оцінка Другій світовій війні. Зауважимо, що саме в той час людство дізналося про існування секретного протоколу до пакту Молотова-Ріббентропа, а створена З'їздом народних депутатів СРСР комісія якраз мала дати «політичну та моральну

оцінку» цього документа. І знову історик обережний у власних судженнях і прагне наслідувати вибудовану М.С. Горбачовим позицію. Тоді генеральний секретар СРСР називав пакт про ненапад «своєрідним Брестським миром 1918 року у нових міжнародних умовах» й вказував на його необхідності.

Під час інтерв'ю Борис Абрамович доволі обережний у висновках: у секретному протоколі визначено сфери інтересів Німеччини та СРСР; радянські війська не окупували Польщу, адже ввійшли на територію Західних України і Білорусі, які «здавна прагнули до возз'єднання у складі Російської держави», «населення цих територій із радістю зустріло прихід радянських солдатів»; негативно ставився до зростання націоналістичних настроїв серед «прибалтів», вважаючи, що омріяний ними вихід зі складу СРСР зробить ці народи бідними. І все ж історик погоджується, що після включення 1940 року прибалтів до складу СРСР на цих землях «почалися масові репресії проти неугодних режиму людей»; що між Гітлером і Сталіним існувала домовленість про поділ Європи на сфери впливу, й західноукраїнські землі і західнобілоруські землі Гітлера не цікавили, й ця обставина «вносить негативне забарвлення у моральну оцінку пакту» [3, с.516-518].

20 березня 1990 року Борис Абрамович друкує замітку «Заглядаючи у майбутнє», знову ж таки у газеті «Красный Октябрь». У ній історик визнає, що нині реальністю стала багатопартійність. У проєкті Платформи ЦК КПРС до XVIII з'їзду записано, що «партія вважає за необхідне у порядку законодавчої ініціативи внести на З'їзд народних депутатів СРСР відповідні пропозиції з приводу статті 6 Основного Закону країни». Інакше кажучи, проєкт Платформи орієнтує КПРС на участь у політичній боротьбі на рівних із іншими громадськими і громадсько-політичними організаціями. Історик вітає появу даного документа, де що ідеалізуючи його та перебільшуючи можливості комуністів. Так, він упевнений, що конкуренція за владу з іншими партіями та громадськими організаціями позитивно вплине на якість формування комуністами своєї передвиборчої платформи, адже «будь-яка нереальна або невиконана обіцянка підірве довіру виборців, вони віддадуть свої голоси не КПРС, а її конкурентам; відтепер ко-

муністам доведеться виробляти узгоджену політику та партійну дисципліну. Борис Абрамович наголошує на необхідності проведення на XVIII з'їзд КПРС прямих виборів (безпосередньо від перинних організацій або партійних дільниць) шляхом таємного голосування [3, с.526-527].

Тим не менш, навіть такі позбавлені революційного духу публіцистичні міркування провінційного історика знаходили осуд у консервативної частини радянського суспільства. Дехто В. Павлов, ветеран війни і праці, член КПРС з березня 1941 року, 5 квітня 1990 року на шпальтах «Красного Октября» виступив зі статтею «Куди і до чого закликають нас Б. Кругляк та А. Медведєв». Дискусія виникла з приводу розглянутої вище публікації від 20 березня 1990 року, в якій Борис Кругляк доволі скептично оцінює шанси перемоги комуністів на виборах Рад, чим викликав обурення у В. Павлова. Останній опускається до рівня звичайного балакуна, принижуючи опонентів, що мають наукові ступені, зазначаючи, що «наклепом на партію вони прагнуть нас роз'єднати, відволікти від завдань перебудови й роботи із завоювання справжнього авторитету партії у всіх радянських людей». В. Павлов переконаний, що нездійсненою «золотою» мрією А. Медведєва та його однодумців є саморозпуск КПРС на XXVIII з'їзді партії. Комуніст зі стажем переконаний, що «партія має очиститися від розкольників, від випадкових попутників, від пройдисвітів, кар'єристів...» [3, с.33-35].

У квітневих випусках «Красного Октября» 1991 року Борис Абрамович міркує над роллю Володимира Леніна у світовій історії. Серія статей мала назву «Яким він був, В.І. Ленін?». Автор ставить питання, чому ще декілька років назад річниці з дня народження Леніна відзначалися «шумно і пишно», а сьогодні все відбувається скромніше, до того ж, на адресу засновника Радянської держави час від часу линуть слова осуду й ненависті, саме його обвинувачують в усіх негараздах.

Однією з причин ненависті до «вождя» стало його звеличення, створення «культу особистості», коли «Леніна зробили спеціалістом у всіх галузях людських знань і діяльності». Тим не менш, Борис Абрамович щиро вважає Леніна «великою людиною», інтелігентом, «великим інтернаціоналістом», підтримує ідею відкриття на його честь

меморіальних музеїв, засуджує демонтаж пам'ятників Леніну, вважаючи це актом вандалізму («У цивілізованому суспільстві подібне є просто неможливим» [3, с.505]), проте, з іншого боку, ставить питання: чи потрібно було ставити таку велику кількість халтурно зробленої скульптурної продукції, яка лише спаплюжила образ Леніна? Борис Кругляк засуджує підходи, відповідно до яких святкували ювілеї В. Леніна, випускаючи масу непотрібних предметів заради «галочки» про виконання чергового заходу. Історик різко негативно оцінює постать Й. Сталіна й критикує авторів формули «Сталін – це Ленін сьогодні». На думку Бориса Абрамовича, Сталін є злочинцем, який у свідомості простих людей асоціювався із «вірним учнем» Леніна, отож, Ленін ніби поставав як теоретик «червоного терору». Б. Кругляк засуджує людей, що ностальгують за «сильною рукою», мріють реанімувати методи, стиль і дух сталінщини, зокрема, йдеться про Ніну Андрєєву та її однодумців. «Не було і не може бути тотожності між Леніним і Сталіним, і час, нарешті, відділити, розмежувати та провести чітку лінію в діяльності цих людей» [3, с.506].

В. Ленін ніде не казав і не писав ні про етапи, ні про строки побудови соціалізму. В його творах відсутнє саме визначення соціалізму. І знову історик висловлює свою підтримку курсові М.С. Горбачова. Ленінські ідеї соціалізму, що зараз трансформувалися у «соціалістичний вибір», усе більше наповнюються новим змістом. У своїй промові «Конфронтації, розколу суспільства – ні, конструктивному співробітництву – так!» (1991) М. С. Горбачов характеризував соціалістичний вибір як гуманістичні цінності, права і свободи, орієнтацію на людину, яка є головною цінністю [3, с.511-512]. Інакше кажучи, Борис Абрамович пропонує шукати у теоретичному доробку В. Леніна поради щодо того, як вийти з кризи, в якій опинилося радянське суспільство періоду «перебудови», зокрема акцентував на позитивних рисах нової економічної політики.

У замітці «Ціна Перемоги» («Красный Октябрь», 22 червня 1991 р.) автор зазначає, що «ми тривалий час не замислювалися над ціною перемоги, оскільки в нашій країні людське життя, на жаль, не становило великої цінності». Натомість тепер, у часи «перебудови», з'явилося усвідомлення того, що найвищою метою існування суспільства є

людина, тож історик прагне визначити справедливість тих втрат, яких зазнав радянський народ в роки війни. Йосип Сталін, безумовно, знав чисельність загиблих, однак назвав цифру – 7 мільйонів осіб. Пізніше Микита Хрущов озвучить іншу цифру – 20 мільйонів, за Михайла Горбачова вже говорять про 27 мільйонів. Однак і ця цифра видається історикові заниженою. Борис Абрамович обурюється ставленням радянського керівництва до людини як до гвинтика, коли тисячі людей гинули заради визволення міст до визначної події; коли Сталін винищив напередодні війни близько 40 тисяч командирів Червоної Армії і Військово-Морського флоту та велику групу генералів на початку нацистського вторгнення в СРСР, щоб «відвести війну від себе». Борис Абрамович називає версію про раптовість нападу Німеччини «напівправдою», адже Сталіну доповідали про підготовку німців до нападу: «...Лише сліпа віра у власну непогрішність і правильність розрахунків завадила підготуватися до рішучого опору агресорові» [3, с.524]. Співвідношення втрат Червоної Армії та її супротивників становило 3,7 до 1. Це обурює науковця, він критикує «мудре керівництво» Сталіна, його драгують прихильники сталінізму, він вимагає розібратися у своєму недалекому минулому й сказати всю правду про ту ціну, яку заплатили радянські люди в боротьбі за незалежність своєї Батьківщини [3, с.522-525].

6 вересня 1991 року Борис Кругляк публікує свої міркування про путч, що стався у Москві 19-21 серпня. У статті «Не можна бути розумнішим за свій народ» історик захоплено оцінює діяльність Бориса Єльцина, мерів Москви та Ленінграда як особистостей, що стали на захист демократії і придушили спробу державного перевороту. Борис Абрамович запитує, чому керівники інших союзних республік, декількох областей та міст або підтримали змовників, або обійняли вичікувальну позицію. Відповідь на це питання така: очільники республік й територіальних формувань сподівалися отримати роз'яснення від ЦК і Політбюро ЦК КПРС з приводу запровадження надзвичайного стану. Історик визнає правомірним і справедливим призупинення діяльності центральних органів й територіальних організацій КП РСФРР, націоналізацію їхнього майна. Він глибоко переконаний у тому, що невдовзі від-

будеться відродження партії, яка буде зовсім іншою і за структурою, і за назвою. «Яку б гірку чашу не випили сьогодні рядові комуністи, вони є справедливими, оскільки сходинки, якими піднімалася партія, закономірно привели її донизу. Адже її керівництво відірвалося од народу, перестало рахуватися (та й раніше не особливо рахувалося) з його думкою. Це відбувалося і в масштабах усієї країни, і в окремих її краях, а розумнішим від власного народу не дано бути нікому», – зазначає Б. Круглярк [3, с.529].

Висновки. Отже, у своїх публікаціях на шпальтах місцевої преси історик і активний громадський діяч, викладач вищої школи Борис Круглярк (1934-1996) подає свої міркування про явище «перебудови» та процеси, із ним пов'язані. Член Комуністичної партії, з роками еволюціонує від повної підтримки курсу її керівників до негайних вимог до трансформації партії, наповнення її діяльності новим – демократичним – змістом відповідно до вимог часу. Історик різко засуджує використання ядерної зброї, війни як способу регулювання конфліктів; негативно ставиться до «культу особи» Й. Сталіна та реанімації ідеї сталінізму; вітає політичний плюралізм та демократичні процеси в СРСР; не приймає спробу державного перевороту; із оптимізмом дивиться на проголошення незалежності України, в якій не лише пануватиме свобода слова і право на вільну творчість, а й діятимуть ринкові механізми у вигляді приватизації.

Список використаних джерел:

1. Венгерська В. Спомини про вчителя. *Історик Борис Круглярк: Наукове надбання Житомирщини, України і світу (Праці. Спогади. Матеріали): збірник / упоряд. М. Круглярк. Житомир: Вид-во «Волинь», 2014. С. 27-29.*
2. Житомирянин – член Нью-Йоркської Академії наук. *Історик Борис Круглярк: наукове надбання Житомирщини, України і світу (Праці. Спогади. Матеріали): збірник / упоряд. М. Круглярк. Житомир: Вид-во «Волинь», 2014. С. 31-32.*
3. Історик Борис Круглярк: наукове надбання Житомирщини, України і світу (Праці. Спогади. Матеріали): збірник / упоряд. М. Круглярк. Житомир: Вид-во «Волинь», 2014. 648 с.
4. Круглярк М. Економічна історія України початку ХХ ст. у науковій спадщині академіка Б.А. Круглярка. *Історик Борис Круглярк: наукове надбання Житомирщини, України і світу (Праці. Спогади. Матеріали): збірник / упоряд. М. Круглярк. Житомир: Вид-во «Волинь», 2014. С. 15-24.*

5. Мокрицький Г. Повернувся в Житомир, або В якому полку служили Леонід Брежнєв і Микола Щорс. *Історик Борис Кругльак: наукове надбання Житомирщини, України і світу (Праці. Спогади. Матеріали)*: збірник / упоряд. М. Кругльак. Житомир: Вид-во «Волинь», 2014. С. 30-31.
6. Сарбей В.Г. З любов'ю до України. *Історик Борис Кругльак: наукове надбання Житомирщини, України і світу (Праці. Спогади. Матеріали)*: збірник / упоряд. М. Кругльак. Житомир: Вид-во «Волинь», 2014. С. 7-10.
7. Чому так скромно у Житомирі вшанували пам'ять видатного ученого Бориса Кругльака? URL: https://zhitomir-online.com/-top_news/124690-chomu-tak-skromno-u-zhytomvri-vshanuvaly-pamznm.html (дата звернення: 16.03.2024).

THE POLITICAL TRANSFORMATION OF SOVIET SOCIETY DURING THE PERIOD OF «PERESTROIKA» THROUGH THE EYES OF PUBLIC INTELLECTUALS: BORYS KRUGLIAK ON HISTORY AND PRESENT

Resume. The urgency of the problem. Against the background of the political events of our present, in particular, the full-scale Russian invasion of Ukraine on February 24, 2022, it is extremely important to look to the past for answers to the glaring problems of today. To a certain extent, analogies can be found in the period of «perestroika» (1985-1991), which brought radical changes in Soviet society, filling it with democracy and pluralism. The transformation of views on the history and the present of the public intellectual – a scientist and public figure, member of the Communist Party and teacher of social disciplines in the Marxist-Leninist style of Borys Abramovych Krugliak is very relevant. Ukraine's European choice and integration aspirations have become an irreversible aspiration of the majority of Ukrainians, just as at one time the path to democratization, freedom of speech and privatization became irreversible for citizens of the former Soviet Union. **The purpose of the research** is to demonstrate the evolution of views on history and the present, in particular, the place and role of the Communist Party, of the public intellectual – a teacher of social disciplines, scientist Borys Krugliak. **Research results.** In his publications in the columns of the local press, a historian and active public figure, university teacher Borys Krugliak (1934–1996) presents his thoughts on the phenomenon of «perestroika» and the processes associated with it. A member of the Communist Party, over the years he has evolved from fully supporting the course of its leaders to immediate demands for the

transformation of the party, filling its activities with a new – democratic – content in accordance with the requirements of the times. The historian sharply condemns the use of nuclear weapons, the war as a way of regulating conflicts; he has a negative attitude to the «personality cult» of J. Stalin and the resuscitation of the idea of Stalinism; welcomes political pluralism and democratic processes in the USSR; he does not accept a coup d'état attempt; optimistically looks at the declaration of Ukraine's independence, in which not only freedom of speech and the right to free creativity will prevail, but also market mechanisms in the form of privatization will operate.

Key words: *democracy, liberalization, «perestroika», party, political pluralism.*

УДК 342.5-057.341:355.48(470:477)«2014/...»

Малисник Олександр,
здобувач 1 року навчання
спеціальності 052 Політологія
третього (доктора філософії) рівня вищої освіти
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка
ORCID: 0009-0004-8734-4902

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Резюме. У статті проаналізовано роль інституту президентства в системі органів державної влади України в умовах російсько-української війни. Аналіз інституту глави держави, роль та функції Президента, його повноваження є предметом багатьох дискусій та досліджень. Ця проблема особливо актуальна та важлива в умовах російсько-української війни. Президент України виступає від імені всього українського народу та є гарантом Конституції, законності, прав і свобод людини. У роботі проаналізовано особливості становлення інституту президентства у період незалежності України; розкрито роль інституту президента в Україні під час російсько-української війни; обґрунтовано роль та функції інституту глави держави в системі органів державної влади. Метою дослідження є аналіз трансформації інституту президентства в Україні під час російсько-української війни.

ни. Дослідження цієї теми допоможе нам краще зрозуміти роль глави держави та його вагомих вплив не тільки на внутрішню, а й зовнішню політику України. На президента України покладена відповідальність за безпеку та захист всієї країни. Зроблено висновок, що потрібно робити все для посилення інституту президентства в Україні та створення можливих реальних механізмів взаємодії між трьома гілками влади. Наразі важливо формувати інститут президентства, в якому глава держави буде виконувати роль арбітра української нації, тому що він захищає інтереси всіх громадян України.

Ключові слова: Президент України, інститут президентства, російсько-українська війна, статус президента, глава держави.

Вступ. Протягом десятків років в українській політиці переважала система, яка була пронизана корупцією та використанням адміністративних ресурсів. Деякі політики маніпулювали частинами суспільства через фальшиві демократичні інституції, від виборів до організованих масових акцій. Електоральний тиск і маніпуляції в основному виходили з центру влади, з адміністрації президента, проте вони залежали від співпраці з регіональними політичними структурами та місцевими лідерами для отримання доступу до соціальних послуг, таких як енергія, освіта та охорона здоров'я. Політики керували складними системами патронажу, які простягалися до найнижчих рівнів влади, змушуючи багатьох людей взяти участь у виборчій політиці не заради ідеї, а через те, що вони не могли собі дозволити відштовхнутися від місцевих партійних босів або їхніх роботодавців [4, с.85].

Дослідники виділяють шість етапів розвитку інституту глави держави (президента), починаючи з 1991 року до сьогодення.

Так, до прикладу, В. Власенко пропонує виокремити такі етапи трансформації інституту президентства в Україні:

I етап (1991-1995 рр.) – зародження інституту президентства в Україні;

II етап (1996-2005 рр.) – становлення інституту президентства, у зв'язку з прийняттям Конституції України;

III етап (2006-2009 рр.) – розвиток інституту президентства в рамках політичної реформи;

IV етап (2010-2014 рр.) – інститут президентства, у зв'язку з поверненням до редакції Конституції 1996 р.;

V етап (2015-2019 рр.) – інститут президентства, у зв'язку з поверненням до редакції Конституції 2004 р.;

VI етап (2020 – дотепер) – сучасний етап інституту президентства в Україні [2, с.69].

1991 рік став вирішальним у впровадженні інституту президентства в нашій країні. Важливим поштовхом до його формування стало проголошення незалежності. Одним з ключових компонентів формування правової та соціальної держави і гарантування принципу поділу влади (на законодавчу, виконавчу та судову гілки влади), є становлення інституту президентства як одного з різновидів інституту глави держави. 1 грудня цього ж року було обрано першого Президента України – Леоніда Кравчука [5, с.338].

В ході гарячого політичного протистояння 8 грудня 2004 року Верховна Рада України ухвалила відповідний законопроект, який стосувався поправок до Конституції України. Ці поправки передбачали встановлення парламентсько-президентської форми уряду, внаслідок чого інститут президентства отримав обмежені повноваження, чим в свій час скористався В. Янукович. Після внесення змін до Конституції України 8 грудня 2004 року, роль Президента України пройшла подальшу еволюцію у зв'язку з переходом до парламентсько-президентської форми управління. Його влада в сфері виконавчої влади значно зменшилася (право на формування уряду фактично передане парламенту), але збільшилися його повноваження у контролі за Верховною Радою України – Президент отримав додаткові права на дострокове розпускання парламенту. Та навіть після змін до Конституції України, які вступили в силу 8 грудня 2004 року, роль Президента України залишається значною в механізмі державної влади, зокрема, як гарант стабільності та координації між різними гілками влади [13].

У післяреволюційний період 2004-го та 2014 років відновлення парламентсько-президентської республіки призвело до обмеження владних повноважень Президента та змінило його роль у політичній системі України. Одночасно трансформація президентської влади під час політичних криз і революційних подій підтвердила, що її ста-

більшість залежить від політичної ситуації в суспільстві. Це свідчило про політичну нестабільність цього інституту та вимальовувало необхідність подальшого його удосконалення для запобігання подібним конфліктним ситуаціям у майбутньому [9, с.121].

А вже з початком воєнних дій РФ проти України в 2014 р. та повномасштабного вторгнення від 24 лютого 2022 р. цієї держави на українські землі пожвавило процес політичної трансформації інституту президентства. Наслідком цього стало утвердження інституту президентства як потужного державного механізму управління, який взяв на себе роль будівничого нової демократичної політики в Україні та захисту її суверенітету й незалежності. Слід також зважити на функціонування Офісу Президента, який був реформований з Президентської Адміністрації у Офіс Президента 2019 р., що було зроблено з метою ліквідації рудимента радянської системи (яким була адміністрація) в сучасний європейський допоміжний орган керівника держави [12]. Так, новостворений допоміжний державний орган всього лише за кілька років став надійним рупором функціонування президентської влади в державі, втілюючи в життя найважливіші методи боротьби з російським агресором у внутрішньо- та зовнішньополітичній сферах [17].

Завдяки тому, що в системі державної влади утвердилась посада Президента України, зросла увага спільноти до інституту президентства. З цього випливає, що її впровадження відкрило нові можливості для розвитку Української держави.

Аналізуючи події, які відбуваються в Україні, необхідно відзначити, що роль глави держави є досить важливою.

Метою дослідження є аналіз трансформації інституту президентства в Україні в умовах російсько-української війни.

Для реалізації визначеної мети потрібно вирішити наступні **завдання**:

- проаналізувати становлення інституту президентства на початку незалежності України;
- охарактеризувати інститут президента в Україні під час російсько-української війни;

- з'ясувати роль та функції інституту глави держави у державному механізмі.

Результати дослідження. Становлення інституту президентства стало ключовим аспектом розвитку України після проголошення її незалежності.

Президент України як глава держави був наділений представницькими і контрольними функціями у всіх сферах суспільного та державного життя.

До основних підстав введення інституту президентства в незалежній Україні можна віднести: принцип поділу влади, історичну цінність республіканської форми правління, впровадження посту Президента в процесі розпаду СРСР, необхідність реформування гілок влади та взятий курс на демократизацію [2, с.69].

Запровадження інституту президентства відкрило новий шлях у розвитку Української держави та стало початком демократичного розвитку. Президент як глава держави отримав чималу владу (зокрема контроль над військовою сферою, зовнішньою політикою та економічною сферою). Однак невдовзі, після Революції Гідності (в 2014 році), роль глави держави стала більш обмеженою через конституційні зміни, спрямовані на посилення значимості парламенту та уряду.

Інститут президентства є авторитетним та у формуванні тенденцій внутрішнього державного та зовнішньополітичного життя. Сьогодні, інститут президентства знаходиться на найвищій сходинці розвитку, президентські позиції посилюються. «Президент України як глава держави, що обирається народом, має певну свободу розсуду у своїх діях, однак ця свобода розсуду детермінована цілями його діяльності, межами і змістом його конституційних повноважень...» [15, с.26].

Відомий науковець М. Москалюк дає наступне визначення інституту президентства як «особливий різновид соціального інституту, що запровадив та легітимізував посаду президента як глави республіканської держави» [10, с.79].

Президент України – глава держави, який її очолює та виступає від імені всього українського народу. Це підкріплено 102 статтею Конституції України, в якій зазначено, що «...Президент України є також і гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина» [7].

Він має бути прикладом для всіх громадян, міцною опорою і тим, хто знайде вихід з будь-якої важкої ситуації та не кине свій народ на поталу ворогу. Президент України є символом держави та єдності всього українського народу, особливо в період війни. «Він є не тільки лідером, а й певною системою, де задіяні всі зацікавлені в політиці особи» [20, с.23].

Конституція України закріплює низку повноважень Президента у сфері керівництва національною безпекою та обороною: забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави (п. 1 ст. 105); вносить до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України (п. 10 ст. 105); є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави (п. 17 ст. 105); очолює Раду національної безпеки і оборони України (п. 18 ст. 105); вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань (п. 19 ст. 105); приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України (п. 20 ст. 105); присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини (п. 24 ст. 105). Вагомими є і повноваження щодо керівництва зовнішньополітичною сферою, у якій Президент представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України (п.3 ст. 105); приймає рішення про визнання іноземних держав (п. 4 ст. 105); призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав (п. 5 ст. 105) [1].

У сфері виконавчої влади, відповідно до Конституції України, Президент: вносить за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, сформова-

ної відповідно до статті 83 Конституції України, подання про призначення Верховною Радою України Прем'єр-міністра України в строк не пізніше ніж на п'ятнадцятий день після одержання такої пропозиції (п. 9 ст. 105); вносить до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України (п. 10 ст. 105); зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності цій Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності (п. 15 ст. 105).

Важливу роль у формуванні довіри до інституту президентства відіграє як особистість Президента, так і його оточення. Від команди президента та їхнього авторитету залежить авторитет інституту президентства. Президент України має мати політичну вагу та амбіції, саме це стане запорукою успіху Української держави.

Це сприятиме розвитку інституту президентства та соціально-політичне життя нашої країни підніметься на вищий рівень з подальшим перетворенням в демократичну, правову державу.

Під час президентства П. Порошенка, він відіграв важливу роль у прийнятті ключових рішень щодо низки суттєвих питань, таких як посилення боротьби з корупцією, здійснення інтеграції до структур Європейського та Євроатлантичного співтовариства. Така діяльність призвела до перебрання на себе П. Порошенком ключових політичних функцій центральної влади та завершилося витворенням сильної вертикалі влади Президента та його команди [8]. Це підтверджує утворення коаліції Блоку Петра Порошенка та Народного Фронту у квітні 2016 року, яка засвідчила, що глава держави, маючи адміністративний ресурс і користуючись своїми законними повноваженнями, зменшив роль парламенту до функції легітимізації рішень Адміністрації Президента. Іншими словами, відбувся процес повернення до неформального переважаючого президента в системі виконавчої влади в умовах обмеження політичної конкуренції [6, с.97].

Наступним кроком, що характеризував процес зростання ролі влади Президента в Україні за часів П. Порошенка стало підписання ним у березні 2017 року закону, спрямованого на посилення контролю за неурядовими ор-

ганізаціями (НО), що борються з корупцією. Закон передбачав зобов'язання для працівників таких НО подавати декларації про свої доходи. Але, хоча з одного боку, даний закон покращував механізми подальшої боротьби з корупцією, з іншого боку, він міг використовуватись для тиску на НО, що не визнають владу Президента. Таким чином, це підвищило роль Президента в державі, але не сприяло підвищенню його соціальному рейтингу [21].

У березні 2019 року відбулися наступні президентські вибори, на яких перемогу здобув кандидат, що не входив до політичної системи – В. Зеленський, набравши 73,2% голосів виборців у другому турі голосування [22]. Новообраний Президент на тлі суперечливої діяльності свого попередника подавав вагомі надії на те, що врешті-решт державне становище, так і сама вертикаль президентської влади зазнає рішучих змін.

Як перші кроки В. Зеленського на посаді глави держави, так і подальша діяльність Президента України після виборів 2019 року продемонстрували суттєве посилення його ролі у системі поділу державної влади. Парламентсько-президентська форма правління та досить обмежені конституційні повноваження у сфері виконавчої влади зовсім не стали на заваді фактичному здійсненню влади та її накопиченню. Незважаючи на незмінність конституційної моделі поділу влади, форми правління та інших формально-юридичних обставин, фактичний статус президента суттєво змінився, а інститут президента в Україні отримав нові, раніше не притаманні йому (в умовах існуючої форми правління) риси. Подальший розвиток цього інституту залежатиме, передусім, від ефективності діяльності Конституційного Суду України, який має стати на заваді непропорційному розподілу влади, надмірному накопиченню повноважень та відповідальності Президентом України, а також невиправданам з точки зору функціонування системи конституційної демократії конституційним змінам [1].

Наразі, в умовах війни важливим є питання продовження повноважень Президента України після завершення 5-річного терміну. Чи бути черговим виборам? Згідно результатів опитування Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), велика частина громадян України (близько 70%) рахує, що нинішній президент України має

бути на своїй посаді до закінчення воєнного стану [3]. Є ті, хто вважає доцільним проведення виборів нового Президента України; невелика частина громадян підтримує таку думку, що весною 2024 року, а саме – у травні, главою держави стане Голова Верховної Ради України (ВРУ), допоки не буде обрано нового президента, а Володимир Зеленський складе повноваження.

Викликає інтерес те, що більша половина українського населення вважає, що Володимир Зеленський обов'язково повинен взяти участь у наступних виборах. Якщо ж проаналізувати показники за грудень 2023 року та результати соціології за лютий 2024 р., то варто відзначити, що рейтинг популярності В. Зеленського дещо знижується наразі, але не є критичним.

Таким чином, ми дійшли до висновку, що думка українців є мінливою та залежить від багатьох факторів, зокрема економічного, політичного, соціального становища. Все залежить від довіри виборців до Президента як глави держави та його оточення. Незважаючи на всі обставини, українці прагнуть бачити на посаді президента справжнього лідера, з харизматичними рисами характеру та рішучою волею.

Підбиваючи підсумок, варто зазначити, що з початку свого перебування на посту Президента України, В. Зеленський докладав зусиль до підвищення його ролі у системі гілок влади. «Фактичний статус Президента України після виборів 2019 року почав стрімко мінятися якраз в бік посилення його позицій у сферах функціонування законодавчої та виконавчої влади» [1, с.47]. З 2019 по 2022 рр. відбувався період інтенсивних змін та випробувань для нашої країни. Але саме важче це було врегулювання конфлікту на Сході України. Нажаль, попри докладені зусилля, його не вдалось врегулювати і він залишився невирішеним. Мирний процес не приніс для українців значного прогресу на шляху до повного врегулювання ситуації. Ситуація загострилась з початком повномасштабного вторгнення країни-агресора на територію України. В період з 2019 по 2022 рр. В. Зеленським були здійснені спроби все вирішити, зокрема: ініціювання кількох режимів припинення вогню на лінії розмежування, обмін полоненими (здійснений українською стороною та країною-терористом). Саме останній пункт був вкрай важливим аспектом мирного врегулювання конфлікту на Сході України.

Висновки. Таким чином, інститут президентства відіграє ключову роль у державному механізмі та в організації влади. Проблема дослідження інституту глави держави є вкрай актуальною, особливо в нинішніх умовах російсько-української війни. Тому важливо було розглянути всі особливості функціонування цього інституту наразі.

Згідно зі статтею 102 Конституції України, Президент – глава держави та виступає від її імені. Президент в першу чергу уособлює державу не тільки всередині країни, а й з-за кордоном (на міжнародному рівні). На міжнародній арені, нинішній Президент України – В. Зеленський представляє інтереси України в умовах геополітичних викликів (агресія РФ, інформаційна війна, гуманітарна криза і т.д.). В умовах воєнного конфлікту, він вирішує соціально-економічні проблеми, працює для того, щоб забезпечити внутрішню стабільність в країні.

У результаті проведеного дослідження було встановлено, що потрібно враховувати не тільки власний, а й зарубіжний досвід, щоб уникнути помилок, які були здійснені в минулому. Потрібно зробити все, щоб сформувати дієвий інститут президентства в нашій країні, щоб глава держави був справжнім лідером, який зробить все для розквіту України.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що потрібно посилювати інститут глави держави та створити реальні механізми взаємодії та взаємозв'язку між трьома гілками влади (законодавча, виконавча та судова). Це потрібно для того, щоб інститут президентства регулював дію гілок державної влади.

Список використаних джерел:

1. Бориславський А. Інститут Президента України після виборів 2019 року: новий етап розвитку? *Український часопис конституційного права*. 2019. №1. С. 43-50.
2. Власенко В., Луценко В. Еволюція інституту президентства та його трансформація в сучасній Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №2. С. 68-71.
3. Грушецький А. Сприйняття потреби у виборах Президента від 20 лютого 2024 р. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1371&page=4> (дата звертання: 02.04.2024 р.).
4. Дунаєва Л. Трансформація цінностей українців в контексті аналізу риторики Президента України В. Зеленського. *«Політичне життя»*. 2022. №4. С. 84-87.

5. Інститут Президента України в системі державної влади України: матеріали наукової конференції. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. 472 с.
6. Кондратенко О. Інститут Президента України: динаміка сфер компетенції. *Політичні дослідження*. 2023. №1 (5). С. 87-107.
7. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. №30. Ст. 102 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 29.03.2024 р.).
8. Модель Порошенка. URL: https://project.liga.net/projects/-poroshenko_2 (дата звернення: 07.04.2024 р.).
9. Москалюк М. Інститут президентства України в контексті політичних криз 2004 та 2013-2014 рр.: фактори впливу та трансформації. *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. 2018. №6. С. 112-123.
10. Москалюк М. Президентство в Україні: проблеми інституційного становлення, розвитку та функціонування. *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. 2017. №5-6 (41-42). С. 79-89.
11. Овчар І. Інститут президента в умовах воєнного стану. *Політичні дослідження*. 2023. №1 (5). С. 108-122.
12. Питання забезпечення діяльності Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4172019-27609> (дата звернення: 08.04.2024 р.).
13. Підручна О. Формування інституту президентства в політичному просторі України. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 52. С. 260-268.
14. Удовик В. Діяльність Президента України в умовах російсько-української війни. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, Фонд Президентів України. 2024. 122 с.
15. Погорелова З. Нормотворча діяльність Президента України як правова форма реалізації нормотворчих повноважень. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2022. Вип. 73. Ч. 1. С. 24-30.
16. Політичні наслідки війни російської федерації проти України та шляхи їх подолання: матеріали наук.-практ. Семінару (Київ, 26 трав. 2023 р.) / за ред. Г.П. Ситника, Л.М. Шипілової. Київ: Навч.-наук. Ін-т публ. упр. та держ. Служби; Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, 2023. 54 с.
17. Росія вбила своєю пропагандою мізки власних громадян. URL: <https://aspi.com.ua/news/politika/rosiya-vbila-svoeyu-propagandoyu-mizkivlasnikh-gromadyan-podolyak#gsc.tab=0> (дата звернення: 07.04.2024 р.).
18. Телліс С. Інститут президентства в Україні 1991-2014 рр.: історично-правові аспекти, суб'єктивні чинники та їх наслідки (частина 2). *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2018. Вип. 31. С. 99-106.

- 19.Топольницький В. Повноваження глави держави щодо ведення надзвичайного та воєнного стану: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. №2. С. 193-199.
- 20.Чегульченко Т., Левіцька Н. Перспективи розвитку інституту президентства в Україні. *Правова позиція*. 2020. №2 (27). С. 21-24.
- 21.Freedom in the World 2019. Ukraine. URL: <https://freedomhouse.org/uk/country/ukraine/freedom-world/-2019> (дата звернення: 05.04.2024 р.).
- 22.Freedom House: Nations in Transit 2020. Dropping the Democratic Facade. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/202004/05062020_FH_NIT2020_vfinal (дата звернення: 07.04.2024 р.).

THE INSTITUTION OF THE PRESIDENCY IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The article analyzes the role of the presidency in the system of state authorities of Ukraine in the context of the Russian-Ukrainian war. The analysis of the institution of the head of state, the role and functions of the President, and his powers are the subject of many discussions and studies. This problem is particularly relevant and important in the context of the Russian-Ukrainian war. The President of Ukraine speaks on behalf of the entire Ukrainian people and is the guarantor of the Constitution, the rule of law, human rights and freedoms. The article analyzes the peculiarities of the formation of the presidency institution during the period of Ukraine's independence; reveals the role of the presidency institution in Ukraine during the Russian-Ukrainian war; and substantiates the role and functions of the institution of the head of state in the system of public authorities. The purpose of the study is to analyze the transformation of the institution of the presidency in Ukraine during the Russian-Ukrainian war. The study of this topic will help us better understand the role of the head of state and his significant influence not only on Ukraine's domestic but also foreign policy. The President of Ukraine is responsible for the security and defense of the entire country. It is concluded that everything should be done to strengthen the institution of the presidency in Ukraine and to create possible real mechanisms of interaction between the three branches of government. At present, it is important to form the institution of the presidency, in which the head of state will act as an arbiter of the Ukrainian nation, because he protects the interests of all citizens of Ukraine.

Key words: *President of Ukraine, institution of the presidency, Russian-Ukrainian war, status of the president, head of state.*

Ніколенко Юрій Олександрович,
аспірант кафедри політології
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара,
ORCID: 0000-0002-7438-6431

КОЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ТА ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Резюме. В статті розглянута коеволюція (тобто спільна та взаємопов'язана еволюція) політичної та виборчої системи України за весь період її незалежності. Актуальність даної теми полягає в тому, що аналіз політичної практики незалежної України показує, що в нашій державі досить часто змінювалось виборче законодавство (модель виборчої системи та правила організації виборчого процесу). В якості мотивів таких змін часто виступали інтереси політичних акторів, які прагнули підлаштувати виборчі правила під себе (для максимізації очікуваних результатів виборів). Зокрема розглянуті наступні питання: 1) сутність та законодавчі основи інституту виборів в сучасній Україні (законодавче регулювання, види виборів та види виборчих систем); 2) характеристика політичної системи та політичного режиму сучасної України; 3) розгляд коеволюції (тобто спільної та взаємопов'язаної еволюції) політичної системи та виборчого законодавства України в історичній перспективі; 4) аналіз чинників, які впливають на еволюцію виборчого законодавства України; 5) аналіз впливу виборчої сфери на інші параметри політичної сфери України. Зроблено висновок, що в процесі розвитку політичної системи України можна виділити 6 етапів: 1) трансформація радянської політичної системи з моноцентричної до поліцентричної в кінці 1980-х рр.; 2) становлення виборчої сфери незалежної України (1991-1994 рр.); 3) період президентства Л. Кучми (1994-2005 рр.), побудова моноцентричної політичної системи та напівавторитарного режиму («електоральний» чи «змагальний» авторитаризм); 4) політична криза 2004 р. та трансформація моноцентричної політичної системи в поліцентричну (дефектна демократія) періоду президентства В. Ющенко (2005-2010 рр.); 5) формування В. Януковичем моноцентричної політичної системи та квазіавторитарного політичного режиму (2010-2014 рр.). 6) 2014 р. – Революція гідності, відсторонення від влади

В. Януковича, політична система України вдруге трансформується з моноцентричного до поліцентричного стану. Основними факторами, які впливають на здійснення виборчої інженерії в рамках політичної практики України є: 1) системні, 2) процесуальні, 3) суб'єктні, 4) зовнішні.

Ключові слова: вибори, виборче законодавство, виборча система, виборчий процес, виборча інженерія, політична система, політичний режим, політичний актор, політична партія, парламент, президент.

Актуальність проблеми. Україна є демократичною державою, в якій ключові державні інституції (парламент, президент, органи місцевого самоврядування) є виборними. Тому виборча сфера має важливе значення в соціально-політичному житті нашої держави. Інститут виборів є важливим компонентом політичної системи держави (далі – ПСД), та як в демократичній державі саме шляхом виборів заміщаються ключові владні інституції. Тому у впливі на хід та результати виборів (через встановлення певних виборчих правил – параметри виборчої системи та організації виборчого процесу) зацікавлено багато політичних сил (далі – ПС), які прагнуть шляхом встановлення або зміни виборчих правил скоригувати результати виборів на свою користь. Політична історія незалежної України показує, що в Україні досить часто змінювалось виборче законодавство та модель виборчої системи. В випадку України основними політичними акторами, які визначали виборчі правила були Президент України, народні депутати України (далі – НДУ) та ключові політичні партії (далі – ПП). Зрозуміло, що метою даних акторів в аспекті встановлення виборчих правил є встановлення таких виборчих правил, які б максимізували результат на виборах для провладних ПС (тобто для них). Саме крізь призму інтересів основних політичних акторів і розглянута еволюція виборчого законодавства незалежної України. Також враховані такі чинники як характеристики ПСД та політичного режиму (далі – ПР) України в той чи інший історичний період.

Мета та завдання. Розгляд коеволюції (тобто спільної та взаємопов'язаної еволюції) політичної та виборчої системи незалежної України. Завдання:

- 1) розгляд сутності та законодавчих основ інституту виборів в сучасній Україні;

- 2) розгляд видів виборів, які проводяться в сучасній Україні;
- 3) розгляд видів виборчих систем, які використовуються на українських виборах;
- 4) характеристика політичної системи та політичного режиму сучасної України;
- 5) розгляд коеволюції (тобто спільної та взаємопов'язаної еволюції) політичної системи та виборчого законодавства сучасної України в історичній перспективі.

Результати дослідження. Сьогодні виборча сфера України регламентується насамперед Конституцією України (далі – КУ), законами України (далі – ЗУ) та Виборчим кодексом України (далі – ВКУ). Згідно з ст. 69 КУ народне волевиявлення в Україні здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії. Таким чином КУ вважає вибори одним з основних інструментів політичної участі населення та впливу населення на політичну сферу. Згідно з законодавством, в Україні проводяться наступні види виборів:

- 1) вибори Президента України;
- 2) вибори народних депутатів України (або парламентські вибори (далі – ПВ), вибори Верховної ради України (далі – ВРУ));
- 3) місцеві вибори (далі – МВ):
 - 3.1) вибори депутатів Верховної Ради Автономної республіки Крим;
 - 3.2) вибори депутатів сільської, селищної, міської ради;
 - 3.3) вибори сільського, селищного, міського голови;
 - 3.4) вибори депутатів районної ради;
 - 3.5) вибори депутатів обласної ради;
 - 3.6) вибори депутатів районної у місті ради (у містах, де утворені районні у місті ради) [4; 2].

Щодо виборчих систем (далі – ВС), то на вітчизняних виборах за відносно короткий історичний період незалежності України використовувались практично всі основні моделі ВС: мажоритарна (далі – МВС, МВС абсолютної більшості – МВС АБ, МВС відносної більшості – МВС ВВ), пропорційна (далі – ПВС, ПВС закритих списків – ПВС ЗС, ПВС відкритих списків – ПВС ВС), змішана ВС (далі – ЗВС) (в Україні використовувався лише незалежний варіант ЗВС).

Вибори НДУ здійснюються на засадах ПВС ВС за єдиними списками кандидатів у депутати у загальнодержавному виборчому окрузі, з яких формуються регіональні виборчі списки кандидатів у депутати від ПП (ст. 133 ВКУ) [2]. ЗУ «Про вибори НДУ» приймався в 1989 (в складі СРСР, МВС АБ), 1993 (ЗВС), 1997 (ЗВС), 2004 (ПВС ЗС), 2011 (ЗВС), ВКУ 2019 (ПВС ВС). Вибори до ВРУ проводилися в 1994, 1998, 2002, 2006, 2007, 2012, 2014, 2019 рр. (підкреслено позачергові). Таким чином, в історії незалежної України ПВ проводилися 8 разів з використанням 3 різновидів ВС: один раз за МВС (1994), двічі за ПВС ЗС (2006, 2007), і п'ять разів рази за ЗВС (незалежний варіант) зі співвідношенням 50/50 (1998, 2002, 2012, 2014, 2019 рр.).

*Вплив виборчої системи на кількість партій,
що пройшли до парламенту*

Закон	1989	1993	1997	2004		2011		
Рік проведення ПВ	1994	1998	2002	2006	2007	2012	2014	2019
ВС	МВС АБ	ЗВС	ЗВС	ПВС	ПВС	ЗВС	ЗВС	ЗВС
Прохідний бар'єр		4 %	4 %	3 %	3 %	5 %	5 %	5 %
Кількість партій-учасників виборів		30	33	45	20	21	29	22
Партії, що пройшли до ВРУ	15	8	6	5	5	5	6	5
Партійна система	Становлення, атомізована з тенденцією до поляризації	Поляризований плюаралізм	Поміркований плюаралізм		Система з партією-гегемоном		Поміркований плюаралізм	

Розвиток ПСД України можна охарактеризувати як нестабільний, в ньому простежуються біфуркаційні періоди. Зміна ВС для ПВ, як правило, відбувалася саме під час таких біфуркаційних періодів. Так, наприклад, вихід першого закону про ПВ 1989 р. (даний закон був прийнятий ще в рамках СРСР) був спричинений процесом перебудови (перебудову можна вважати проявом біфуркації ПСД СРСР), що

характеризувався демократизацією ПСД СРСР. Одним з елементів даної демократизації якраз і було впровадження альтернативних ПВ. Після проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р., незважаючи на задекларованому в законодавстві демократичному політичному устрої, реально в Україні склався гібридний ПР, який, окрім демократичних характеристик включав в себе немало характеристик недемократичних режимів, що були успадковані з радянського минулого. Така специфіка ПР України відображувалась на політичному житті нашої держави [6, с.18].

В результаті перших альтернативних ПВ в УРСР (які проводилися в березні 1990 р. за допомогою МВС АБ та були першими багатопартійними виборами в історії УРСР) в новоствореній Верховній раді УРСР XII скликання (яка в 1991 р., після здобуття Україною незалежності, стала ВРУ I скликання) з 14 партій утворилися 5 партійних груп та 2 центри впливу – «Народна рада» та група «239», а також 168 безпартійних кандидатів. Тобто в результаті даних виборів в українському парламенті вперше сформувалася конкурентна партійна система. Найвніше двох центрів впливу (група «239» і «Народна Рада») хоча і мали за собою перманентні конфлікти, тим не менше сприяли поступовій демократизації законодавчої бази ще до проголошення незалежності. МВС АБ була вигідна тодішнім депутатам діючого скликання парламенту, які бажали переобратися до наступного скликання ВРУ та використовували адміністративний ресурс та різні форми підкупу виборців [1, с.7-8]. Зважаючи на слабкість партій і неусталеність відносин між ними, партійна система України на початковому етапі (1990-1995 рр.), на думку Ю. Якименко, була атомізованою, проте з виразною тенденцією до поляризації [7].

Політичний режим України періоду президентства Л. Кучми (1994-2005 рр.), на думку Ю. Мацієвського, можна охарактеризувати як напівавторитарний. Його основною характеристикою заснована на неформальних правилах патримоніальна олігополія. На чолі цієї пірамідальної структури стояв Президент, який сам визначав правила. Його найближче оточення і окремі члени родини «гнали за правилами», підтримували їх, тому були невід'ємним елементом піраміди. Останній, низовий рівень складався з кількох конкуруючих між собою політико-економічних груп. Таким чи-

ном президент в даний період фактично напряму керував діяльністю всіх ключових державних інституцій (законодавча, виконавча та судова гілки влади) та органів місцевого самоврядування. Піраміда трималася доти, доки президент Л. Кучма залишався на посаді [6, с.18].

28 червня 1996 р. набула чинності Конституція України, яка проголошувала Україну президентсько-парламентською республікою. ЗВС, прийнята в законі 1997 р., була компромісним варіантом між політичними партіями, мажоритарними кандидатами та президентом України: політичні партії виступали за впровадження ПВС, президент та депутати-мажоритарники – за МВС. На думку І. Гербути, на ПВ 1998 р. та 2002 р. мажоритарна складова була вигідна перш за все пропрезидентським ПС, що підтримували чинного на той час президента Л. Кучму (1994-2005). В результаті дебатів та обговорень в 2001 р. депутати проголосували за компромісний варіант ЗВС [3, с. 263].

Партійна система України періоду 1996-1999 рр. характеризується дуже високою активністю у створенні нових партій, партійна система набула вигляду триполюсної («ліві – праві – центр») – система поляризованого плюралізму, головним результатом цих виборів стала різка зміна значущості правої та лівої груп партій. Після 2002 р. вона почала трансформуватися у напрямі системи обмеженого (поміркованого) плюралізму [7].

Після 2004 р. («помаранчева революція») моноцентрична ПСД (центром якого був президент Л. Кучма) трансформувалася в поліцентричну модель (існувала протягом 2005-2010 рр.), основними центрами якої були президент В. Ющенко та прем'єр-міністр Ю. Тимошенко. В 2004 р. форма правління в Україні була змінена з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську республіку. ПР даного періоду Ю. Мацієвський характеризує як інституціоналізований поставторитарний ПР або так звана «дефектна демократія». Для такого ПР характерне систематичне порушення принципу верховенства права, велика роль неформальних відносин в політичній практиці, високий ступінь персоналізації політики, інструментальне використання закону і неповага до процедур ухвалення рішень [6, с.18-19].

Новий біфуркаційний період, а саме політична криза 2004 р. (яка була пов'язана з «помаранчевою революцією»)

та трансформація моноцентричної ПСД в поліцентричну, призвів в якості одного зі своїх наслідків до впровадження в 2004 р. ПВС для парламентських та для місцевих виборів. В 2004 р. ВРУ IV скликання прийняла новий ЗУ про ПВ, який впроваджував ПВС закритих списків. ПВС більш притаманна поліцентричній ПСД, так як забезпечує вищий рівень кількості партій та представництва суспільних груп/інтересів, ніж МВС. На думку Т. Бевз, впровадження в Україні ПВС в 2004 р. надало виборам конфронтаційного характеру і перетворило їх в інструмент сепарації українських регіонів і їх відчуження один від одного саме через політиків, а не об'єктивні причини [1, с.14]. Партійну систему України, починаючи з 2006 р. і до 2010 р. Ю. Якименко вважає системою поміркованого плюралізму у двополюсному форматі (2 полюси – Партія регіонів та Блок Юлії Тимошенко) [7].

В 2010 р. з приходом до влади президента В. Януковича, на думку Ю. Мацієвського, поліцентрична ПСД України знову повернулася до моноцентризму (з квазіавторитарним режимом), політичною силою-гегемоном стала Партія регіонів та пов'язана з нею політико-економічна група (так званий «донецький олігархат»). Таким чином, робить висновок Ю. Мацієвський, з «електорального» чи «змагального» авторитаризму часів Л. Кучми (1994-2005 рр.), через «дефектну демократію» президентства В. Ющенка (2005-2010 рр.), країна дійшла до їх виродження у квазіавторитарній моделі В. Януковича (2010-2014 рр.). В 2010 р. форма правління в Україні була вдруге змінена з парламентсько-президентської на президентсько-парламентську республіку, що підвищило позиції Президента. Понституціоналізм руйнується остаточно, конкуренція зникає, а держава майже повністю опинилася в руках однієї політико-економічної групи (так званий «донецький олігархат»). Шляхом кадрових призначень та через прийняття політичних рішень Президентом будував власну мережу в партійній. Свідченням останнього стало виникнення і швидке зміцнення «Сім'ї» – кола родичів і найближчих соратників Президента. Але Ю. Мацієвський зауважує, що ПР України часів президентства В. Януковича (2010-2014 рр.) був гібридним (квазіавторитарним), намагаючись імітувати авторитаризм в умовах наявних обмежень – такий висновок

обумовлено тим, що даний ПР мав лише частину обов'язкових характеристик авторитарного ПР (концентрація влади, відсутність верховенства права, обмеження діяльності опозиції і громадських прав), інші характеристики авторитарного ПР були наявні лише частково (слабке громадянське суспільство, маніпульовані вибори, непрозоре прийняття рішень, прихована елітарна конкуренція) або були відсутні (самопризначене керівництво, невизначений час повноважень, опора на військових) [6, с.19, 22-24]. Партийна система України в період 2010-2011 рр., на думку Ю. Якименка, зберігала ознаки системи поміркованого плюралізму з тенденцією до поляризації, Партія регіонів та «Батьківщина» (у форматі «Об'єднаної опозиції») зберегли свої позиції «полюсів» партійної системи, проте в період 2012-2014 рр. партійна система України почала трансформуватися в напрямі системи з «партією гегемоном» (ознаки: максимальна концентрація влади у фактично одній ПС – Партії регіонів (усі найвищі посади в державі обіймали представники даної партії), встановлення контролю «партії влади» над судовою гілкою влади та правоохоронною системою, використання «державної машини» та кримінальних структур для тиску на політичну опозицію, опозиційні громадські структури та невдоволених владою громадян (включно з фізичним тиском)) [7]. 17 листопада 2011 р. ВРУ прийняла новий ЗУ «Про вибори НДУ», який знову запроваджував ЗВС. На думку М. Лешанича, такі особливості даного ЗУ як 1) впровадження ЗВС (МВС ВВ/ПВС ЗС), 5% бар'єр, 3) квота Хейра, 4) заборона брати участь у виборах для блоків ПП були вигідними для великих ПП, перш за все для провладної на той час Партії регіонів [5, с.21].

Революція Гідності, що пройшла в 2014 р., призвела до відсторонення від влади президента В. Януковича та Партії регіонів. В даний період ПВ пройшли в 2014 та 2019 рр., вибори ПУ – в 2014 та 2019 рр., місцеві вибори – в 2015 та 2020 рр. Моноцентрична ПСД знов трансформувалася в поліцентричну. В 2014 р. форма правління в Україні була втретє змінена з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську республіку. Введення 2019 р. ПВС ВС було наслідком Революції Гідності 2014 р. та впровадженням курсу України на євроатлантичну інтеграцію. 1 січня 2020 р. набув чинності ВКУ,

який ввів на парламентських та місцевих виборах ПВС ВС. Даний ВКУ був прийнятий ВРУ VIII скликання (2014-2019 рр.) в першому читанні в 2017 р., в другому та третьому читанні та підписаний президентом – в 2019 р., набув чинності – з 1 січня 2020 р. [6]. Партиїну систему України з 2014 р. Ю. Якименко характеризує як систему поміркованого плюралізму, з обмеженнями, що накладаються умовами збройного конфлікту з Росією [7].

На основі аналізу історії парламентських виборів України можна зробити висновок, що основними факторами, які впливають на здійснення виборчої інженерії в рамках політичної практики України є:

- 1) системні – загальний стан політичної системи та характер політичного режиму;
- 2) процесуальні – сутність та специфіка політичних процесів, які відбуваються в ПСД;
- 3) суб'єктні – діяльність, цілі, інтереси політичних та не політичних акторів та груп інтересів, які діють в рамках ПСД;
- 4) зовнішні – вплив міжнародної спільноти та міжнародних акторів. Еволюція виборчої системи незалежної України характеризується наявністю біфуркаційних періодів, на які припадають зміни ПСД, партійної системи, ПР, виборчого законодавства та виборчої системи.

В результаті проведеного дослідження виявлено 6 таких періодів.

Висновки. ПСД сучасної України є нестабільною, з переважанням неформальних норм та регуляторів. Історичний розвиток ПСД України включав в себе велику кількість біфуркаційних періодів, на які приходяться зміни ВС України. Можна виділити наступні етапи розвитку виборчої інженерії в Україні (взято законодавство про ПВ, ВС на місцевих виборах змінювалась відповідно до ВС на ПВ) та біфуркаційні періоди в розвитку політичної системи України, з якими пов'язані дані етапи:

1. Впровадження альтернативних виборів в СРСР в кінці 1980-х рр., що є наслідком процесу перебудови в СРСР та трансформації радянської ПСД з моноцентричної до поліцентричної. В результаті даних виборів в українському парламенті вперше сформувалася конкурентна партійна система (атомізована, з тенденцією до поляризації).

2. Становлення виборчої сфери незалежної України, що є наслідком розпаду СРСР та проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. ПСД України в даний період можна вважати поліцентричною. На ПВ в той період діяла МВС, вибір якої був зумовлений незрілістю тогочасної ПСД України.
3. Період президентства Л. Кучми (1994-2005 рр.), який характеризується побудовою моноцентричної ПСД та напівавторитарного режиму («електоральний» чи «змагальний» авторитаризм). Введення ЗВС в 1997 та 2001 рр., що є компромісом між президентом, депутатами-мажоритарниками та політичними партіями (президент та депутати-мажоритарники виступали за МВС, ПП – за ПВС).
4. Політична криза 2004 р. та трансформація моноцентричної ПСД в поліцентричну («дефектна демократія» періоду президентства В. Ющенко) призвели до впровадження в 2004 р. ПВС.
5. З приходом до влади в 2010 р. президента В. Януковича політична система України знову була трансформована в моноцентричну. Політичний режим періоду президентства В. Януковича (2010-2014 рр.) можна віднести до квазіавторитарних (він мав лише частину обов'язкових характеристик авторитарного режиму). Одним з напрямів становлення даної моноцентричності було повернення в 2011 р. до ЗВС.
6. 2014 р. відзначений Революцією гідності та відстороненням від влади Партії регіонів. ПСД вдруге трансформується з моноцентричного до поліцентричного стану.

Основними факторами, які впливають на здійснення виборчої інженерії в рамках політичної практики України є:

- 1) системні – загальний стан політичної системи та характер політичного режиму;
- 2) процесуальні – сутність та специфіка політичних процесів, які відбуваються в ПСД;
- 3) суб'єктні – діяльність, цілі, інтереси політичних та не політичних акторів та груп інтересів, які діють в рамках ПСД;
- 4) зовнішні – вплив міжнародної спільноти та міжнародних акторів.

Список використаних джерел:

1. Бевз Т. Трансформація виборчої системи в умовах української політичної дійсності. *Наукові записки ІПіЕНД*. 2010. №6 (50). С. 6-17.
2. Виборчий кодекс України. Відомості Верховної Ради України, 2020 №7-9. Ст. 48.
3. Гербут І.А. Політичні партії як головні ініціатори змін виборчих правил. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса*. 2014. Вип. 2.
4. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. Ст. 141.
5. Лешанич М. Особливості формування виборчої системи України (1991-2014 рр.). Регіональні студії. 2018. №18. С. 18-24.
6. Мацієвський Ю.В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014); автореф. дис. ... д-ра пол. наук за спеціальністю 23.00.02. Київ: Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса. 2016 р.
7. Якименко Ю. Партійна система України: динаміка і чинники змін. *Доповідь на Круглому столі «Політичні партії і вибори в Україні»*, м. Київ, 26 травня 2015 р.

CO-EVOLUTION OF THE POLITICAL AND ELECTORAL SYSTEM OF THE INDEPENDENT UKRAINE

Abstract. *The paper examines the co-evolution (that is, joint and interconnected evolution) of the political and electoral system of Ukraine during the entire period of its independence. The relevance of this topic lies in the fact that analysis of the political practice of the independent Ukraine shows that the electoral legislation (the model of the electoral system and the rules for organizing the electoral process) changed quite often in our country. The motives for such changes were often the interests of political actors who sought to adjust the election rules to suit themselves (to maximize the expected election results). In particular, the following issues were considered: 1) the essence and legislative foundations of the institution of elections in the modern Ukraine (legislative regulation, types of elections and types of electoral systems); 2) characteristics of the political system and political regime of the modern Ukraine; 3) consideration of the co-evolution (that is, joint and interconnected evolution) of the political system and electoral legislation of Ukraine in a historical perspective; 4) analysis of factors affecting the evolution of the electoral legislation of Ukraine; 5) analysis of the influence of the electoral sphere on other pa-*

rameters of the political sphere of Ukraine. It is concluded that 6 stages distinguished in the process of development of the political system of Ukraine are as follows: 1) transformation of the Soviet political system from monocentric to polycentric one in the late 1980s; 2) formation of the electoral sphere of the independent Ukraine (1991-1994); 3) the period of L. Kuchma's presidency (1994-2005), the construction of the monocentric political system and semi-authoritarian regime («electoral» or «competitive» authoritarianism); 4) the political crisis of 2004 and transformation of the monocentric political system into polycentric one («defective democracy» during the presidency of V. Yushchenko (2005-2010)); 5) formation of the monocentric political system and quasi-authoritarian political regime by V. Yanukovich (2010-2014). 6) 2014 – the Revolution of Dignity, the removal of V. Yanukovich from power, transformation of the political system of Ukraine for the second time from the monocentric to polycentric state. The main factors affecting the implementation of electoral engineering within the political practice of Ukraine are: 1) systemic, 2) procedural, 3) subjective, 4) external factors.

Key words: elections, electoral law, electoral system, electoral process, electoral engineering, political system, political regime, political actor, political party, parliament, president.

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 35.077.2:004]:378

Віннічук Ольга,

*кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології та філософії
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка
ORCID: 0000-0002-8758-5798*

Сорокін Валентин,

*здобувач 2 року навчання
спеціальності 052 Політологія
третього (доктора філософії) рівня вищої освіти
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка
ORCID: 0009-0006-7045-2047*

ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕФЕКТИВНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Резюме. Проаналізовано сутність електронного урядування, його роль та значення для сучасного суспільства. Акцентовано увагу на основних аспектах правового регулювання е-урядування в Україні, зокрема Концепції розвитку електронного урядування. Охарактеризовано перші кроки до реалізації системи електронного урядування у сфері освіти в Україні, зокрема створену базу Єдиної державної електронної бази з питань освіти. Проаналізовано досвід Естонії у впровадженні системи електронного урядування у державному секторі, зокрема у сфері освіти.

Відзначено, що одним з важливих кроків до впровадження системи електронного урядування стало застосування Єдиної державної електронної бази з питань освіти у 2018 році, яка є автоматизованою системою збирання, реєстрації, оброблення, зберігання та захисту відомостей і даних з питань освіти. Наразі база успішно використовується з метою забезпечення супроводу вступної кампанії, для виготовлення студентських квитків, документів про вищу та професійно-технічну освіту.

Проаналізовано інтерфейс Міністерства освіти та науки України та зауважено, що він сприяє налагодженню ефективної комунікації між учасниками освітнього процесу, оскільки представляє достатньо широкий спектр інформації.

COVID-19, російсько-українська війна актуалізували необхідність адаптації освітнього простору до активного застосування корпоративного хмарного середовища, інтеграції інформаційних систем в освітній простір ЗВО, запровадження внутрішніх систем документообігу тощо.

Відзначено переваги електронного урядування у сфері освіти та його подальші перспективи впровадження.

Ключові слова: *електронне урядування, електронна демократія, вища освіта, інформаційно-комунікаційні технології, електронний документообіг, електронне навчання.*

Актуальність проблеми. Інноваційний розвиток сучасного суспільства вимагає реалізації нових проєктів та демонструє потребу у формуванні вищого рівня електронного потенціалу державних установ, освітніх закладів, інститутів громадянського суспільства. Необхідно зауважити, що саме освіта є рушієм інновацій, а освітні інститути – ключовими учасниками змін в умовах цифрового переходу відповідно до однієї з ключових Цілей сталого розвитку, сформованих для України на 2020-2030 роки.

Сприяння розвитку високоефективної екосистеми цифрової освіти залишається першим пріоритетом Плану дій з цифрової освіти ЄС (2021-2027), що є оновленою політичною ініціативою ЄС, закликом до розширення співпраці на європейському рівні в галузі цифрової освіти, а також для представлення можливостей для освітньої спільноти, політиків, економістів на національному, європейському та міжнародному рівнях.

Одним із важливих пріоритетів розвитку сучасного суспільства є процеси електронізації та цифровізації в Україні в межах ініціативи «EU4DigitalUA», до якої доєдналися 6 країн Східного партнерства. В межах зазначеної програми основна увага акцентується на розвитку інфраструктури цифрового уряду, цифрових міністерств, цифрових відомств, інформуванні та підвищенні обізнаності серед населення щодо електронних послуг в Україні, також захисту прав та свобод в епоху 4.0 тощо. Для досягнення поставлених цілей важливо сприяти формуванню

цифрової освітньої екосистеми на регіональному рівні, шляхом залучення представників влади, бізнесу та третього сектору.

Аналізом аспектів розвитку електронного урядування присвячені дослідження плеяди науковців, зокрема: Волох О.К., Архипова О.Є., Бондаренко А., Гриднева В., Дубас О.П., Горбуліна В.П., Ерицяк Н.В., Семенченко А.І., Ковбасюка Ю.В., Дрешпака В.М., Колесніченко І. М., Конавал В.О., Линьова К.О., Черноус А.Г. тощо.

Досвід практичного впровадження елементів електронного урядування в Україні досліджували О. Карпенко, П. Клімушин, Д. Спасібов, В. Клименко, О. Мазур, О. Твердохліб тощо.

Дослідженнями щодо реалізації концепції електронного урядування у сфері освіти займаються відомі українські дослідники: Берч В.В., Бисага Ю.М., Воляник Г. М., Гарасим П. М., Застрожнікова І.В., Косарев Т.В., Лазебна І.В., Нечипорук Г.Ю., Романчук О.З., Шутка С. Є., Череський В.І.,

Мета та завдання. Метою роботи є аналіз особливостей електронного урядування як інструменту ефективного партнерства у сфері вищої освіти.

Результати дослідження. Електронне урядування – це форма організації державного управління, за якого відбувається активна взаємодія органів державної влади та органів місцевого самоврядування, з суспільством, людиною, бізнесом за допомогою інформаційно-комунікативних технологій [5].

Правовою основою розвитку е-урядування стала Концепція розвитку електронного урядування в Україні від 13 грудня 2010 р., реалізація якої завершилася у 2015 році [4].

Реалізація концепції електронного урядування у найширшому розумінні передбачає забезпечення відкритості суспільно важливої інформації та оптимізацію взаємодії між різними суб'єктами (замовлення та отримання (придбання) продуктів і послуг, спрощення процедур створення, передачі, модифікації, зберігання документованої інформації, яка використовується в тому числі для здійснення управлінської діяльності, збільшення ефективності владно-розпорядчої діяльності тощо) [1].

Ефективне управління будь-якою галуззю у сучасних умовах неможливе без широкого застосування сучасних інструментів електронного урядування, у тому числі автоматизації обробки великих об'ємів даних та інформаційно-аналітичного забезпечення прийняття управлінських рішень, оптимізації та автоматизації адміністративних процесів, запровадження електронних форм взаємодії.

Основними завданнями із забезпечення розвитку електронного урядування у базових галузях України є запровадження інформаційно-телекомунікаційних систем підтримки прийняття управлінських рішень та автоматизації адміністративних процесів (зокрема з використанням перспективних геоінформаційних технологій, Інтернету речей, технологій опрацювання даних великих обсягів (Big Data) і Blockchain), у тому числі у сфері освіти [4].

Одним із перших кроків до реалізації системи електронного урядування у сфері освіти України стало прийняття 13 липня 2011 року постанови Кабінету Міністрів України № 752 «Єдиної державної електронної бази з питань освіти». Документ визначає, що ЄДЕБО є автоматизованою системою збирання, реєстрації, оброблення, зберігання та захисту відомостей і даних з питань освіти [3]. Уся інформація, що міститься в ЄДЕБО, крім персональних даних та інформації з обмеженим доступом, є доступною у форматі відкритих даних.

База ЄДЕБО, яка є інтегрованою інформаційно-телекомунікаційною системою, яка складається з комплексу автоматизованих робочих місць, об'єднаних в єдину інформаційну систему захищеними каналами зв'язку з використанням технології віддаленого доступу, має підключення до мереж зв'язку загального користування з розмежуванням прав доступу, забезпечує захист від порушень цілісності інформації, забезпечує різні види доступності (блокування) відкритої інформації та інформації з обмеженим доступом, вимогу щодо захисту якої встановлено законами [9].

ЄДЕБО функціонує з метою забезпечення:

- 1) електронного ліцензування освітньої діяльності, органом ліцензування яких є розпорядник ЄДЕБО, відповідно до ліцензійних умов на провадження освітньої діяльності, затверджених у встановленому законодавством порядку;

- 2) акредитації освітніх програм, спеціальностей, напрямів підготовки у встановленому законодавством порядку;
- 3) супроводження прийому на навчання до закладів освіти;
- 4) інформування громадськості про перебіг вступних кампаній до закладів освіти через веб-сайт ЄДЕБО та відкриті інформаційні системи;
- 5) формування, реєстрації та обліку інформації для видачі суб'єктами освітньої діяльності документів у сферах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої та післядипломної освіти;
- 6) перевірки достовірності документів про освіту (наукові ступені і вчені звання), студентських (учнівських) квитків державного зразка;
- 7) інформування громадськості про видані, анульовані суб'єктам освітньої діяльності ліцензії на провадження освітньої діяльності, розширення, звуження їхньої освітньої діяльності, сертифікати про акредитацію спеціальностей (освітніх програм, напрямів підготовки), а також свідоцтва про атестацію суб'єктів освітньої діяльності, інституційну акредитацію закладів вищої освіти, інституційний аудит закладів освіти, інформація про яку міститься в ЄДЕБО;
- 8) формування статистичних звітів у сферах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої та післядипломної освіти;
- 9) інших потреб у галузі освіти, визначених законодавством [9].

Однією з провідних європейських країн, яка успішно адаптувала систему електронного урядування у освітній простір, стала Естонія. З середини 90-х років в Естонії були прийняті закони та реалізовані наступні освітні програми: Інформаційна політика Естонії (1994), Закон про захист персональних даних (1996), створення Департаменту захисту даних (1999), Закон про відкритість інформації та створення пунктів вільного Інтернету (2001), Інформаційна політики на 2004-2006 (2004), Державна політика 2005-2007 (2005), Інформаційна політика 2007-2013 (2006), Закон про захист персональних даних (2008), EstWin (2009), Зелена книга з державного управління (2013). Навесні 2017 року була започаткована Національна програма реформ «Естонія-2020» і План дій «Естонія-2020» [7; 10].

Українська модель системи електронного урядування загалом не відрізняється від європейської моделі. Так, на електронній сторінці Міністерства освіти і науки України можна ознайомитися з наступною інформацією: про міністерство, та його діяльність, новинний контент, публічна інформація, сервіси бази ЄДБО, зв'язки з громадськістю (пресцентр), інформація для осіб з ТОТ та ВПО, адреса та телефонні дані різних департаментів та їх e-mail. Окрім того, зібрана інформація для різних категорій користувачів послугами, зокрема для педагогічних працівників та керівників, науковців та студентів, учнів та батьків. Проте існують перешкоди до уніфікації необхідної інформації та можливості роз'яснення її за запитом.

Пандемія 2019 року стала рушієм розвитку системи електронного урядування в Україні. Зокрема, важливим аспектом адаптації освітнього простору до нових умов стало налагодження е-взаємодії, активне застосування корпоративного хмарного середовища, інтегровані інформаційні системи в освітній простір ЗВО, запровадження внутрішніх систем документообігу тощо.

Російська-українська війна посилила актуалізацію удосконалення інформаційних ресурсів для взаємодії на рівні здобувач-викладач-ЗВО. Таким чином, важливою складовою сучасного ЗВО є єдиний інформаційний простір, який би забезпечував доступ до необхідної інформації щодо навчального, наукового, дослідного, адміністративного процесів, що дозволяв би здійснювати управління і контроль над ними в цілому.

Загалом, електронне управління у сфері освіти забезпечує краще надання послуг і поширення інформації для здобувачів, працівників та адміністрацій закладів освіти за допомогою електронних засобів [6, с.66].

Контент єдиного інформаційного простору закладу вищої освіти містить такі елементи:

- системи електронного урядування (електронний документообіг, електронна демократія);
- автоматизовані інформаційні системи структурних підрозділів закладу вищої освіти: фінансово-господарських підрозділів, відділу персоналу (кадрів), деканатів (інститутів), бібліотеки, приймальної комісії інститутів (деканатів), бібліотеки, приймальної комісії тощо;

- форма освіти (очна, заочна, дистанційна, змішана);
- система забезпечення якості освіти [2, с.61].

Сьогодні українські заклади вищої освіти виступають інструментом розвитку системи електронного урядування, реалізуючи програми з цифровізації освітнього простору, Плану дій з цифрової освіти ЄС, застосовуючи сучасні інформаційно-комунікаційні технології у організації управлінського процесу в ЗВО.

Провідні ЗВО України демонструють тенденцію до збільшення закладів, які застосовують систему електронного документообігу, що є однією із вимог сучасного ринку освітніх послуг.

Ефективно організований електронний документообіг дозволяє: скоротити тривалість процесу реєстрації вхідної, вихідної та іншої кореспонденції; створювати та працювати з електронними резолюціями, цифровим підписом; створювати та погоджувати електронні документи [2, с.61].

Так, з 2022 року була впроваджено у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка систему електронного документообігу «Megapolis.Doc.Net», розроблену відповідно до Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», постанови Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 р. №55 про «Деякі питання документування управлінської діяльності», «Статуту К-ПНУ (нова редакція)», п. 5.5. «Стратегії розвитку К-ПНУ на 2020-2030 роки» та інших нормативно-правових актів у сфері вищої освіти та нормативних документів К-ПНУ.

Внутрішньою системою документообігу передбачено декілька груп користувачів, зокрема: реєстратор, ректор, користувач, архіваріус.

Функціонал системи електронного документообігу включає: модуль «Вхідні документи», «Вихідні документи», «Звернення громадян», «Пошук», «Реєстрація документів», «Контроль документів», «Звітність», «Архів», «Адміністрування СЕД».

Внутрішньоуніверситетська система електронного документообігу Megapolis.Doc.Net сприяє швидкому обміну внутрішньою інформацією та виводить корпоративну комунікацію на вищий рівень.

Не менш важливу роль у розвитку системи електронного урядування відіграє віртуалізація навчального процесу, яка набула особливої популярності під час COVID та

повномаштабної російсько-української війни в Україні. В умовах студентоцентрованого навчання здобувач є головним учасником освітньої технології та може отримувати доступ до навчальних матеріалів у будь-який проміжок часу, підкріплюючи його освітніми фільмами, програмами, електронними книгами, інтерв'ю, лекторіями тощо. Всі учасники освітнього процесу можуть комунікувати між собою без обмежень у часі та просторі завдяки технологіям е-навчання. Зважаючи на приклад організації системи е-навчання у КПНУ імені Івана Огієнка, варто відзначити про важливу роль системи управління навчанням MOODLE (модульне об'єктивно орієнтоване навчальне динамічне середовище відкритого доступу, яке використовують для розроблення вебресурсів та організації навчання), розроблене на основі сучасних технологій дистанційного навчання і розповсюджується безкоштовно за принципами ліцензії General Public Licence.

Система електронного урядування дозволяє розширити траєкторії взаємодії закладів вищої освіти з потенційними здобувачами та закріпити себе як провайдерів у системі глобальної освіти.

Віртуалізація освіти в контексті електронного урядування має на меті підвищити якість взаємодії між адміністрацією-науковими та педагогічними працівниками-здобувачами та вивести на новий рівень їх взаємодію з практиками-роботодавцями та бізнесом, що є умовою розвитку освітніх установ наразі.

Однією з переваг електронного урядування у сфері освіти є також можливість здійснювати ефективний моніторинг академічних стандартів, використання інформаційних та комунікаційних технологій для покращання освітніх послуг, залучення студентів до процесу вироблення та прийняття рішень, забезпечення прозорості та ефективності управління [11, с.236].

Висновки. Система електронного урядування забезпечує прозору взаємодію всіх учасників освітнього процесу «адміністрація-наукові та педагогічні працівники-здобувачі». Варто зауважити, що система електронного урядування являє собою не лише електронну взаємодію в контексті доступу до інформаційно-комунікаційних технологій, а й забезпечує залученість учасників до управлінських процесів.

Необхідно відзначити, що кінцевою метою реалізації концепції електронного урядування у сфері вищої освіти в Україні є не просто її цифровізація (діджиталізація), а налагодження системи е-взаємодії усіх учасників освітнього процесу, підвищення якості системи вищої освіти, впровадження нових концепцій управлінської діяльності.

Моделювання процесу електронного урядування в ЗВО України дозволить успішно реалізовувати нові форми навчання у освітньому процесі та підвищити рівень конкурентоспроможності інституту вищої освіти на міжнародній арені.

Список використаних джерел:

1. Архіпова Є.О. Електронне урядування у вищій школі <https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2016/02/elektronne-uryaduvannya-u-vishhij-shkoli.pdf>
2. Гарасим П.М., Воляник Г.М., Шутка С.Є. Електронне урядування як інструмент модернізації освітнього процесу у закладах вищої освіти України. *Теорія та історія публічного управління*. 2022. Вип. 30. С. 61.
3. Єдина державна електронна база з питань освіти. URL: <https://info.edbo.gov.ua/about>.
4. Концепції розвитку електронного урядування в Україні від 20 вересня 2017 р. Розпорядження №649-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text>
5. Концепція розвитку електронного урядування в Україні / за ред. А.І. Семенченко, 2009. 16 с. URL: https://www.irf.ua/files/ukr/conception_final.pdf
6. Косарев Т.В., Лазебна І.В., Пасик-Косарева Н.О. Забезпечення системи освіти елементами електронного урядування. *Публічне управління і адміністрування в Україні. Механізми державного управління*. 2019. Вип. 10. С. 65-69.
7. Національна програма реформ «Естонія-2020». URL: https://riigikantselei.ee/sites/default/files/elsnder/article_les/eesiti_2020_en.pdf. 19.
8. Нова Концепції розвитку електронного урядування в Україні схвалення у 2017 р. (розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. №649-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text>
9. «Про затвердження Положення про Єдину державну електронну базу з питань освіти» від 05 жовтня 2018 р. №1132/32584. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-z1132-18#Text>

10. План дій «Естонія-2020». URL: https://riigikantselei.ee/sites/default/les/e/nder/article_les/eesti_2020_action_plan_2017-2020.pdf.
11. Fry K. E-Learning Markets and Providers: some issues and prospects. *Training and Education*. 2001. №4. P. 233-239.

E-GOVERNANCE AS A TOOL FOR EFFECTIVE PARTNERSHIP IN HIGHER EDUCATION

The article analyses the essence of e-government, its role and importance for modern society. Attention is focused on the main aspects of legal regulation of e-government in Ukraine, in particular, the Concept of e-Government Development. The first steps towards the implementation of the e-government system in the field of education in Ukraine are described, in particular, the created database of the Unified State Electronic Database on Education. The experience of Estonia in implementing the e-government system in the public sector, in particular in the field of education, is analysed.

It is noted that one of the important steps towards the implementation of the e-government system was the use of the Unified State Electronic Database on Education in 2018, which is an automated system for collecting, registering, processing, storing and protecting information and data on education. Currently, the database is successfully used to support the admission campaign, to produce student cards, documents on higher and vocational education.

The author analyses the interface of the Ministry of Education and Science of Ukraine and notes that it facilitates effective communication between participants in the educational process, as it provides a fairly wide range of information.

COVID-19 and the Russian-Ukrainian war have highlighted the need to adapt the educational space to the active use of the corporate cloud environment, integrate information systems into the educational space of higher education institutions, introduce internal document management systems, etc.

The advantages of e-governance in education and its further prospects for implementation are noted.

Key words: *e-government, e-democracy, higher education, information and communication technologies, electronic document management, e-learning.*

УДК 32+355:81'373.43]:355.01(470:477)»2014/2023»

Дем'яненко Борис Леонідович,
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології,
декан соціально-психологічного факультету
Університету Григорія Сковороди в Переяславі,
ORCID: 0000-0002-6000-1713

Дем'яненко Віра Миколаївна,
кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології
Університету Григорія Сковороди в Переяславі,
ORCID: 0000-0001-6283-480X

ВІЙСКОВІ І ПОБУТОВІ НЕОЛОГІЗМИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2014-2023)

Резюме. У статті досліджено соціально-психологічний контекст появи, сутність, особливості активного вжитку військових і побутових неологізмів (новотворів) як закономірної психологічної реакції (гнів, зневага, відчай, огида, прокляття, жах і т. п.) на війну як найгірший соціальний катаклізм загалом і зlodіяння російських агресорів, окупантів, мародерів, військових злочинців, зокрема. Для виявлення й дослідження неологізмів автори послуговувалися загальнонауковими методами аналізу і синтезу, індукції й дедукції, системним, діалектичним, методом порівняльного аналізу, логічним та історичним методами. Активно використані біхевіоралістський, метод спостереження над мовним матеріалом. Метод контекстуального аналізу уможливив дослідження неологізмів в їхньому текстовому оточенні, посприяв чіткішому окресленню їхнього стилістичного призначення й змістового наповнення. Зазначено, що активне використання військових і побутових неологізмів для ідентифікації та називання російських агресорів, країни їхнього перебування, є вираженням внутрішнього оціночного ставлення людини до військової агресії Російської Федерації проти суверенної Української держави, зокрема активної фази війни. Поява цих неологізмів призвела до їх швидкого включення в лексикон політиків, журналістів, військових, представників експертного середовища, повсякденне спілкування пересічних громадян. Зазначено, що систематизовані й розглянуті неологізми виправдані тоді, коли ми стверджуємо, що йдеться саме про росіян, що всі ро-

сіяни, які є лояльними чи мовчазними конформними масами до авторитарного режиму путінізму, несуть відповідальність за те, що нині відбувається в Україні. Оскільки абсолютна більшість населення РФ підтримує військову агресію (т. зв. «спеціальну військову операцію») проти України або мовчить щодо неї, то вони заслуговують на осуд, ганьбу й покарання. Констатовано, що урізноманітнення української мови військовими і побутовими неологізмами з негативною конотацією бачиться емоційним інтонуванням мови, яке натепер переходить у режим «шаленого козацького сарказму», що воює з ворогом не лише на полі бою зброєю, але й «кріпким» словом. Стверджується думка, що розмивання лядяності полегише нам сприйняття агресії, бойових дій, щоденного трагізму людських втрат і руйнувань, а активне вживання описаних неологізмів стає захисним механізмом нашої психіки. Констатовано зміну способу висловлювання – з пафосного авторитарного на вільний демократичний.

Ключові слова: військові неологізми; побутові неологізми; Російська Федерація; авторитарний режим; окупант; агресор.

Вступ. Від початку російського вторгнення на територію суверенної Української держави у 2014 р., в українській мові та нашому повсякденному вжитку перманентно з'являються нові слова, сталі вирази як закономірна психологічна реакція (гніву, зневаги, відчаю, огиди, прокляття, жаху і т. п.) на війну як найгірший соціальний катаклізм загалом і зодіяння російських агресорів, окупантів, мародерів, військових злочинців, зокрема. Це дійсно «народний креатив від абсолютно різних людей – від толкіністів до любителів історії та філології» [11]. Безумовно, мова фіксує настрої, історичні події, вчинки, модні тенденції тощо. Усе, що носії мови вносять у своє мовлення й популяризують серед інших мовців, згодом отримує шанс стати зафіксованою словниками нормою. Спробуємо проаналізувати і усистемнити військові і побутові неологізми, які прикрасили чи, навпаки, засмітили нашу мову й мовлення під час військової агресії Російської Федерації (далі РФ) проти суверенної Української держави, зокрема активної фази війни.

Огляд літератури. Військові і побутові неологізми, якими ми нині послуговуємося в повсякденні для вира-

ження нашого сприйняття й ставлення до агресивної, неспровокованої війни РФ проти України, називання російських агресорів, окупантів, мародерів і військових злочинців, з'явилися у середовищі українських громадян як закономірна психологічна реакція на дії РФ, пов'язані з анексією АР Крим, початком російської агресії проти України у 2014 р., особливо з переростанням її в повномасштабну 24 лютого 2022 р. Активне використання військових і побутових неологізмів [9; 11-16] стало вираженням внутрішнього оціночного ставлення людей до процесів, що відбуваються нині в Україні. Поява цих неологізмів призвела до їх швидкого включення в лексикон політиків, журналістів, військових, представників експертного середовища, у повсякденне спілкування пересічних громадян. Нині лексичні інновації перебувають у полі зацікавлення мовознавців (Т. Бевз, А. Гомон, С. Гриценко, Т. Коць, А. Лисиченко, С. Лук'яненко, Д. Мазурик, А. Мартинова, О. Муромцева, І. Самойлова, О. Сербенська, А. Ставицька, О. Стишов, О. Тараненко, А. Філюк, С. Чернявська, О. Шокуров та ін.), які досліджують способи творення неологізмів (креація, деривація, калькування, запозичення).

Матеріали і методи. Для виявлення й дослідження неологізмів (новотворів) автори статті послуговувалися загальнонауковими методами аналізу і синтезу (обґрунтування теоретичних положень), індукції і дедукції, системним методом, діалектичним методом (допоміг розглянути явища, дефініції в їхньому розвитку, взаємозв'язку та взаємодії), методом порівняльного (посприяв усвідомленню проблем цілісного, взаємопов'язаного й суперечливого сучасного світу, зорієнтував на пошук відмінностей – цивілізаційних, етнічних, особистісних у характеристиці «Україна–рф», «українці–росіяни») аналізу, логічного та історичного (проаналізовані історичні закономірності генезису досліджуваних неологізмів, їх концептуально-теоретичне відображення в філософській, політичній, історичній, психологічній, філологічній науках). Активно використаний біхевіоралістський (акцентування уваги на параметри і чинники політичної поведінки, рівень відчуття політичної ефективності/ неефективності особистості) метод. Для наукової інтерпретації фактичного матеріалу використано метод спостереження над мовним матеріалом. Метод контексту-

ального аналізу уможливив дослідження неологізмів (новотворів) в їхньому текстовому оточенні, посприяв чіткішому окресленню їхнього стилістичного призначення й змістового наповнення.

Метою статті є дослідження соціально-психологічного контексту появи, сутності, особливостей активного вжитку військових і побутових неологізмів, покликаних до життя російсько-українською війною (2014-2023).

Результати та обговорення. Українська мова і ми, її активні споживачі, потребуємо і послуговуємося неологізмами (новотворами) для позначення нових явищ або ж тих, з якими масово досі не мали справи. Неологізми, навіть якщо вони позначають щось існуюче, що мало усталену назву, посилюють вираження емоцій. Коли емоції сильні, експресивна лексика (зокрема, лайка) украй важлива, бо вона дозволяє висловити наболіле, допомагає зберегти психічне здоров'я. Нерідко неологізми реально допомагають нам дистанціюватися від події/явища, про які йдеться. Вони пом'якшують (маскують, заретушовують) те, про що прямо говорити неприємно (маємо справу з евфемізмами). Поява неологізмів (новотворів), як і реанімування призабутих старих слів, реально допомагає нам урізноманітнити синонімічний ряд, коли ми часто говоримо про якесь явище.

Мовлення цивільних громадян почало поповнюватися ще з початку військової агресії РФ проти України у 2014 р. неологізмами «сепар» (або «сепар», скорочено від «сепаратист»), «ватники» («вата»), які по суті ідентифікували перших колаборантів з часів Революції Гідності в Україні. «Сепаром» називають людину, яка схвально ставиться й підтримує утворення в Україні т. зв. Народних республік – ДНР, ЛНР – та їх подальший вихід зі складу України. «Ватник» [18, с.435] – пейоративний термін, яким позначають, по-перше, російських шовіністів-невігласів із їхньою ура-патріотичною пихою, відкиданням сучасних цінностей західної цивілізації; по-друге, малоосвічену та невиховану особу, яка характеризується ностальгією за «сильною рукою», рабським менталітетом, ксенофобією, ненавистю до всього неросійського, алкоголізмом, трансляцією цінностей ідеології «Русского міра» [5]. Походження терміну пов'язане, по-перше, з ватяними куртками-

тілогрійками («ватниками»), дешевизна, простота й масовість вироблення яких забезпечила їх надзвичайно широкий вжиток у колишньому СРСР, особливо серед сільських жителів і в'язнів радянської пенітенціарної системи. По-друге, походження терміну пов'язане з Інтернет-мемом, який зображував персонажа у ватнику.

З початком російсько-української війни пов'язана поява військового неологізму «кіборги» (скорочення від «кібернетичний організм»), яким називають:

- 1) у медицині – біологічний організм, який поєднує біологічні й механічні або електронні компоненти;
- 2) у науково-фантастичних творах – фантастичних напівлюдей, напівмашини, людиноподібних роботів, гуманоїдів, андроїдів, які характеризуються винятковою силою, точністю і витривалістю;
- 3) у контексті воєнних подій в Україні так назвали українських бійців, які захищали Донецький аеропорт («кіборгпорт») від бойовиків-сепаратистів і російських військових [10, с.237-238].

За аналогією до цього терміну з'явився військовий неологізм «азовці» для позначення українських (і не тільки) воїнів, хто героїчно тримав кругову оборону м. Маріуполя й Азовсталя після повномасштабного вторгнення росіян, у запеклих, пекельних боях разом з іншими силами безпеки та оборони виборювали для України час.

Війна неминуче призводить до загибелі військових і мирного населення. Бойові втрати агресора, як і сам процес їхнього знищення, номіновано в українській мові лексемами «задвухсотити», «затрьохсотити», «присвітити» (завдати ворогові втрат – поранити чи ліквідувати). В українській мові закріпилася низка військових термінів, які були актуальними у часи радянсько-афганської війни (1979-1989). «200-й» («двухсотий», «вантаж 200») у жаргоні військовослужбовців уживається в значенні «убитий, мертвий, загиблий»; умовне кодоване позначення, уживане в ЗС СРСР, рф при авіаперевезенні тіла загиблого (померлого) військовослужбовця до місця захоронення; використовується як евфемізм для трупів убитих [6]. Нещодавно Генеральний штаб ЗСУ зініціював заміну радянської назви убитих «вантаж 200» на «на щиті».

«300-й» («трьохсотий», «вантаж 300») – у жаргоні військовослужбовців позначає транспортування пораненого сол-

дата, що вивозиться з місць бойових дій. При перевезенні пораненого заповнювалася форма документа № 300 (типовий бланк). Використовується в оперативних перемовинах військових і спецслужб для позначення кількості поранених [7]. «500-й» («вантаж 500») – військовий неологізм, яким позначають полонених (військових, цивільне населення, волонтерів і под.), визволених із неволі під час збройного конфлікту на території Донецької й Луганської областей України від 2014 р. Поняття з'явилося спонтанно, коли співачка-волонтерка Руслана Лижичко та її команда вивозили полонених, серед яких був 500-й визволений [8].

Набули активного вжитку й поширення військові неологізми «нуль» (лінія безпосереднього зіткнення з ворогом), «броня» (бронетехніка), «зельонка» (лісосмуга чи будь-яка лісиста місцевість, де дислокуються військові підрозділи) – це радянські військові неологізми, які закріпилися в українській мові і теж з'явилися під час радянсько-афганської війни.

Щоб полегшити сприйняття війни, тортури, убивства, українці почали свідомо морально знижувати значущість ворогів, змінювати їхню ідентифікацію, і, таким чином, виправдовувати (і полегшувати) для себе їхнє вбивство. Українці вклали у ці новотвори усі свої негативні емоції, презирство, злість і ненависть. Серед найяскравіших прикладів заниження – міфічні, вигадані негативні персонажі. РФ часто називають «мордором» (із синдарської мови – «чорна країна», вигадана мова Дж.Р.Р. Толкіна (1892-1973)); «оркостаном» (слово «орк» + «стан» (складова назв країн і регіонів) – позначає місце проживання «орків»); «рашкою», «еРеФією», «террашею», а росіян (не лише окупантів, але й тих, хто підтримує військову агресію РФ проти України) усе активніше називають «орками», «руснею», «путлерівцями», «зомбі», «z-окупантами», «рашистами», «свинособаками», «чмонями», «чмобіками», «тікток-військами». Не забуваймо й про давнє, історичне «кацап», яке набуло нової сили і нового смислового наповнення.

Так, «орками» називають вигаданий англійським письменником-фантастом Дж.Р.Р. Толкіном вид або расу злих істот-ордінців, які зазвичай зображуються подібними на людей, кремезними варварами зі звіриними рисами. Поширення терміну в масовій культурі відбулося завдяки епічному роману-трилогії «Володар перснів». «Русня»

(«рузкі», «русо-нацисто», «лаптенігі», «мокшани») позиціонується з хейтерською назвою росіян як найпотворніших у світі істот, які мають серйозні психологічні відхилення. Неологізмом «зомбі» позначають дивну, химерну, фантастичну істоту, живу людину, яка цілковито втратила контроль над своїми свідомістю й тілом, перебуває під владою сторонньої сили. У переносному значенні цим поняттям ідентифікують людину, яка перебуває під сильним впливом чогось – як правило, якихось захоплень, чи сліпо й фанатично вірить у що-небудь [9]. Історія символу Z почалася під час концентрації російських військ на українському кордоні та підготовки до вторгнення. Соціальними мережами і блогами поширилися фотографії військової техніки з цим знаком. Знак Z на російській військовій техніці від початку повномасштабної фази російської військової агресії проти України означав лише її приналежність до певного військового округу. Але вже за тиждень кремлівські пропагандисти трансформували цю літеру на символ війни проти «бандерівців, нациків і шайтанів». Після цього РФ-ією прокотилася хвиля флешмобів, організованих владою, російська мова «збагатилася» словами-мутантами – «за мир», «за правду», «ЗаПацаноV», «заканчи-ваем войны», «Кузбасс», «Забайкальє» і т. п. [2].

Оскільки російські солдати поводяться як свині в українських будинках і квартирах, то неологізм «свинособаки» цілком зрозумілий [15]. Він став збірною назвою негативних рис обох тварин: «свинями» називають тих, хто брудний, поводить неетично, а «собаками» українські козаки називали тих, хто бреше [9, с.183]. Неологізм «чмоня» з'явився як висміювання військового екіпірування ворога, використовується для нівелювання іміджу солдата нібито «другої армії світу». «Чмобіками» (від «частково мобілізований») називають погано підготовлених мобілізованих росіян.

Назву країни-агресора «росія» (російська федерація) віднедавна в Україні почали писати з малої літери – це теж елемент гібридної війни, але в мовній площині. Адже загальні іменники на позначення територій ми не пишемо з великої літери: болото, смітник, хащі і т. п. Проте, до останнього часу український правопис цю норму поки не зафіксував. Прийменник «в(у)» у просторовому значенні вживають тоді, коли говорять про щось ціле, окреслене, компакт-

не, центральне: в Україні, у Харкові, у Херсоні... Коли ж ми розповідаємо про складову частину країни, про певну її етнографічну територію, про частину міста, віддалені від центру околиці, то варто вживати прийменник «на»: на Волині, на Донбасі, на Запоріжжі, на Полтавщині, на Подолі, на хуторі, на селі (тобто «не в місті»). Росіяни давно й часто кажуть «на Україне», маркуючи цією назвою віддалену від столиці (Москви) територію малоросів. Це ознака імперіалізму, спосіб возвеличити себе над українцями. Саме тому все частіше українці почали у відповідь казати «на Росії» («на рашці»). З огляду на норму правопису – це помилка, з огляду на громадянську позицію – свідомо, чітко й зрозуміло [12]. Написання назв «росія», «російська федерація» з малої літери виглядає тотальною символічною зневагою до країни-агресора, способом дістати ворога навіть тим громадянам, які не мають можливості нанести ураження російським агресорам, окупантам і військовим злочинцям іншим (наприклад, зброєю, санкціями тощо) способом. Не кожен із десятків мільйонів співвітчизників чи наших щирих симпатиків, хто хотів би вистрілити у російських солдатів, має зброю, але кожен, хто вміє писати, може завдати дошкульного удару по рф, її штучній, «бальбашковій» величі простим і доступним словом [9, с.181].

В українській мові закріпився побутовий неологізм «Ваньки». В Україні теж є Івани, але стереотипи у цьому контексті відіграють важливу, ключову роль. Ванька-дурень – герой російського фольклору – нині став уособленням чоловічої частини російського народу. Після оприлюднення перехоплених телефонних розмов росіянок з їхніми чоловіками-загарбниками в Україні, російських жінок теж почали іменувати збірним поняттям – «Натаха», «Наташа», «Наташка». Таке негативне забарвлення російському варіантові давчачого (жіночого) імені надали чоловіки у Туреччині та Єгипті, що пов'язано з сексуальним туризмом. Якщо раніше (до початку російсько-української війни) «Наташка» поширювалося на росіянок, українок, білорусок, то нині ми чітко дистанціюємо себе від російсько-білоруських «братсьев-сестьор».

Ще один побутовий неологізм у ЗМІ – це написання імені за російською мовною традицією – «Владімір» (владімір пугін). Але український правопис регламентує, що

російські імена повинні відтворюватися за законами української мови. Вживаючи «Владімір» ми перетворюємо себе (свідомо/підсвідомо) на малоросів, бо порушуємо свою мовну традицію й послуговуємося «великобратською нормою». В українців своя мова, свої норми і правила: ім'я «Владимир» вживається в російській мові, ім'я «Володимир» – в українській.

Цю групу новотворів доповнюють глузливі прізвиська й перифрази для ідентифікації президента рф в. путіна. Основа цих неологізмів базується на різних домінантних ознаках/рисах «номінованої» особи: зріст («ліліпутін», «недомірок», «недопалок», «злісний курдупель»); недовіра до оточення («кадебістський маніяк», «бункерний хробак»); психічний стан («божевільний із ядерною кнопкою»); жорстокий стиль управління, неповага до прав інших («рашистський фюрер», «путіночет», «путлер», «хапутін», «капутін», «лаптенфюрер», «кремлівський терорист», «гебіст-рашист», «пітерський гопник», «директор бюро ритуальних послуг»); фізичний стан («бліда міль», «старий кабаєв», «путя» (автор освітнього проекту «Українська мова», філолог В. Дяченко, наприклад, прослідковує поєднання частини російського прізвиська «пу-» і російського слова «культЯпка» (культгавий, недолугий, непропорційний) [12]); розумові здібності («голомозий вождь»). Побутовий неологізм «пуйло» має чітку асоціативну лінію: українська лайка позбавлена слова «х*йло» (це російський матюк). Символічно, що він став основою для словотворення «пуйло»: поєднання особи та її негативної (зневажливої) оцінки українським суспільством. Неологізм «путлер» є ще одним прикладом поєднання (синтезу): прізвиськ «путін» і «Гітлер». Співставлення оцінки цих двох осіб породило таке новоутворення.

Побутове «кацап» уживається в розмовній українській мові з XVIII ст. для позначення осіб російської національності. У Словнику Б. Грінченка знаходимо тлумачення цієї назви і похідних від нього етнонімів: кацап/кацапка (великороссиянин/великороссиянка), кацапчик, кацапюга, кацапня. Існують також різні похідні від слова «кацап»: Росію називають «кацапією», «кацапетовкою», «кацапурією», «кацапляндією», «кацапстаном» [1]. Найпоширеніша в Україні назва росіян – «москаль» – походить від слова «Московія», яким називали московську державу, оскільки з

Руссю її в Україні не ототожнювали. Негативний смисл прізвисько отримало не відразу. У XVIII-XIX ст. під час військових походів російські війська жили не в казармах і таборах, а перебували на «постое» у хатах корінних жителів, які їх змушені були годувати. Російські солдати були небайдужі до місцевих дівчат, однак відносини тривали доти, поки москалі були гостями селища. І коли службовий обов'язок кликав російського солдата в інші землі, стосунки з місцевими дівчатами розривалися й забувалися. Тоді й з'явилося дієслово «москаль», яке означало «шахраювати, дурити». До речі, найпекучіший сорт часнику на Полтавщині також називають «москалем».

Військовими неологізмами «негативне спливання», «негативне зростання» позначають втрати, які рф намагається замовчати, приховати чи навіть подати насамперед своїм громадянам як перемогу. Через невизнання рф людських і технічних втрат, великої популярності набули новоутворення «потерьнет» (за аналогією «іхтамнет»), «аналоговнет» – нібито унікальна технічна розробка, яка насправді неунікальна і не працює. Поширення набувають військові неологізми, що позначають види техніки, зброї, обмундирування тощо: «бандеромобілі» – українська імпровізована бронемашина на базі автомобіля ГАЗ-66; з часом цим неологізмом почали позначати імпровізовані бронемашини України загалом, а зрештою й озброєні цивільні автомобілі [17]; «байрактар» – оперативно-тактичний безпілотник Bayraktar TB2 (мотиватором неологізму є генеральний директор компанії Baykar Defence Лютфю Халюк Байрактар); «джавелін» (з англ. Javelin – «дротик») – протитанковий ракетний комплекс Джавелін (FGM-148 Javelin); «бледіна» («бледи́на») – російська ракета; «корівка» («борщевоз») – вертоліт Мі-8; «собака» – вертоліт Мі-24; «мішка» – танк; «мопед» («балалайка», «летюча», «повітряний») – іранський дрон-камікадзе Shahed 136 (або Герань-2) розробки Shahed Aviation у російській армії, уперше представлений публіці в 2020 р.; «арта» – артилерія; «дашка» – кулемет Дегтярьова-Шпагіна; «сапог» – станковий протитанковий гранатомет (СПГ); «муха» – ручний протитанковий гранатомет (РПГ); «покемон» – кулемет Калашникова модернізований (рос. ПКМ); «пиксель» («цифра») – військова форма українських збройних сил; «привид

Києва» – збірний образ безстрашних українських пілотів; «ухилянт» – той, хто ухиляється від мобілізації; «донатити» («ПритУлити») – жертвувати кошти на ЗСУ; «бавовнятко» – міфічне звірятко, яке влаштовує «бавовну» на військових базах, складах, інших воєнних об'єктах російських окупантів [16]. До військових новотворів належать назви поширеного в Україні спецобладнання наших захисників – «птічки», «очі», «ночніки» (дрони і прилад нічного бачення). Харчуються в армії «балабасами», «ніштяками», «мамалигою» чи «тушняком».

Українська філологиня Світлана Гриценко аргументовано стверджує, що оскільки російсько-українська війна посприяла ввезенню на територію України сучасного іноземного спорядження, засобів самозахисту, то закономірно, що зазнала змін лексико-семантична група «військове спорядження». Зокрема, українські воїни вбираються в «мультикам» (військовий одяг, штани multicom MTP), «убакс» (бойова сорочка), «номекс» (вогнетривка, водонепроникна куртка), «парка» (куртка певного крою), «норги» (військова кофта), «пiксель» (військовий польовий костюм), «гірка альфа» (військова форма), «цифра»/«термуха» (сучасний військовий одяг), «кавер» (чохол на каску), «педали» (узагальнена назва військового взуття), «черевики тактичні демісезонні» (черевики із завищеними берцями), «черевики ОМОН» (дихаючі текстильні черевики з 3D підкладкою і глухим клапаном), «черевики ПОЛІГОН» (черевики з високими берцями), «черевики ТИТАН» (міцні черевики на грубій підшві), «напівчеревики на ПУП» (тактичні літні напівчеревики) [4, с.12].

Деякі військові неологізми були породжені народними мемами. Міцно закріпився в українській мові військовий неологізм «російський воєнний корабель іди нах*й», автором якого став український прикордонник з о. Зміїний, чиї слова стали пророчими для флагмана ворожого флоту, крейсера «Москва». Також стали популярними вислови: «бандерівське смузі» (українська назва «коктейлю Молотова»); «бойові комарі» (мем з'явився як відповідь на російський наратив про нібито українську біологічну зброю); «тракторні війська» (допомога мирних українців у відбитті ворога); «соняшники» (насіння яких треба насипати у кишеньку окупанту, щоб удобрити і проростити українську землю).

Часом неологізми потрібні для того, щоб дистанціюватися від явища, про яке йдеться. Вони пом'якшують або маскують те, про що говорити без натяків неприємно, – тут ми маємо справу з евфемізмами (ввічливіми/толерантними словами або виразами, які використовуються в українській мові або тексті для заміни більш грубих, нецензурних або неприємних слів). Наприклад, для позначення процесу ліквідації російських окупантів, вживають оригінальні військові неологізми «мінусувати» («відмінусувати», «мінуснути», «(за)двохсотити», «відкобзонити», «відчорнобаїти»), «забайрактарити», «заенлоїти», «застінгерити», «заджавелініти», які походять від однойменних назв видів зброї. Послуговуючись цими евфемізмами, ми уникаємо страшнішого слова – убити. Окреслюється група новотворів топонімічного походження на позначення незламності українського народу, стійкості та мужності, його боротьби, прагнення знищувати ворога, зокрема: «відірпінити» (від назви м. Ірпінь), «перегостомелити» (від назви м. Гостомель); «начорнобаїти» (від назви с. Чорнобаївка). Російська агресія проти України посприяла появі неологізму «єМогила» – так називають українську державну програму зі знищення російських загарбників. Набули поширення неологізми як влучне віддзеркалення протікання політичних (і не тільки) процесів у рф, Україні: «два-три тижні максимум» – уживається, щоб видати сумнівний прогноз (походить від слів українського блогера, колишнього радника офісу Президента України Олексія Арестовича) [16]; «за три дні» – поставити собі нереальні плани і щиро вірити в їхній успіх; «арестовлення» – заспокійливі повідомлення.

Російсько-українська війна покликана до життя семантичні неологізми (неосемантизми) – слова, які в українській мові вже були, але з цією війною набули додаткового значення: «аватар» («семисотий») – військовий, що любить вживати алкоголь; «базувати» – говорити підставові, базові речі; «бавовна» (рос. «хлопок») – вибух на підконтрольній росіянам території; «гауляйтер» – керівник окупаційної адміністрації області/міста/села з числа місцевих мешканців; «толстоєвський» – узагальнена назва для російських письменників; «дискотека» («дзеркальна тиша») – бойові дії; «ленточка» – колона військової техніки; «коридор» («калідор») – прихисток

між двома стінами як сховище під час повітряних тривог; «люстра» – освітлювальний боеприпас; «приліт» («прихід», «есемеска») – влучання ворожого снаряда/бомби/ракети чи їхніх уламків у якісь об'єкти; «пакети» – тіла мертвих російських солдатів; «плитоноско» – чохол для бронезилета; «пташка» – дрон, літак, вертоліт; «пушкініст» – людина, яка любить і цінує російську культуру, виступає за те, щоб в українській топонімії, у назвах навчальних закладів, у шкільній навчальній програмі було чимало імен російських культурних діячів (письменників, музикантів тощо).

Завоювали популярність в Україні побутові фразеологізми: «батальйон Монако», «батальйон Відень» – українські VIP-біженці (утікачі-ухлянти: державні службовці, народні депутати, впливові бізнесмени), які за кілька днів до 24 лютого 2022 р. чи за кілька днів опісля початку повномасштабної фази російсько-української війни осіли на престижних закордонних курортах; «жест доброї волі» («від'ємний наступ») – відступ росіян з окупованих територій України; «концерт Кобзона» – потойбіччя для росіянина; «відправити на концерт Кобзона» – убити росіянина; «на нулі» – на передовій, на лінії розмежування, на лінії зіткнення; «передок» – перша лінія оборони війська; «хароші руські» – мертві російські окупанти; «робити руських харошими» – «мінусувати», «кобзонити» російських окупантів.

Варто наголосити, що неологізми російсько-української війни закріпились і в англомовному світі. Як і неологізм «бледіна», слово «Чорнобаївка» увійшло в міжнародний Urban Dictionary. У словнику сленгових слів і фраз Urban Dictionary слово «Chornobaivka» ужито як синонім до усталеного вислову «spawn kill», що в електронних іграх означає «убити опонента, щойно він встав, піднявся, відновився». Цей військовий неологізм вживається для позначення нерозумних дій людей, які вперто повторюють одну й ту саму помилку, отримуючи той самий негативний результат. Військовий неологізм «бледіна» є калькуванням англ. Bledina, що тлумачиться як «смертельно потворна сучка» [4, с.12]. Англомовні користувачі утворили дієслово «Ukrained», яке перекладається як «відукраїнений» – російського агресора внаслідок нападу на Україну у відповідь «відукраїнюють».

Висновки. Розглянуті в статті військові і побутові неологізми акумулювали у собі повний спектр емоцій укра-

їнського народу, його оцінку російських агресорів та окупантів, їхніх прихильників, симпатиків і політичних поплічників в Україні, Європі та світі загалом, ставлення українців до байдужості, пасивності й бездіяльності переважної більшості росіян. Мотиваторами творення військових і побутових неологізмів стали прізвища, влучно підмічені домінантні ознаки, риси, характеристики відомих політичних і державних діячів, публічних фігур; герої творів, назви техніки, зброї, обмундирування, українські топоніми, запозичення тощо. Неологізми безумовно засвідчили дотепність українського народу, його незламний дух, прагнення до волі, нестримне бажання бити ворога не лише зброєю, але й кріпким (навіть лайливим), влучним словом, бо ним можна не лише вколоти, поранити, а навіть убити. Констатовано зміну способу висловлювання – з пафосного авторитарного на вільний демократичний. Неологізми для ідентифікації російських агресорів, убивць і мародерів, країни їхнього перебування виправдані тоді, коли ми чітко стверджуємо, що йдеться саме про росіян, що всі росіяни, які є лояльними чи мовчазними конформними масами до авторитарного режиму путінізму несуть відповідальність за те, що нині відбувається в Україні. Оскільки абсолютна більшість населення рф підтримує військову агресію (т. зв. «спеціальну військову операцію») проти України або мовчить щодо неї (не пручаються, не виходять на мітинги, не зупиняють автобуси з солдатами, не вчиняють диверсії, не бунтують проти агресії й авторитарного режиму путінізму), то вони заслуговують на осуд, ганьбу й покарання. Це той випадок, коли мовчання рівносильне потуранню злу. Урізноманітнення української мови військовими і побутовими неологізмами з негативною конотацією бачиться емоційним інтонуванням мови, яка в часи російської військової агресії проти суверенної України переходить у режим «шаленого козацького сарказму», що воює з ворогом не лише на полі бою зброєю, але й кріпким словом-прокльоном. Очевидно, в українську історію, історію Європи і світу російські окупаційні війська увійдуть під розглянутими нами негативно забарвленими неологізмами, прізвиськами і іменами, а живучість і тривалість послуговування ними в науковому дискурсі та в побутовому вжитку визначить час і українці. Розмиван-

ня людяності безперечно нині полегшує нам сприйняття агресії, бойових дій, щоденного трагізму людських втрат і руйнувань, а описані неологізми стають захисним механізмом нашої психіки.

Список використаних джерел:

1. «Бог створив цапа, а чорт кацапа» – як називають росіян у світі. 7 днів. 21.09.2014. URL: <http://7days-ua.com/news/boh-stvoriv-tsapa-a-chort-katsapa-yak-nazyvayut-rosiyan-u-sviti/>.
2. Буква Z – офіціальний (и зловещий) символ російського вторження в Україну. Мы попытались выяснить, кто это придумал, – и вот что из этого получилось. 15:24, 15 марта 2022. URL: <https://meduza.io/feature/2022/03/15/bukva-z-ofitsialnyy-i-zloveschiy-simvol-rossiyskogo-vtorzheniya-v-ukrainu-my-popytalis-vvyasnit-kto-eto-pridumal-i-vot-chto-iz-etogo-poluchilos>.
3. Гомон А.М., Чернявська С.М., Шокуров О.В. Неологізми в українській військовій термінології: лексико-семантичні особливості. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2023. Т. 34 (73). №1. Ч 2. С. 168-174. DOI: 10.32782/2710-4656/2023.1.2/27.
4. Гриценко С. Мовні інновації російсько-української війни 2022 року. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2022. №2 (32). С. 9-13.
5. Дем'яненко Б. «Русській мір». *Енциклопедичний словник символів культури України* / за заг. ред. О.І. Потапенка, В.П. Коцура, В.В. Куйбіди. 7-е вид. Корсунь-Шевченківський: Корсунський видавничий дім «Всесвіт», 2017. С. 509-512.
6. Дем'яненко Б. 200-тий (вантаж 200). *Сучасна політична лексика: енциклопед. Словник-довідник* / [І.Я. Вдовичин, А.Я. Угрин, Г.В. Шипунов та ін.]; за наук. ред. Хоми Н.М. Львів: Новий Світ-2000, 2015. С. 345.
7. Дем'яненко Б. 300-тий (вантаж 300). *Сучасна політична лексика: енциклопед. Словник-довідник* / [І.Я. Вдовичин, А.Я. Угрин, Г.В. Шипунов та ін.]; за наук. ред. Хоми Н.М. Львів: Новий Світ-2000, 2015. С. 345.
8. Дем'яненко Б. 500-тий (вантаж 500). *Сучасна політична лексика: енциклопед. Словник-довідник* / [І.Я. Вдовичин, А.Я. Угрин, Г.В. Шипунов та ін.]; за наук. ред. Хоми Н.М. Львів: Новий Світ-2000, 2015. С. 345-346.
9. Дем'яненко Б., Дем'яненко В. Російська військова агресія проти України 2014-2022 рр. : політичні й побутові неологізми називання агресора. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2022. Вип. 9. С. 173-194.
10. Дем'яненко В. Кіборги. *Енциклопедичний словник символів культури України* / за заг. ред. О.І. Потапенка, В.П. Коцура,

- В.В. Куйбіди. 7-е вид. Корсунь-Шевченківський: Корсунський видавничий дім «Всесвіт», 2017. С. 237-241.
11. Дробович А. Зневага з малої літери. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/05/15/7346243/>.
 12. Дяченко В. Блог Дяченка: мова під час війни. URL: <https://suspinne.Media/238617-blog-dacenka-mova-pid-cas-vijni/>.
 13. Карпец А. Штрихи к портрету путинского орка. Продолжение темы в постах Фейсбука. 11 апреля 2022, 13:22. URL: <https://enovosty.com/politika/full/1104-shtrixi-k-portretu-putinskogo-orka-prodolzhenie-temy-v-postax-fejsbuka>.
 14. Левкова А. Слова війни. Письменниця про мову воєнного часу. URL: <https://theukrainians.org/slova-vijny/>.
 15. Низовець А. Пояснює експерт | Орки, рускіє Ваньки та свинособаки. Чому ми не називаємо ворога Росією і наскільки це ОК. 04.04.2022, 18:00. URL: <https://life.liga.net/poyasnennya/news/orki-russkie-vanki-i-svinosobaki-pochemu-my-ne-nazyvaem-vraga-rossiey-i-naskolko-eto-ok>.
 16. Одінцева А. Бавовнятко, мопеди та мордор. Як через російське вторгнення в українській мові з'являються нові слова. 26 липня, 00:10. URL: <https://life.nv.ua/ukr/socium/novi-slova-v-ukrajinskiy-movi-shcho-oznachaye-makroniti-bavovnyatko-chmobik-traktorni-viyska-sonyashnik-50340428.html>.
 17. Руденко Є., Ларін Д. Шушпанцери і бандеромобілі. Героїчна історія саморобних броньовиків у війні за український Донбас. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2021/06/4/7295978/>.
 18. Семчинський К. Ватник. *Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmi та інші новотвори)* / [І.Я. Вдовичин, О.М. Сорба, А.Я. Угрин та ін.]; за заг. ред. Н.М. Хоми. Львів: Новий світ-2000, 2015. С. 435.

MILITARY AND DOMESTIC NEOLOGISMS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR (2014-2023)

This article explores the socio-psychological context of the emergence, essence, and features of active use of military and domestic neologisms (newly formed words) as a natural psychological reaction (anger, contempt, despair, disgust, curses, horror, etc.) to the war as the worst social catastrophe in general and the atrocities of russian aggressors, occupiers, marauders, war criminals, in particular. General scientific methods of analysis and synthesis, induction and deduction, systemic, dialectical, comparative analysis, logical, and historical methods were employed to identify and study neologisms. The behavioristic approach and the method of observing language material were actively used. The contextual analysis method

facilitated the study of neologisms in their textual environment, contributing to a clearer delineation of their stylistic purpose and substantive content. It is noted that the active use of military and everyday neologisms for the identification and naming of Russian aggressors, the country of their presence, is an expression of an internal evaluative attitude of individuals towards the military aggression of the Russian Federation against the sovereign Ukrainian state, especially in the active phase of the war. The appearance of these neologisms has led to their rapid inclusion in the lexicon of politicians, journalists, military personnel, representatives of the expert community, and the everyday communication of ordinary citizens. It is emphasized that the systematized and considered neologisms are justified when we assert that they refer specifically to Russians, who, by being loyal or silent conformist masses to the authoritarian Putinism regime, bear responsibility for what is happening in Ukraine. As the absolute majority of the population of the Russian Federation supports military aggression (the so-called «special military operation») against Ukraine or remains silent about it, they deserve condemnation, disgrace, and punishment. It is stated that the diversification of the Ukrainian language with negative connotations through military and everyday neologisms is seen as emotional toning of language, which now transitions into the mode of «crazy cosack sarcasm», waging war against the enemy not only on the battlefield with weapons but also with strong words. The opinion is expressed that the blurring of humanity facilitates our perception of aggression, combat actions, daily tragedy of human losses and destruction, and the active use of the described neologisms becomes a protective mechanism of our psyche. A change in the mode of expression is noted – from authoritarian pathos to free democratic expression.

Key words: *military neologisms; domestic neologisms; Russian Federation; authoritarian regime; occupier; aggressor.*

Рубан Алла Олексіївна,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри політології
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID: 0000-0002-8997-9619

Прядко Тетяна Петрівна,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID: 0000-0002-9010-6399

ПОЛІТИЧНА ОСВІТА У СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СУСПІЛЬСТВА

Резюме. Політична культура визначається специфічним способом реалізації соціально-політичної діяльності осіб, у результаті якої відбуваються зміни у взаємовідносинах між ними та виникають певні цінності. Особиста політична культура формується у процесі освіти, професійного зростання, творчої діяльності у створенні матеріальних і духовних благ, а також участі в суспільному та громадянському житті.

Виокремлено, що громадянська освіта є комплексним напрямком в системі навчально-виховної діяльності, включає компоненти політичної, правової та етичної освіти. Сучасні умови акцентують увагу на проблемі формування політично зрілості особистості, її готовності до сприймання змінених умов життєдіяльності і здатності бути активною перетворюючою силою.

Обґрунтовується, що для досягнення самоцтвердження індивідів як суверенних членів суспільства, через громадянську освіту необхідно формувати особисту відповідальність, здатність підтримувати людську та національну гідність, готовність зміцнювати конституційну демократію тощо. Правильне розуміння власної громадянської позиції стає надзвичайно важливим у суспільстві, де проживають люди різних національностей, віросповідань, політичних та ідеологічних переконань. Реальне забезпечення прав та свобод людини відбувається паралельно зі зміцненням у суспільстві цінностей миру, толерантності, співпраці, взаєморозуміння та взаємодопомоги.

Мета дослідження – проаналізувати значення політичної освіти у формуванні громадянської політичної культури.

Зниження ролі політичної культури та активності громадян створює передумови для появи недемократичних або навіть деспотичних політичних режимів. Перед Україною постають два складних завдання, які необхідно вирішувати одночасно і прискорено. По-перше, необхідно активно компенсувати негативні наслідки попередніх історичних періодів, включаючи радянський та період бездержавності, для того щоб займати гідне місце серед цивілізованих демократичних спільнот. По-друге, необхідно адекватно реагувати на швидкі та множинні зміни, викликані глобальними процесами, щоб забезпечити подальший суспільний прогрес у конкурентному середовищі. Вище зазначені виклики також вимагають високої громадянської культури. Одним із найважливіших аспектів, що має значення для формування політичної культури нації, є освіта.

Ключові слова: політична освіта, громадянська освіта, політична культура, громадянське суспільство, освіта, політичні знання.

Закономірністю еволюції української перспективи вважається процес становлення громадянського суспільства. Цей процес розгортається в умовах глобального поширення демократії, удосконалення гуманітарних технологій постіндустріального періоду, цивілізаційних конфліктів, поляризації світоглядних, соціальних та економічних рівнів, а також наростаючого конкурентного середовища. Вищезазначені чинники взаємодіють і впливають на процес формування громадянського суспільства, що визначається активною участю громадян у громадському житті та забезпечує стабільність соціального прогресу.

Громадянському суспільству притаманна необхідність встановлення не лише конституційних та політичних форм, але й ідейної та духовної єдності. У цьому контексті пріоритетом громадянської освіти є розуміння нерозривної єдності всього українського народу як основного напрямку відродження та зміцнення держави. Зокрема, у світі того, що Україна перебуває на етапі державотворчих процесів і формує політичну націю, важливо враховувати специфічний контекст спадкоємності світоглядних цінностей, який супроводжує цей період.

Гармонізація конституційних, політичних, ідейних та духовних аспектів має сприяти створенню цілісного гро-

мадянського суспільства, яке визнає та підтримує загальнонаціональні цілі та цінності. Такий підхід вимагає не лише врахування сучасних викликів і тенденцій, але й адаптації громадянської освіти до особливостей перебігу державотворчих процесів та трансформації світоглядних уявлень українського народу.

Підвищення рівня політичної свідомості громадян – це завдання є ключовим для вирішення актуальних проблем індивідів та самої держави, яка декларує своє прагнення стати демократичною, правовою та соціальною. Освіта, в сучасному її тлумаченні, представляє собою політичну сферу, оскільки вона безпосередньо впливає на формування світогляду, інтересів та громадянської позиції особистості.

Знання в галузі політики стають необхідні для кожного індивіда, оскільки вони дозволяють розуміти власне місце, роль та призначення в суспільстві. Такий рівень освіти у сфері політики допомагає ефективніше реалізовувати свої інтереси та покликання, а також уміло захищати свої права і свободи в рамках демократичних структур.

Мета дослідження – проаналізувати значення політичної освіти у формуванні громадянської політичної культури.

Завдання дослідження – розкрити основні принципи політичної та громадянської освіти та обґрунтувати, що політична освіта є основою формування громадянської політичної культури.

Сучасній особистості надзвичайно важливо оволодіти політичними знаннями та культурою, незалежно від її професійного статусу, віку чи гендерної належності. Враховуючи її взаємодію з іншими членами суспільства та державою, ці компетенції стають необхідністю. Неволодіння політичними знаннями може призвести до використання особистості як маніпульованого об'єкту в політичних процесах та піддавати її ризику поневолення соціально активнішими політичними силами. Зазначений ризик належить до високого відсотка в сучасному суспільстві, оскільки політичні динаміки стали основою та неодмінністю для сучасного покоління.

У своїй статті «Психолого-педагогічні проблеми політичної освіти молоді» І. Жадан вказує на відсутність єдиної та чіткої інтерпретації термінів «політична» і «громадя-

нська» освіта вітчизняними наукою та педагогічною практикою. По-різному визначають їх і в країнах усталеної демократії. Якщо в американській інтерпретації поняття «громадянський» ширше, ніж «політичний», то в німецькій – навпаки. Незважаючи на ці розбіжності, авторка підкреслює, що однією з ключових задач світового процесу є вивчення політико-правових знань і навичок взаємодії, а також формування системи потреб і установок особистості, що відповідали б цінностям демократичного суспільства. Далі вона пропонує розглядати політичну освіту як складову громадянської освіти, засіб формування культури громадянськості [3, с.91].

Іванов М. відкидає необхідність розглядати політичну освіту як складову громадянської освіти. Він підкреслює, що розв'язання даної проблеми не може бути підходом, що ґрунтується на механічному встановленні ієрархії між цими поняттями. Мабуть, невірним є і ототожнення цих понять, зауважує М. Іванов [4].

У сучасних умовах становлення держави та громадянського суспільства, яке базується на крихкій культурологічній, етнічній, світоглядній та етичній основі, зауважується, що суспільно-політична активність та позиція українства виявляють значний прогрес порівняно з попередніми десятиліттями. Зростає усвідомлення, особливо серед молоді, щодо того, що перспектива держави та громадянського суспільства залежить від розумного поєднання суспільних та особистих інтересів, від чітко визначених цілей та єдності нації. Проблеми закономірностей розвитку держави, суспільства, культури, моралі та національних цінностей охоплюють все ширші верстви населення, яке, в умовах соціального зміцнення, формує власне бачення та оцінки подій в Україні. Утворюються умови для об'єктивного сприйняття та оцінки існуючої соціально-політичної реальності та для розвитку стійких норм поведінки і почуттів ідентичності, самоцінності та етнічної єдності громадян.

Г. Ващенко писав, що «коли скульптор зіпсує невдалою працею шматок мармуру, то його легко можна замінити іншим, а коли педагог покалічить душу дитини, то це вже буде не втрата, а справжній злочин перед дитиною і суспільством» [1, с.69].

На вчителів і викладачів покладено найважливіше завдання, що вимагає високої професійності та вирішен-

ня складних завдань – сформувані основні якості, необхідні громадянському суспільству. Серед цих якостей можна визначити демократизм, діалогічність, об'єктивність, критичність, компромісність і поміркованість, збереження незалежної думки, повага до цінностей, прав і обов'язків, які закріплені, перш за все, у Конституції. Без досягнення цього очікуваного результату будуть лише міражі таких стратегічних завдань національного будівництва, як громадянське суспільство, вільна особистість, правова і соціальна держава, економічна свобода, добробут людини, національні та загальнолюдські цінності, діалог культур.

Необхідно дотримуватися об'єктивності при висловленні того факту, що за короткий період часу спостерігається значний прогрес у сфері політичної культури суспільства. Здійснено підготовку кадрів у галузі політології, де зазначається серйозна наукова активність вітчизняних дослідників. Активно реалізується раніше невикористане національне та світове політичне дослідження, а також введення політичних курсів в зміст вищої та загальної освіти.

Актуальним завданням у сучасний момент для українського суспільства, науки та освіти є забезпечення цілеспрямованості, прозорості та конкретності реалізації у зміст загальної, професійної, вищої та післядипломної освіти у сфері світоглядних та політичних знань і цінностей. Важливим є мінімізування предметної розрізненості при вивченні дисциплін, яка неспроможна в повній мірі формувати культуру особистості. З метою розвитку громадянського суспільства, необхідно розробити спеціальну концепцію щодо змісту та механізмів формування та підтримки високої політичної культури. Виходячи з вищезазначеного, належить спрямувати зусилля та потенціал на завдання, які, в сутності, забезпечують формування якісних рис особистості, що є характерними для громадянина України.

Актуальним завданням у сучасний момент для українського суспільства, науки та освіти є забезпечення реалізації цілеспрямованості, прозорості й системності у цілях, змісті, засобах загальної, професійної, вищої та післядипломної освіти у сфері світоглядних та політичних знань і цінностей.

По-перше, особа, з високим рівнем політичної свідомості, незалежно від її етнічного походження, має прояв-

ляти патріотизм. Упродовж періоду незалежності, об'єктивні та суб'єктивні процеси суттєво змінили цінності, які визнаються як на рівні держави, так і серед громадян.

По-друге, політичне виховання покликане формувати громадянську відповідальність особистості, прихильність до ідей політичного плюралізму, свободи і толерантності в масовій свідомості. Відповідальна особистість проявляє свою небайдужість до національних інтересів, проблем держави, народу, громади та власної родини. Вона володіє національним світоглядом, соціальною активністю, гуманістичною спрямованістю вчинків, вмінням взаємодіяти з колективом і самостійно реалізовувати свою самоцінність в змінюваному соціальному середовищі.

По-третє, демократична політична культура визначається як свідоме ставлення громадян до власних політичних прав, зокрема до можливості об'єднання в політичних партіях та організаціях, а також активної участі у публічних заходах, зборах і мітингах. При об'єктивному аналізі політичної ситуації в Україні слід визнати, що політична культура виявляється досить гнучкою порівняно з економічною, соціальною, культурною та духовною сферами.

Четвертий аспект полягає в прояві політичної культури народу через усвідомлення необхідності його існування у суспільстві, де взаємодія між представниками різних політичних сил, між партіями та владою визначається конструктивним діалогом та розвитком навичок співробітництва та партнерства між представниками політичних груп та об'єднань.

Розвиток демократичної держави та формування громадянського суспільства є неможливими без вироблення самостійного мислення та розвитку демократичної політичної свідомості. У сучасних умовах політичного життя в Україні актуальність розвитку сучасної системи громадянської освіти надзвичайно велика. Суспільство пережило значущі трансформації, а свідомість нового покоління українців вже не обтяжена старими догмами, здатна приймати та адаптувати нові стандарти і норми політичної поведінки, особливо в нинішній умових російсько-української війни.

Політична освіта відкриває можливість особистості проводити всебічний аналіз політичного життя і політичних процесів, розуміти об'єктивні закономірності різних

політичних систем, механізми створення та здійснення політичної влади, розуміти сутність та зміст реформування політичної системи України, а також володіти методами політичної діяльності. Наявність у громадян політичної освіти є важливою для усвідомлення демократичних ідеалів і норм, вона дозволяє критично оцінювати особистості власний рівень політичної свідомості та політичної моралі.

Громадянському суспільству потрібна єдність, яка охоплює не лише конституційні та політичні аспекти, а й ідейні та духовні. Саме тому чітке визначення завдань і сутності демократичної політичної освіти є надзвичайно актуальним, особливо в умовах сучасних технологій політичного виховання, які вимагають інноваційного підходу та наукового обґрунтування.

Політична наука займає визначне положення в рамках системи суспільних наук. Як наукова дисципліна, яка вивчає закономірності управлінської діяльності та керівництва суспільством на основі публічної влади, її завданням є не лише надання політичних знань, на основі яких формується уявлення про різноманітні аспекти функціонування громадянина в політичному, правовому, економічному і культурному контексті демократичної держави, але й акцентування уваги на розвитку свідомої громадянської позиції. Необхідність політичних знань стає актуальним для будь-якої особи у сучасному суспільстві, незалежно від її професійної приналежності, оскільки виявитися в певній мірі відокремленим від політики стає неможливим. Щоб не бути пасивним об'єктом впливу з боку охочих до влади людей, потрібно не тільки брати участь у політиці, а й мати наукові знання про неї та керуватися ними на практиці.

Як зауважує І. Горбатенко, політична наука та освіта виступають ключовими компонентами системи, що сприяє становленню громадянського суспільства. Відтак, для забезпечення демократичної поведінки молодого покоління в Україні, надзвичайно важливим є впровадження комплексної системи громадянської освіти та виховання. Ця система повинна не лише передавати молоді необхідний мінімум соціально-гуманітарних знань, але й заповнювати їхню участь у громадсько-політичних та суспільно-корисних ініціативах конкретним змістом. Сформування сучасних соціальних цінностей безперервно пов'язане з утвердженням громадян-

ських знань, оскільки цей процес охоплює філософські, соціально-економічні, політико-правові, культурологічні та інші аспекти суспільного життя. Громадянська освіта має бути тісно вплетена в систему вітчизняної шкільної освіти та виступати фундаментальною основою для розширення розуміння політики на рівні вищої школи [2].

У розпорядженні «Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» від 03 жовтня 2018 р. зазначено, що громадянська освіта має зацікавлювати всіх громадян держави, проте її реалізація повинна використовувати різноманітні підходи. Цей процес має на меті формування у громадян громадянських компетентностей, що ґрунтуються на відповідних ціннісних орієнтирах. До цих цінностей відносяться принципи активної життєвої позиції, особистої ефективності, істини, правдивості та критичного мислення, взаємоповаги, відкритого спілкування та ефективної співпраці, а також принципи прав людини та колективного захисту цих прав. Зокрема, громадянська освіта розглядає принципи верховенства права і демократії, надаючи можливість кожному громадянину активно брати участь у суспільному житті, ефективно діяти та відчувати свою власну приналежність до територіальної громади та держави [6].

Освітня система визнається однією з найбільш вагомих складових як внутрішнього, так і зовнішнього впливу на формування політичної культури громадян України. Навчальні заклади активно сприяють підняттю загального рівня політичної культури суспільства, і в цьому контексті ключове значення відводиться гуманітарним наукам. Саме гуманітарний компонент вищої освіти відіграє визначальну роль у духовно-культурному розвитку кожної особистості. Процес навчання у вищих навчальних закладах створює можливість для освоєння національних цінностей не лише на рівні побутового сприйняття, а й на теоретичному рівні.

Вища освіта, надаючи здобувачам можливість вивчення національних і світових досягнень у гуманітарних науках, сприяє їхньому духовному зростанню. Засвоюючи цінності культури нації та світу, здобувачі стають посередниками національної свідомості в різних сферах своєї професійної та громадсько-політичної діяльності. У вищих навчальних закладах молодь має можливість охопити гли-

бокий спектр гуманітарних наук, що включають в себе національні і світові досягнення відповідної області.

Як зазначає М. Морарь, «Політична освіта, яка виступає фактором формування політичної культури, покликана не лише формувати знання людини про світ, але також має бути спрямована на утвердження свідомої громадянської позиції та задоволення індивідуальних потреб особи у відчутті важливості та корисності для суспільства. Владним структурам важливо усвідомити, що саме через освіту можна сформувати націю і ефективно розповсюдити ідеї української національності. Освіта повинна рости націю» [5].

Отже, основний зміст та ключові принципи взаємозв'язку між термінами «громадянська» та «політична освіта» можна сформулювати так: громадянська освіта охоплює концепції та цінності, що сприяють розвитку активних, відповідальних громадян, тоді як політична освіта спрямована на формування знань та навичок, необхідних для розуміння та участі у політичних процесах.

На думку Г. Філіпчука, поєднання зусиль правової демократичної держави та інститутів громадянського суспільства є необхідною передумовою гармонізації інтересів суспільства із прагненням кожного окремого громадянина. Ця взаємодія виступає як ключовий елемент громадянської освіти в Україні, що фундаментує узгодженості та взаєморозуміння між громадянами та державою [7, с.117].

Проте, потреба у політичній культурі обумовлена не лише практичними та соціальними факторами, але й етичними, морально-психологічними та ідейними аспектами. Ця потреба є основою для формування національної, державної та особистої самоідентифікації. Політичний та духовний суверенітет, такі як національна ідея, церква, мова та традиції, є оберегом для суверенітету держави та суспільства. Проте, політична культура зможе відігравати свою роль як інструмент виживання та розвитку суспільства лише тоді, коли вона визначатиметься етнозахисною роллю.

Філософія сучасної політичної освіти та її модернізація націлена на реалізацію ідей людиноцентризму, національної та особистої самоідентифікації, самоудосконалення. Це свідчить про важливість творчої індивідуальності, громадянськості, свободи особистості та національної свідомості для розвитку демократії. Політична освіта має сприяти форму-

ванню стійкого імунітету громадянського суспільства від світоглядної безпорадності та готувати світобачення майбутніх поколінь, щоб уникнути як стихії агресивної політизації, так і соціально-особистісної індиферентності.

Список використаних джерел:

1. Ващенко Г. Виховання волі і характеру. *Твори*. Київ: Школяр, 1999. Т. 3. 385 с.
2. Горбатенко І. А. Знання про політику як чинник взаємодії суспільства й держави. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/>
3. Жадан І. В. Психолого-педагогічні проблеми політичної освіти молоді. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. Київ, 2000. Т. 18. С. 91-95.
4. Іванов М. Політична освіта молоді на сучасному етапі демократизації українського суспільства: проблеми та завдання. *Наукові записки*. Київ: ІПіЕНД, 2004. С. 374-388.
5. Морарь М. В Місце і роль політичної освіти у формуванні політичної культури української молоді: теоретико-методологічний аспект. URL: <http://www.regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/-20/18.pdf>
6. Розпорядження «Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» від 03 жовтня 2018 р. № 710-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>
7. Філіпчук Г.Г. Громадянське суспільство: освіта, етнокультура, етнополітика. Чернівці: Зелена Буковина, 2002. 488 с.

POLITICAL EDUCATION IN THE SYSTEM OF SHAPING CIVIC POLITICAL CULTURE OF THE SOCIETY

Political culture is determined by the specific manner of performing people's social and political activities, which results in changes in their relationships and creates certain values. Personal political culture is shaped in the course of a person's education, professional development and creative activities that produce material and intangible benefits, as well as by their participation in social and civil activities of the society.

It has been highlighted that civic education is a comprehensive line of work in the system of educational activities, and it includes such components as political, legal, and ethical education. Present-day conditions emphasize the problem of forming a politically mature personality, their readiness to perceive the constantly changing life conditions, and ability to become an active force that leads processes of transformation.

The author proves that in order to ensure self-assertion of individuals as sovereign members of the society, civic education should be used to shape personal responsibility, nurture ability to support human and national dignity, boost willingness to strengthen constitutional democracy etc. Proper understanding of a person's civic position becomes especially important in a society comprised of people having different nationalities, religions, political and ideological beliefs. Real protection of human rights and freedoms is exercised in parallel with strengthening the value of peace, tolerance, cooperation, mutual understanding and support in the society.

The goal of this research is to analyze the significance of political education in shaping civic political culture.

The declining role of political culture and reduction of citizen activity create preconditions for non-democratic and even despotic political regimes to emerge. Ukraine is currently facing two very difficult problems which need to be solved simultaneously and urgently. Firstly, negative consequences of previous historical periods should be remedied actively, including those resulting from the Soviet era and the period of statelessness, so that our country could take its rightful place among democratic societies of the present time. Secondly, quick and numerous changes triggered by global changes call for adequate response to ensure further progress of the society in today's competitive international environment. The abovementioned challenges also require a high level of civic culture. One of the most important aspects which is essential to shape a nation's political culture is education.

Key words: *political education, civic education, political culture, civil society, education, political knowledge.*

Черелюк Юрій,
аспірант 1 року навчання
спеціальності 052 Політологія
третього (доктора філософії) рівня вищої освіти
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка
ORCID: 0009-0006-9212-145X

РЕЛІГІЯ ТА СУСПІЛЬСТВО: ДИНАМІКА ВЗАЄМВІДНОСИН У КОНСТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИКИ

Резюме. У статті розкривається взаємодія релігії та суспільства в сучасному світі, яка спрямована на розкриття впливу релігійних цінностей та організацій на політичні процеси та формування суспільних відносин. У контексті динаміки сучасної політики та соціокультурних змін, дослідження виявляє роль релігійних інститутів на вплив громадянського суспільства, культурні та моральні цінності, а також взаємодію з політичними структурами. Що відображається через різноманітні аспекти: від релігійного лобізму та впливу на прийняття політичних рішень до соціального взаємодії релігійних груп та політичних партій. Дослідження базується на огляді сучасних наукових джерел, емпіричних даних та аналізі політичних подій. Результати надають можливість краще зрозуміти роль релігії у сучасному суспільстві, її вплив на громадянську активність та формування суспільного порядку. Відображається взаємодія релігії та освіти, вплив релігійних поглядів на етичні норми та права людини, а також роль релігії у формуванні культурного середовища. Буде звернута увага на конкретні приклади впливу релігії на суспільні та політичні процеси, а також на аналіз тенденцій у сучасному релігійному житті. Розглянемо проблематику через призму ліберального та консервативного напрямку. Дослідження також звертає увагу на виклики і суперечності, пов'язані з релігійними конфліктами та толерантністю, розглядає можливості вирішень конфліктів на релігійній основі у державі через міжконфесійні діалоги. Вони можуть сприяти мирному співіснуванню різних релігійних спільнот та зменшенню конфліктів на релігійній основі, що сприяє загальній стабільності в державі. Аналіз буде зосереджено на вивченні взає-

мозв'язку між релігійними переконаннями та прийняттям рішень у політиці, включаючи вплив релігійних організацій на формування законодавства та громадську думку. Такий підхід дозволяє виявити позитивні та негативні аспекти впливу релігії на сучасне суспільство та розробити рекомендації щодо покращення взаємовідносин між релігійними та політичними структурами з метою стабільності та розвитку суспільства.

Ключові слова: *релігія, релігійні лідери, політичний активізм, релігійний вплив, міжконфесійний діалог, лобювання інтересів.*

Вступ. Релігія завжди була одним з ключових елементів, що визначають суспільство та його цінності. У сучасному світі, де глобалізація та культурне різноманіття стають нормою, взаємодія релігії та суспільство у контексті політики має особливу важливість. Це вибудовує не лише соціокультурний ландшафт, але й має вплив на правову систему, громадянські права, та співіснування різних релігійних та нерелігійних спільнот.

У даній статті ми розглянемо динаміку взаємовідносин між релігією та суспільством у сучасній політиці. Проаналізуємо різноманітні аспекти цієї взаємодії, від ролі релігії на етичному та культурному рівні до впливу релігійних переконань на прийняття політичних рішень.

Актуальність проблематики даної теми є нагальною, оскільки вона досліджує взаємодію та вплив релігії на суспільство через призму політичних та соціальних процесів, що допомагає громадянину ставати більш усвідомленим та захищеним. Дозволяє розуміти та передбачати можливі конфлікти, сприяє підвищенню толерантності, розвиває культурні компетентності та сприяє зміцненню прав людини.

Мета даної статті полягає у дослідженні взаємовідносин між релігією та суспільством у контексті сучасної політики.

Відповідно до мети, передбачено постановку і розв'язання наступних **завдань**:

- систематизувати предметне поле дослідження, проаналізувати категорії, що застосовують в процесі аналізу взаємодії політики і релігії у суспільстві;
- розглянути різноманітні аспекти співдії політики і релігії через призму: ролі релігії у громадянському суспільстві;

тві; впливу релігійних переконань на політичні рішення; захисту прав релігійних меншин та боротьба з релігійним екстремізмом;

- визначити динаміку розвитку взаємодії політики і релігії в сучасному суспільстві.

Питання, щодо участі політики у релігійно-суспільному житті суспільства процесах, знайшли відображення у працях: О. Паньківа, Г. Ситника, В. Лубського, К. Вола та інших. Вчені внесли вагомий внесок у розуміння ролі релігії у формуванні політичного простору, взаємодії з громадськістю та вирішенні актуальних проблем, пов'язаних з релігійною свободою, культурним плюралізмом та соціальною справедливістю. Їх дослідження та публікації є джерелом цінної інформації для аналізу взаємовідносин релігії та суспільства в контексті політики.

Результати дослідження. Релігія може взаємодіяти із суспільством на різних культурних, моральних та соціальних рівнях, відповідно, які у свою чергу впливають на політичний контекст держави. Одним із способів, якими ця взаємодія може відбуватися це культурна спадщина, яка відображає суспільство та його ідентичність через українську архітектуру, зокрема церкви, монастирі та кафедри. Наприклад, Свято-Успенська Києво-Печерська лавра є визначним християнським святиною та одним із найвідоміших пам'яток культурної спадщини. Крім того, українські міста мають багато прикладів архітектури українського бароко, класицизму та модерну. Сучасні українські художники продовжують традиції українського народного мистецтва та іконопису, які мають сильний релігійний підтекст. Також варто відзначити вплив християнських мотивів у творчості багатьох сучасних митців. Українська музика та фольклор також мають глибокі релігійні корені. Співи та пісні, пов'язані з різдвяними та великодніми обрядами, є невід'ємною частиною української культурної спадщини. Українська література також відображає релігійні мотиви та теми. Твори українських письменників часто пронизані християнською етикою, символікою та мораллю. Релігійні святині, такі як Почаївська лавра, Свято-Троїцька Сергіївська лавра та Свято-Михайлівський Золотоверхий монастир, є важливими культурними та релігійними центрами України. Українські обря-

ди та свята, такі як Різдво, Великдень, Трійця та інші, мають глибокий релігійний зміст та відображають культурні традиції народу [9, с.75].

Одним із елементів взаємодії є соціальні спільноти, де люди знаходять підтримку, співчуття та взаємодопомогу. Ці спільноти можуть бути основою для соціальних програм, благодійних заходів та розвитку громадянської активності. Багато релігійних спільнот в Україні активно створюють громадські організації для розвитку та реалізації соціальних проектів. Саме так, Церква Христа Спасителя має благодійну організацію, яка надає допомогу малозабезпеченим родинам та безпритульним особам.

Україна є багатоконфесійною країною, де різні релігійні спільноти співпрацюють у сферах благодійності, освіти та культурного обміну. У місті Львові існує інтерконфесійний молодіжний центр, де представники різних релігій працюють разом над спільними проектами для молоді. Деякі релігійні громади активно займаються екологічними питаннями та підтримують ініціативи з охорони природи та збереження довкілля. Наприклад, православні церкви в Україні проводять акції з висадження дерев та збереження ландшафтів.

Релігія визначає моральні цінності та норми поведінки для своїх віруючих, що також є одним із ключових аспектів взаємодії. Вона може впливати на ставлення до етичних питань, прав людини, сімейних цінностей та інших ознак соціального життя. Релігійні вірування в Україні, особливо в християнських конфесіях, акцентують на важливості сімейних цінностей, таких як вірність, взаєморозуміння та підтримка. Це відображає ставлення суспільства до сім'ї як основної одиниці суспільства. Багато православних українців дотримуються таких традицій, як шлюб на все життя та виховання дітей у релігійному дусі. Релігійні вчення впливають на формування етичних норм та моральних принципів українців. Християнське вчення наголошує на загальних моральних цінностях, тобто доброта, чесність, милосердя та взаємовідповідальність. Це сприяє розвитку соціальної відповідальності та поваги до інших у суспільстві. Релігійні громади в Україні часто звертають увагу на соціальну справедливість та боротьбу зі злом у суспільстві. Вони підтримують ініціативи проти

наси́льства, корупції та соціальної нерівності. Церква може активно виступати за права біженців та інших маргіналізованих груп населення [9, с.112].

Багато релігій сприяють освіті та культурному розвитку своїх віруючих. Вони можуть забезпечувати освітні програми, підтримувати художні проекти та просувати культурні цінності серед своїх прихильників. Україна має релігійні школи та навчальні заклади, які сприяють не лише освітньому процесу, а й формуванню моральних та етичних цінностей. Львівська духовна семінарія надає освіту з теології та релігійних дисциплін, сприяючи розвитку релігійної культури серед студентів. Релігійні громади та організації активно беруть участь у культурних заходах та фестивалях, сприяючи збереженню та популяризації національної культури та традицій. До прикладу, фестиваль «Свято Водохреща» в Україні відображає давні традиції та обряди, пов'язані з християнською вірою. Релігійні організації регулярно проводять різноманітні культурно-освітні заходи, такі як лекції, виставки, майстер-класи, де вони пропагують релігійну та культурну спадщину. Центр духовної культури «Софія» у Києві організовує виставки та лекції з історії українського християнства. Релігійні лідери та організації займають активну позицію у міжнародному діалозі та культурному обміні, сприяючи взаєморозумінню та толерантності у суспільстві. Ісламська релігійна діяльність в Україні активно співпрацює з іншими конфесіями та організаціями у міжконфесійному діалозі [7, с.122].

Релігійні громади можуть сприяти громадській діяльності та громадянській активності через благодійні заходи, волонтерську роботу та підтримку соціальних ініціатив. Багато релігійних громад та організацій активно займаються благодійною діяльністю та наданням соціальної допомоги потребуючим. Карітас України, який діє на базі католицької церкви, здійснює різноманітні проекти допомоги для незабезпечених родин, безпритульних, людей похилого віку та інших уразливих категорій. Релігійні установи часто ініціюють та організовують благодійні заходи, акції та збори коштів на підтримку різних соціальних проектів. Православні церкви регулярно проводять благодійні ярмарки, концерти та інші заходи з метою збору коштів на лікування хворих чи допомогу у потріб-

ний момент. Деякі релігійні спільноти активно займаються екологічними та охоронними ініціативами для збереження природи та довкілля. Православна Церква України організовує екологічні акції, в яких волонтери збирають сміття, садять дерева та проводять екологічні лекції для громадськості. Релігійні організації також підтримують освітні та культурні ініціативи у суспільстві. Вони фінансують створення освітніх закладів, бібліотек, музеїв, а також організують лекції, курси та майстер-класи з різних сфер культури та мистецтва [9, с.133].

У сучасному світі, де політичні та соціальні реалії постійно змінюються, динаміка взаємовідносин між релігією та суспільством набуває особливого значення. Сучасна політика включає в себе широкий спектр елементів, від глобальних дипломатичних зусиль до місцевого врегулювання конфліктів із залученням релігійних лідерів. Вплив релігії на політичні рішення є однією з ключових аспектів взаємодії між релігією та суспільством у сучасній політиці. Цей вплив може мати різні форми та проявлятися в різних сферах політичного життя.

Релігійні лідери та організації можуть виступати з певними політичними вимогами, спонсорувати політичних кандидатів або партії, мобілізувати виборців та впливати на рішення влади. Особливо це відчутно через вплив релігійних груп на формування законодавства та правові норми в державі. Вони можуть підтримувати або протистояти прийняттю законів, які стосуються релігійних практик, етики, моралі та інших аспектів або активно впливати на процес створення законодавства через участь у консультаціях, лобіюванні та висловленні своїх позицій перед законодавчими органами. Релігійні групи можуть впливати на законодавство, що стосується релігійної свободи та прав людини. Наприклад, вони можуть лобіювати за прийняття законів, які гарантують свободу релігійного вираження, право на відмову від військової служби з релігійних міркувань тощо. Релігійні групи можуть впливати: на законодавство щодо освіти, зокрема вимагаючи включення релігійних елементів у шкільну програму або лобіюючи за створення релігійних шкіл; на законодавство, яке стосується культурних та моральних цінностей суспільства.

Релігія може виступати як моральний орієнтир для суспільства та політичних лідерів, на прийняття етичних

рішень, політичних стратегій та суспільних норм. Розглянути дану проблематику можна через призму двох напрямів: ліберальний та консервативний, дані підходи є одними з ключових шляхів аналізу впливу релігії на суспільно-політичні процеси.

1. Консервативний напрям: релігія часто служить основою для консервативних суспільних та політичних рухів, які прагнуть зберегти традиційні цінності, моральні норми та інституції. Вони можуть виступати проти ліберальних реформ та суспільних змін, які суперечать релігійним уявленням. В Сполучених Штатах Америки Республіканська партія часто опирається на підтримку консервативних релігійних груп, таких як євангельські християни, у своїй політичній діяльності та програмах. В Ірані духовний лідер та консервативні релігійні силовики активно впливають на політичні рішення та законодавство, спираючись на ісламські традиції та віру. Консервативні релігійні групи сприяють збереженню традиційних родинних цінностей, таких як шлюб між чоловіком і жінкою, та вихованню дітей відповідно до релігійних норм. Одночасно виступаючи проти одностатевих шлюбів, прав геїв та лесбійок, а також законів, які дозволяють аборт. Підтримують збереження консервативного морального кодексу у суспільстві, наприклад, сприяють забороні на певні види розваг, використання мови та зображень, які суперечать їхнім релігійним переконанням.

2. Ліберальний напрям: деякі релігійні групи і течії сприймають релігію як основу для захисту прав людини, соціальної справедливості та інклюзивності. Вони можуть підтримувати різні форми громадянських свобод, рівність перед законом та інші ліберальні цінності. Ліберальні релігійні лідери та групи можуть висувати нові інтерпретації священних текстів, які відповідають сучасним цінностям, наприклад, стосовно ролі жінок у церкві або ставлення до сексуальної орієнтації. Виступають за захист прав людини, включаючи права меншин, жінок, ЛГБТ спільнот та інших груп, які стикаються з дискримінацією. Бороться за громадянські свободи, такі як свобода слова, доступ до освіти та охорони здоров'я, а також свободи вираження своєї релігійної та культурної ідентичності [1, с.122].

Важливим моментом, на який необхідно звернути увагу, є те, як релігійні лідери та групи можуть використовувати свої релігійні платформи для залучення суспільства до політичного активізму. Вони можуть виступати проти соціальної нерівності, корупції, а також пропагувати політичні реформи та зміни у владних структурах. Релігійні групи можуть підтримувати або навіть створювати політичні партії та кандидатів, які відображають їхні цінності та позиції. Багато релігійних лідерів беруть активну участь у громадських організаціях та неурядових організаціях, які займаються питаннями соціальної справедливості, захисту прав людини та інших публічних питань [2, с.131]. Тим самим, відбувається активний вплив на процес створення законодавства через участь у консультаціях, лобіюванні та висловленні своїх позицій перед законодавчими органами.

Релігія відіграє важливу роль у збереженні соціальної стабільності. Вона може об'єднувати людей, надавати підтримку у важкі часи та сприяти формуванню спільнот. Однак у той же час, релігійні розбрати можуть призвести до конфліктів і нестабільності, включаючи терористичні акти. Релігійні ідеології можуть бути використані для виправдання насильства та тиску на інші групи. Однією з основних причин таких конфліктів є нетерпимість та непорозуміння між різними релігійними групами. Це може бути спричинено історичними або культурними розбіжностями, стереотипами чи неправильним тлумаченням релігійних текстів. Політичні лідери або екстремістські групи можуть використовувати релігійні ідеології для маніпулювання масами та виправдання насильства. Нестабільність, що виникає внаслідок релігійних конфліктів, має серйозні наслідки для суспільства в цілому. Вона може призвести до загострення етнічних та релігійних розбіжностей, втрати людських життів, масових міграцій та руйнування інфраструктури. Більше того, конфлікти можуть сприяти поширенню екстремізму та тероризму, що загрожуює державній безпеці [3, с.27].

Одним із вирішень конфліктів на релігійній основі у державі є міжконфесійні діалоги. Вони можуть сприяти мирному співіснуванню різних релігійних спільнот та зменшенню конфліктів на релігійній основі, що сприяє загальній стабільності в державі. Здійснюють збереження

та захист прав та свобод релігійних меншин, що є важливим елементом побудови справедливого та плюралістичного суспільства. В свою чергу це приводить до економічного розвитку держави, оскільки створюють сприятливі умови для інвестицій та підприємницької діяльності. У деяких країнах створюються міжконфесійні робочі групи або комісії, які займаються спільними питаннями, такими як релігійна толерантність, свобода віросповідання, міжконфесійна гармонія тощо [4, с.95]. Організація міжрелігійних форумів і конференцій дозволяє представникам різних релігійних спільнот зустрічатися, обмінюватися думками та досвідом, обговорювати спільні проблеми та шукати спільні рішення. Розвиток міжрелігійних медіа, освітніх програм та ініціатив сприяє поширенню інформації та знань про різні релігії, їхні вірування та практики, а також допомагає розуміти та поважати різні релігії [5, с.583]. Все це сприяє побудові взаєморозуміння та довіри між різними етнічними та національними групами в державі, що сприяє міжнаціональній гармонії та єдності.

Висновки. Релігія та суспільство мають складні та пов'язані відносини, які визначають культурні, етичні та політичні норми. У сучасній політиці, де різні релігійні та нерелігійні групи зберігають свої інтереси та погляди, важливо забезпечити баланс між захистом релігійної свободи та гарантуванням прав кожного громадянина. Розуміння динаміки цієї взаємодії дозволяє суспільству ефективно реагувати на виклики і забезпечувати гармонійний розвиток для всіх його членів.

Таким чином, роль релігії у сучасній політиці вимагає уважного аналізу, співпраці та діалогу між різними групами, з метою створення справедливого та толерантного суспільства, де кожен громадянин має право на свободу віросповідання та рівні можливості без дискримінації.

Список використаних джерел:

1. Волл К.Д. Релігія і політика в Сполучених Штатах. Нью-Йорк: Видавництво «Оксфорд Університі Прес», 2018. 432 с.
2. Паньків О. Роль релігії в сучасних суспільних процесах. Львів: «Львівська політехніка», 2020. 268 с.
3. Ситник Г.П. Філософія війни та миру: курс лекцій. Київ: ТОВ «САК Лтд.», 2023. С. 7-8.

4. Казанова Х. Релігія в сучасному світі. Плюралізм, секуляризація, глобалізація. Львів: Видавництво УКУ, 2019. 348 с.
5. Лубський В. Історія релігій світу. Київ: Центр навчальної літератури, 2022. 852 с.
6. Палінчак М.М., Галда П.П., Лешанич М.М. Релігійний фактор у міжнародних відносинах: навчальний посібник. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2015. 296 с.
7. Павлов С., Мезенцев К., Любіцева О. Географія релігій. Київ: АртЕк, 1999.
8. Стратюк В.І. Релігія як фактор впливу на сучасні міжнародні відносини. *Молодий вчений*. 2016. №11 (38). С. 152-156.
9. Історія релігії в Україні: навч. посібник. Київ: Знання, 1999. 700 с.

RELIGION AND SOCIETY: DYNAMICS OF RELATIONSHIPS IN THE CONTEXT OF MODERN POLITICS

The article reveals the interaction of religion and society in the modern world, which is aimed at revealing the influence of religious ideas, values and organizations on political processes and the formation of social relations. In the context of the dynamics of modern politics and socio-cultural changes, the study reveals the role of religious institutions in the influence of civil society, cultural and moral values, as well as interaction with political structures. Which is reflected through various aspects: from religious lobbying and influencing political decision-making to the social interaction of religious groups and political parties. The study is based on a review of modern scientific sources, empirical data and analysis of political events. The results provide an opportunity to better understand the role of religion in modern society, its influence on civic activity and the formation of social order. The interaction of religion and education, the influence of religious views on ethical norms and human rights, as well as the role of religion in the formation of the cultural environment are reflected. Attention will be paid to specific examples of the influence of religion on social and political processes, as well as to the analysis of trends in contemporary religious life. Let's consider the problem through the prism of liberal and conservative direction. The study also draws attention to the challenges and contradictions associated with religious conflicts and tolerance, considers the possibilities of resolving conflicts on a religious basis in the state through interfaith dialogues. They can contribute to

the peaceful coexistence of different religious communities and reduce religious-based conflicts, which contributes to overall stability in the state. The analysis will focus on the relationship between religious beliefs and political decision-making, including the influence of religious organizations on the formation of legislation and public opinion. This approach makes it possible to identify the positive and negative aspects of the influence of religion on modern society and to develop recommendations for improving the relationship between religious and political structures for the purpose of stability and development of society.

Key words: religion, religious leaders, political activism, religious influence, interfaith dialogue, interest lobbying.

ПОЛІТИЧНА КОМУНІКАЦІЯ В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

УДК 32.019

Афанасьєв Олександр Іванович,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії, історії та політології
Національного університету «Одеська політехніка»
ORCID: 0009-0006-3605-3931

НАРАТИВИ ЯК СТРИЖЕНЬ ПОЛІТИЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Резюме. Актуальність дослідження наративної складової політичних комунікацій зростає під час загострення політичних ситуацій, коли розгортається справжня війна наративів у комунікативному просторі. В умовах протистояння російській агресії, коли мова йде про захист демократії, збереження цивілізації, ствердження людських цінностей, на перший план виходить протистояння протилежних уявлень про загальноцивілізаційні цілі і цінності, які втілені у метанаративах і стратегічних наративах, що фундаментують політичний комунікативний простір. Аналіз наративів, крізь які подається інформація, дає можливість побачити її цілі, смисли, сутність.

Метою статті є демонстрація наративного стрижня політичних комунікацій, зокрема ключової ролі метанаративів і стратегічних наративів в політичному комунікативному просторі.

Метанаративи виступають своєрідним фундаментом, засобом обґрунтування інших наративів і загалом обґрунтування певного порядку світу і суспільства в уяві людини. Вони детермінують бачення дійсності, історії, майбутнього, продукують відповідні політичні доктрини й дії.

Оскільки держава має великі важелі впливу, особливо в тоталітарному або авторитарному суспільстві, вона може підкоряти собі національні і культурні цінності, навіть видавати свої вузько-групові інтереси за загальнонаціональні або навіть загальнолюдські. Тоді створюється відповідний дискурс, пронизаний відповідними метанаративами разом з розгалуженою низкою різних наративів і з пануючою соціально-культурною практикою. В цьому

дискурсі формуються відповідні владні еліти, політичні структури і політичні комунікації.

Вказаний дискурс і його наративи майже не рефлексуються, бо є засобом бачення реальності для більшості людей у відповідній державі. Це породжує трагічні ситуації непорозуміння між народами.

Просвітницькі метанаративи реалізувались не тільки в загальнолюдські, демократичні ідеали і державоутворення, а також і в тоталітарні, фашистські, марксистські, рашистські світогляди і політичні практики.

Метанаративи нерозривно пов'язані зі стратегічними наративами, обґрунтовуючи їх. Стратегічні наративи тяжіють до двох типів. Перший, відображаючи державні цілі, орієнтується на загальнолюдські інтереси і цінності, демократичні ідеали. Другий орієнтується на вузькодержавні інтереси, які суперечать інтересам цивілізаційних держав і загальнолюдським цінностям. Він потребує особливої ідеології, псевдоісторичних, міфоорієнтованих метанаративів, які живлять рашистський режим.

Ключові слова: наративи, метанаративи, стратегічні наративи, політичні комунікації, дискурс, цінності.

Вступ. Існує досить багато видів і засобів політичних комунікацій, які активно досліджується у вітчизняній та зарубіжній літературі [1-5]. Всі вони пронизані тими чи іншими наративами. Це стосується взаємодії між політиками та громадськістю незалежно від того, чи здійснюється вона через безпосередні спілкування під час зустрічей, виступів, звернень, чи опосередковано через медійні канали та різноманітні платформи соціальних мереж. Наративи присутні і тоді, коли політична комунікація відбувається шляхом політичної реклами, лобювання, дипломатичного спілкування тощо. Не обходиться без наративів і політична комунікація як трансляція відповідних ідей, вплив на учасників процесу, їхня взаємодія, порозуміння чи непорозуміння суб'єктів комунікації. Різноманітні наративи пронизують усю тканину будь-яких політичних комунікацій.

Актуальність проблеми. Розуміння вказаного факту особливо актуалізується під час загострення політичних ситуацій, зокрема в умовах збройних конфліктів, коли розгортається справжня війна наративів [6].

Війна наративів є багатогранним феноменом з використанням багатьох інформаційних структур, засобів,

стратегій. Тут і протистояння загальних цінностей, і боротьба за відповідне висвітлення історії, сучасності і майбутнього, і протиборство ідеологій з відповідною організацією історичної пам'яті, і боротьба державних інтересів і цілей. Все це втілюється у протилежних наративах.

У сучасних умовах, особливо з урахуванням протистояння російській агресії, коли мова йде про відновлення міжнародного права, захист демократії, збереження цивілізації, ствердження людських цінностей, на перший план виходить протистояння протилежних уявлень про загальноцивілізаційні цілі і цінності, які втілені у відповідних наративах, що фундують політичний комунікативний простір.

Немаловажною причиною того, чому треба шукати наративні сліди в політичних комунікаціях, є наявність в інформаційному просторі величезної кількості суперечливої, заплутаної, неперевіреної та недостовірної інформації практично з будь-якого питання, часто присмаченої політичними коментарями, що виражають певні, нерідко злочинні державні або групові та індивідуальні інтереси. Аналіз наративів, крізь які подається інформація, дає можливість побачити її цілі, смисли, сутність.

Мета та завдання. Наративна організація політичної комунікації не так активно обговорюється в науковій літературі. Між тим, саме наративна складова політичної комунікації дає відповідь на багато питань, починаючи від характеру сприйняття і міри впливу політичних ідей, причин і темпів їхньої трансформації та еволюції, і закінчуючи проблемою порозуміння між суб'єктами комунікації. **Мету** статті обмежимо демонстрацією наративного стрижня політичної комунікації. **Завданням** буде аналіз ключової ролі метанаративів і стратегічних наративів в політичному комунікативному просторі.

Результати дослідження. Загалом, наратив це деяка розповідь, історія, яку суб'єкти комунікації, в тому числі і політичної комунікації, розповідають один одному. Звісно комунікація не обмежується однією історією, їх неймовірно багато, і всі вони в згорнутому, або розгорнутому виді і є носієм інформації, виділяючи потрібні смисли в описах чи повідомленнях. Наратив підпорядковується певній меті, під яку вибудовується сюжет розповіді та відбираються факти і події [7; 8]. Якщо не враховувати наративні

структури, то усяка розповідь, будь яка історія, особливо політично забарвлена, виглядає закономірною послідовністю, яка нібито саме так і відбувалась в реальності. Але реальність не зовсім така, а часто зовсім не така. І загалом дуже непросто віднайти більш-менш адекватний наратив. За адекватність наративів відповідає наука, в нашому контексті насамперед політологія, історія, філософія, яка, незважаючи на ціннісні орієнтації, має бути неупередженою, об'єктивною, що часом нелегко, особливо вченому-патріоту своєї країни.

Дослідники нараховують досить велику кількість видів наративів [9-11]. У політичних комунікаціях найчастіше присутні історичні, політичні, пропагандистські, біографічні наративи, які розрізняються за розміром, характером, впливом: переднаративи, мінінаративи, метанаративи, стратегічні наративи і їх різновиди. Скажімо, політичні цілі втілюються, як правило, в мінінаративах, а державні інтереси – у стратегічних наративах. Але, важливо зазначити, що усі наративи у політичному комунікаційному просторі в основі мають метанаративи і стратегічні наративи певних держав.

Метанаративом слід вважати деяку розповідь-історію, що представляє схему історичних подій, вибудовану відповідно до явно чи неявно прийнятих загальних цінностей, перш за все загальнолюдських, які найчастіше розуміються з урахуванням національних або державних інтересів, коли останні видаються за всезагальні. Цим метанаративи відрізняються від стратегічних наративів, в яких державний інтерес займає визначальне місце. Хоча, звісно, на практиці ці наративи переплітаються і відрізнити їх можна лише прискіпливим аналізом.

Функціонування метанаративів у політичному комунікативному просторі, особливо ідеологічно забарвлених, демонструє їхню розбіжність, а то й протилежність, спричиняє неспівпадаюче бачення дійсності, історії, майбутнього, продукує відповідні різноспрямовані політичні доктрини й дії, детермінують трагічні непорозуміння, які призводять до конфліктів, зокрема й воєнних.

Сучасна науково-технічна цивілізація знайшла своє обґрунтування ще у просвітницьких метанаративах Нового часу, які акумулюють у собі найвищі цінності: гума-

нізм, істину, добро, красу та інші загальнолюдські цивілізаційні ідеали. По суті, саме ці метанаративи сприяють виживанню, існуванню, розвитку людства. Зазвичай метанаративи, як і всі інші наративи, набувають згорнутого характеру, ущільнюючись у ціннісних категоріях і розгортаючись в літературних творах, філософських і релігійних концепціях, мистецьких творіннях, в науці, особливо в історії, в політичних доктринах, в освіті і різноманітних комунікаційних проявах [12].

Оскільки держава має великі важелі впливу, від законодавства до пропаганди, особливо в тоталітарному або авторитарному суспільстві, вона може підкоряти собі національні і культурні цінності, навіть видавати свої вузько-групові інтереси за загальнонаціональні або навіть загальнолюдські. Тоді пропаганда добре узгоджується з відповідною художньою літературою, живописом, музикою, театром, архітектурою, філософією і зокрема з наукою, особливо історією. Всі культурні прояви просякнуті відповідними метанаративами. Тут діють не стільки владні вказівки і законодавство, скільки створені владою особливі соціальні, політичні, психологічні умови, відображені у різноманітних наративах. В цих умовах саме потрібні і відповідні ним індивіди виявляються, визнаються, роблять політичну чи творчу кар'єру, і їхня діяльність розвивається і розгортається, знаходячи широку підтримку і значний вплив. Так закріплюється той культурний контекст, який М. Фуко назвав дискурсом [13]. Дискурс є чимось набагато більшим, ніж просто текст або промова, або міркування. Радше, це є метанаратив з розгалуженою низкою різних наративів разом із тією соціальною та культурною практикою, до якої вони належать. В цьому дискурсі формуються відповідні владні еліти, політичні структури і політичні комунікації.

Вказаний дискурс і його наративи майже не рефлексуються, бо є засобом життя для більшості людей, тобто є їхньою реальністю. Побачити її з іншого боку можуть лише індивіди, здатні до глибокої рефлексії, або особи, знайомі з перевагами інших культурних і політичних контекстів. Саме тому люди часто не бачать, здавалось би, очевидного. Це породжує трагічні ситуації непорозуміння, яких так багато в сучасних подіях.

Тому так і вийшло, що Просвітницькі метанаративи реалізувались не тільки в загальнолюдські, демократичні ідеали і державоутворення, а також і в тоталітарні, фашистські, марксистські, рашистські світогляди і політичні практики з відповідними стратегічними наративами. Це, серед іншого, свого часу викликало скепсис до метанаративів [14].

Незважаючи на тотальну іронію стосовно метанаративів з боку постмодерну, зараз стає зрозуміло, що без метанаративів як фундаментального обґрунтування вищих цілей і загалом людської діяльності, особливо подолання цивілізаційних викликів, людству не обійтись [15].

Стратегічним наративом загалом вважають загальнодержавні цілі, засоби їхнього досягнення, відповідні моральні, історичні, економічні і інші аргументи, які пов'язані між собою у певну розгорнуту розповідь, що і робить усе це наративом. Вони також набувають вид лозунгів, символів, програм, де можна вгледіти прихований, згорнутий наратив.

Стратегічні наративи можуть бути головними в культурі певного народу в ті чи інші періоди історії. Тоді цей наратив обслуговує і філософія, і художня література, і музика, і живопис і інші види культурної діяльності, часто також освіта і навіть релігія і загалом сама повсякденність, і він набирає ознак метанаративу.

Особливо ця ситуація притаманна тоталітарному режиму, який інтереси правлячих кіл видає за державні і направляє всі культурні чинники на обслуговування стратегічного наративу. Пересічний громадянин інших наративів не знає або не розуміє, тому загалом підтримує режим, у кращому разі індиферентний до нього.

В культурному і політичному контексті можуть виникати наративи, які відрізняються від державних і навіть протистоять їм, особливо коли більш-менш значна частина суспільства дотримується зовсім іншого наративу, протилежного задекларованого державою, наприклад дисидентського. Але вони знаходяться за рамками пануючого політичного комунікативного простору.

В демократичному суспільстві, завдяки правам і свободам, особливо свободі у доступу до інформації і її вибору, політика не потребує національної і культурної звужуючої консолідації навколо себе. Стратегічні наративи в такому разі орієнтуються на загальнолюдські цінності, з якими узгоджуються і державні інтереси.

Стратегічні наративи можна поділити на два типи [16]. Перший орієнтується на загальнолюдські інтереси і цінності: права і свободи людини, демократичні ідеали, принцип гуманізму, серед яких право на мир. Другий орієнтується на вузькодержавні інтереси, які суперечать інтересам цивілізаційних держав і загальнолюдським цінностям. Він потребує особливої ідеології для свого обґрунтування, псевдоісторичних метанаративів, пронизаних сучасними міфами.

Сюди відносяться російські стратегічні наративи, які задають сучасну рашистську картину світу, яка об'єднує правлячі кола і більшість населення. Серед них:

- 1) росія – оплот істинної духовності, підтверджувана міфологізованими релігійними, марксистськими і навіть царистськими відсилками;
- 2) наратив про нібито велику російську культуру, який живиться неадекватними великодержавними освітніми програмами;
- 3) наратив про особливий історичний шлях росії, де використовується суміш історичної правди і міфології, історичного ревізіонізму і наукових досліджень, і вимальовується викривлена, необ'єктивна, сфальсифікована історична пам'ять, з особливими рисами великодержавності.

Важливе завдання перед Україною: протидія російським наративам в Україні, на Заході і загалом у світі, а також в самій росії. На це завдання повинні працювати і вчені, і політики, і журналісти, і блогери, і різноманітні дипломатичні, політичні, освітні структури.

Висновки. У якості висновку зазначимо, що наративи є стрижнем політичного комунікативного простору, де фундаментальну роль відіграють метанаративи і стратегічні наративи. Метанаративи обґрунують загальні цілі і цінності, стратегічні наративи конкретизують їх в державні цілі. Війна наративів у політичному комунікаційному просторі реалізується у відповідному висвітленні будь якої інформації. Стратегічні наративи демократичної спрямованості, на відміну від авторитарних і тоталітарних, орієнтуються на цивілізаційні, загальнолюдські цінності.

Список використаних джерел:

1. Дяченко О.В. Основні моделі політичної комунікації та їх прояви в сучасну епоху. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2022. №7. С. 23-27.

2. Проноза І. Роль політичних комунікацій у сучасному інформаційному просторі. *Політикус*. 2021. № 3. С. 75-80.
3. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації. Львів: Літопис, 2010. 538 с.
4. Остапенко М. Політична комунікація: теоретичні аспекти дослідження. *Політичний менеджмент*. 2012. №3. С. 135-144.
5. Johnson-Cartee K.S. *Strategic Political Communication: Rethinking Influence, Persuasion, and Propaganda*. Lanham: Rowman&Littlefield, 2004. 229 p.
6. Ожеван М.А. Глобальна війна стратегічних нарративів: виклики та ризики для України. *Стратегічні пріоритети*. 2016. №4 (41). URL: <https://ippi.org.ua/sites/default/files/ozevan.pdf>
7. Афанасьєв О., Василенко І. Мінливості долі метанаративу. *Докса. Збірник наукових праць з філософії та філології*. Вип.1(37). Сковородіана: мандри філософування. Одеса: Акваторія, 2022 С 83-92.
8. Brockmeier J., Rom H. Narrative, Problems and promises of an alternative paradigm. *In Narrative and Identity / eds. Jens Brockmeier and Donald Carbaugh*. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2001. P. 39-59.
9. Почепцов Г.Г. Від Facebook'у і гламуру до WikiLeaks: медіа комунікації. Київ: Спадщина, 2012. 464 с.
10. Porter Abbott. *The Cambridge Introduction to Narrative*. Cambridge University Press. 2012. 252 p.
11. Кушнірова Т.В. Наратив як літературознавча категорія. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2019. №39. Т. 1. С. 130-133.
12. Афанасьєв О., Василенко І.А. Метамоdern і метанаративи: нові старі цінності. *Філософія та гуманізм*. 2022. Вип. 2 (16) С. 4-10.
13. Фуко М. Археологія знання. Київ: Основи. 2003. 326 с.
14. Ліотар Ж.-Ф. Стан постмоdernу. 2010. URL: <https://chtyvo.org.ua/authors/Lyotard Jean-Francois/Sytuatsia - postmodernu/>
15. Афанасьєв О., Василенко І.А. Метамоdern і метанаративи: нові старі цінності. *Філософія та гуманізм*. 2022. Вип. 2 (16). С. 4-10.
16. Афанасьєв О., Василенко І. Стратегічні наративи в загальнолюдському виміру. *III Верниковські читання (2023): матеріали Наукових читань пам'яті Марата Верникова*. Одеса: Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, 2023. С. 5-8.

NARRATIVES AS THE CORE OF POLITICAL COMMUNICATIONS

Resume. *Summary. The relevance of the study of the narrative component of political communications is growing during*

the aggravation of political situations, when a real war of narratives is unfolding in the communication space. In the context of confronting Russian aggression, when it comes to protecting democracy, preserving civilization, and affirming human values, the confrontation of opposing ideas about universal civilizational goals and values embodied in metanarratives and strategic narratives that underpin the political communication space comes to the fore. Analyzing the narratives through which information is presented makes it possible to see its goals, meanings, and essence.

The purpose of the article is to demonstrate the narrative core of political communications, in particular the key role of metanarratives and strategic narratives in the political communication space.

Metanarratives serve as a kind of foundation, a means of substantiating other narratives and, in general, justifying a certain order of the world and society in the human imagination. They determine the vision of reality, history, and the future, and produce relevant political doctrines and actions.

Since the state has great leverage, especially in a totalitarian or authoritarian society, it can subjugate national and cultural values, even present its narrow group interests as national or even universal. In this case, a corresponding discourse is created, permeated by the relevant metanarratives, along with an extensive series of different narratives and the prevailing socio-cultural practices. This discourse shapes the respective power elites, political structures and political communications.

This discourse and its narratives are hardly ever reflected upon, as they are the means of seeing reality for the majority of people in the respective state. This creates tragic situations of misunderstanding between peoples.

Enlightenment metanarratives have been realized not only in universal, democratic ideals and state-building, but also in totalitarian, fascist, marxist, and racist worldviews and political practices.

Metanarratives are inextricably linked to strategic narratives, justifying them. Strategic narratives tend to be of two types. The first, reflecting state goals, focuses on universal interests and values, democratic ideals. The second one focuses on narrow state interests that contradict the interests of civilized states and universal values. It requires a special ideology, pseudo-historical, myth-oriented metanarratives that feed the racist regime.

Key words: *narratives, metanarratives, strategic narratives, political communications, discourse, values.*

Веденєєв Дмитро Валерійович,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри арт-менеджменту
Національної академії керівних
кадрів культури і мистецтв
ORCID: 0000-0002-8929-9875

«МЕНТАЛЬНА» ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА ЗБРОЯ ЯК ЗАГРОЗА ДІЄЗДАТНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ

Резюме. Актуальність порушеної автором проблеми обумовлена тим, що у межах «ментальної війни» пріоритетного значення надається досягненню прихованого управління культурно-світоглядовою сферою з метою перекодування ментального поля населення країни-жертви шляхом переорієнтації, послаблення й знищення традиційних духовних й культурних цінностей народу, ерозії його етнорелігійної матриці. Це є прямою загрозою свідомій сфері та службової дієздатності персоналу органів влади та управління всіх рівнів, включаючи сектор безпеки і оборони України. Метою дослідження є виявлення сутності та деструктивних можливостей т.зв. «ментальної зброї» як складової гібридної війни в інтересах захисту дієздатності органів державної влади в Україні. Ззначається, що застосування «ментальної зброї» для ерозії традиційної управлінської моделі й типу стратегічної культури, здатні викликати небезпечні процеси та деградацію національних управлінських та оборонно-безпекових систем. Доводиться, що у межах «ментальної війни» пріоритетного значення надається досягненню прихованого управління культурно-світоглядовою сферою з метою перекодування ментального поля населення країни-жертви шляхом переорієнтації, послаблення й знищення традиційних духовних й культурних цінностей народу, ерозії його етнорелігійної матриці. Це є прямою загрозою свідомій сфері та службової дієздатності персоналу органів влади та управління всіх рівнів, включаючи сектор безпеки і оборони України. Стверджується, що складової національної стійкості України, її підтримання є забезпечення стабільності її морально-ментальних складових. Забезпечення організаційної стійкості потребує, зокрема, визначення цінностей, на яких базується діяльність організації

та які мають залишатися незмінними навіть під час кризи, формування культури стійкості у персоналу організації. У висновках висловлюється думка, що протидія деструктивному впливу (захист) на органи державної влади України згаданих та інших новітніх технологій інформаційно-психологічного має спиратися на відповідну нормативно-правову й організаційно-правову систему. Висувається рекомендація щодо створення науково-аналітичного координаційного органу із моніторингу, дослідження (узагальнення) новітніх наукових та технологічних розробок у сфері інформаційного протиборства, світового досвіду їх застосування.

Ключові слова: національна безпека, деструктивні інформаційні технології, інформаційна безпека, «ментальні війни», когнітивна сфера.

Актуальність проблеми. В умовах зростання небезпечної турбулентності й загроз міжнародному миру, поширення явища «гібридної війни», заслугоує на увагу дослідження нових різновидів інформаційного протиборства у когнітивній та соціоментальній сферах – так званих «ментальних» війн (і близьких до них, концептуально пов'язаних між собою «когнітивних» та «поведінкових» війн), тобто невійськового міждержавного протиборства (переважно – інформаційно-психологічного й когнітивного порядку), яке може вестися у мирний та військовий час, і основане на застосуванні противником системи способів і засобів впливу, спрямованих на ураження суспільної свідомості (ментальності, ідентичності, історичних традицій, цінностей тощо). Колосальні можливості психоінформаційних технологій відсунули соціальну реальність на другий план, дозволили конструювати всеосяжну «віртуальну реальність». Особливої ваги інформаційно-психологічні технології набули в стратегії та арсеналі сучасних неконвенційних (нетрадиційних, «гібридних») війн. За доречними висловом професора Центру і Маршалла Уітера Джеймса, гібридна війна асиметрична за самою природою, «розвиток інформаційних технологій дозволяє державам і недержавним суб'єктам направляти свої дії проти політичних керівників і громадськості через глобалізовані мережеві ЗМІ та інтернет», що надає можливість включати у структуру військових дій культурні, соціальні, моральні, психологічні аспекти.

Мета та завдання. Дослідження сутності та деструктивних можливостей т. зв. «ментальної зброї» як складової гібридної війни в інтересах захисту інформаційної безпеки та дієздатності органів державної влади в Україні.

Результати дослідження. Особливої ваги деструктивному впливу на свідомість політичного керівництва та управлінських кадрів надається у стратегії гібридної війни, ефективним інструментом якої стала т.зв. «*організаційна зброя*», метою якої є самодезорієнтація й самодезорганізація противника, хаотизація державного й суспільного життя, втрата жертвою здатності до опору через глибинну ерозію управлінської та ідейно-духовної сфери. Інструментарій організаційної зброї тісно пов'язаний з інформаційними впливом та діяльністю неурядових організацій, базується на організаційно-управлінських, інформаційних, культурологічних, психологічних технологіях. Арсенал «організаційної зброї» може включати:

- формування керованої ззовні, неадекватної у професійному та моральному відношенні «п'ятої колони» в органах державного, військового, безпекового управління, місцевого самоврядування, в інших значущих сферах управління країною і суспільством;
- нав'язування «самозгубних» моделей, концепцій розвитку економіки, демонтажу вітчизняного ВПК та науково-технічної системи;
- стимулювання руйнації традиційної системи освіти, виховання, фундаментальної науки та центрів технологічного зростання;
- вживляння у масову свідомість, ментальну сферу, зміст освіти та масової культури чужорідних, таких, що суперечать цивілізаційній матриці народу ідей, уявлень, цінностей та змістів;
- руйнацію традиційної моралі, сталих суспільних зв'язків, мобілізуючої морально-психологічної готовності народу до захисту власної безпеки та національних інтересів.

Важливою маніпулятивною складовою «організаційної зброї» виступає «когнітивна зброя», сутність якої полягає у досягненні інтелектуальної переваги над противником та маніпулюванні його свідомістю за допомогою наукових і псевдонаукових конструкцій. Когнітивна складова сучас-

ного конфлікту охоплює сферу вироблення й прийняття рішень та передбачення дій противника з урахуванням національної психології й ментальності, цивілізаційних факторів. Розраховані когнітивні впливи можуть застосовуватися для дискредитації інноваційних наукових розробок, впровадження яких може посилити обороноздатність й конкурентоздатність країни-жертви гібридної війни, нав'язування через «п'яту колону» заздалегідь помилкових, тупикових концептуальних рішень у сфері управління та оборони, економічного розвитку тощо.

Враховуючи вельми широку проблематику явища інформаційного протиборства, ми зосереджуємося саме на сутності й використанні новітніх технологій деструктивного інформаційно-ментального впливу («ментальної війни») як фактора загрози дієздатності органів державної влади. Зазначимо, що у межах «ментальної війни» пріоритетного значення надається досягненню прихованого управління культурно-світоглядовою сферою з метою перекодування ментального поля населення країни-жертви шляхом переорієнтації, послаблення й знищення традиційних духовних й культурних цінностей народу, ерозії його етнорелігійної матриці. Це є прямою загрозою свідомісній сфері та службової дієздатності персоналу органів влади та управління всіх рівнів, включаючи сектор безпеки і оборони України.

Як слушно вважають (з урахуванням зарубіжного досвіду) дослідники проблем забезпечення організаційної (управлінської) стійкості як складової національної стійкості України, її підтримання передбачає низку морально-ментальних складових. Забезпечення організаційної стійкості потребує, зокрема, визначення «цінностей, на яких базується діяльність організації та які мають залишатися незмінними навіть під час кризи», формування культури стійкості у персоналу організації.

Відтак доцільно враховувати *особливу потенційну вразливість до застосування ментальної зброї кадрів органів державної влади та управління як особливої соціо професійного прошарку*. Згадані інноваційні технології виразно небезпечні за своїм деструктивним впливом на управлінські, інформаційні, науково-педагогічні структури, свідомість населення та силових структур через небезпеку нав'язування власних духовно-культурних цінностей та ерозії культурно-духовного сегменту громадянської єдності.

Варто розуміти, що застосування ментальної зброї паразитує на свободі слова, інформаційній відкритості сучасних демократичних суспільств, глобальних інформаційних зв'язках, наявності мережі Інтернет, соціальних мереж, міжнародному культурно-освітньому обміні тощо. Як зазначається у чинній Стратегії інформаційної безпеки України, «розвиток інформаційного простору в умовах глобалізації та пандемія COVID-19 зумовили посилення ролі соціальних мереж у національному та світовому інформаційному просторі, їх вплив на внутрішню і зовнішню суспільно-політичну ситуацію, стан додержання прав і свобод людини...».

При цьому для управлінців властива посилена повсякденна залученість до інформаційних потоків, професійна робота з інформацією, нерідко – схильність до світобачення крізь призму інформаційно-віртуальної картини світу. Відбулася поява, по суті, нового психоінтелектуального типу людини, сформованої цифровими технологіями, для якого властиві руйнація традиційного типу раціональної освіти епохи модерна й Просвітництва, раціонального типу мислення. Значне спрощення й примітивізація інтелектуальної сфери людини епохи масової культури значно посилили вплив т.зв. «символічних ієрархій», сформували «кліповий» та «кліковий» стилі мислення й сприйняття інформації. Природньо, що це властиво і новим генераціям співробітників органів державного управління, котрі працюють в умовах курсу на тотальну цифровізацію.

Оскільки головним «полем бою» у сучасній конфліктності все більше виступають інформаційний та ментальний простір, саме там відбувається зіткнення ціннісних орієнтацій, сенсів та поглядів. Виникло поняття «мейнстріму медіапростору» – інформаційного потоку, зміст якого ретельно визначається, корегується, цензурується державою або корпоративними силами в своїх інтересах. Провідні ЗМІ інтерпретують відповідні події належним (завданим) чином. Визначення на національному та на міжнародному рівнях інформаційного мейнстріму, підтримка його через сукупність різноманітних науково-аналітичних та суспільних інститутів дозволяє вибудовувати сталу систему суспільної думки у планетарному масштабі.

Формування інформаційно-когнітивного мейнстріму спирається на потужну мережу ЗМІ, їх лобістських груп в

органах влади та фінансово-промислових групах (олігархічних кланах тощо), відповідну систему підготовки й виховання кадрів співробітників медіа, гуманітарної інтелігенції. Навіть державні ЗМІ потрапляють у фарватер інформаційної політики зовнішніх сил, що створює передумови для концептуального і інформаційно-психологічного тиску одночасно на політичну, соціокультурну, зовнішньополітичну, фінансово-економічну, безпекову сфери життя держави із подальшим формуванням важелів зовнішнього управління та обмеження державного суверенітету країни. «Стратегія інформаційної безпеки України» (2021 р.) наголошує на тому, що суспільні відносини у сфері інформаційної діяльності «не відповідають сучасним викликам та загрозам. Це перешкоджає розвитку українського медіаринку, ускладнює ведення бізнесу у цій сфері, зберігає залежність засобів масової інформації від їх власників, не забезпечує додержання професійних стандартів діяльності журналістів».

Доцільно брати до уваги, що кожній національній системі державного управління властива історико-ментально обумовлена «стратегічна культура» (СК). Саме це поняття було введено у другій пол. 1970-х рр. американським дослідником-міжнародником з корпорації RAND Джеком Снайдером. Під ним розумівся опосередкований, але реальний характер впливу на ухвалення воєнно-політичних рішень, філософію й форми застосування сили й побудови воєнної організації певної держави (або цивілізаційне близького кола країн, їх блоків) культурно-цивілізаційної приналежності, матричних етнокультурних й релігійних цінностей та ментальних стереотипів. Стратегічна культура відзначається інерційним соціально-психологічним характером і слабо залежить від змін воєнно-політичного керівництва або політичного режиму. Відповідно, застосування інформаційно-ментальної зброї для ерозії усталеної СК, яка утвердилася упродовж тривалого історичного часу, здатні викликати небезпечні процеси та деградацію національних управлінських та оборонно-безпекових систем.

Крім того, до органів влади та управління вливаються (будуть рекрутуватися згодом) молоді люди – носії соціопсихологічної матриці т.зв. покоління Y («мілленіали», що народилися у 1981-1996 рр.) та покоління Z («зумери»,

1997-2012 рр., які народилися за умов глобальної цифровізації). Для них властивий помітний відхід від традиційних культурних та морально-етичних систем, притаманний добі постмодерну й насадження трансгуманізму, відчутна залежність (некритичне ставлення) від віртуальної сфери соціальних мереж та гаджетів (ефективного знаряддя кампаній протестної мобілізації та соціально-політичної дестабілізації із використанням зовнішнього чинника), егоцентризм, конс'юмерізм, індивідуалізм. Подібна ситуація різко підвищує залежність свідомості молодих управлінців (осіб інтелектуальної праці в цілому) від зовнішніх інформаційних впливів, послаблює.

Нарешті, тривожним фактором виступає різке погіршення демографічної ситуації, якості освіти, у сукупності із поширенням психофізіологічного явища «цифрового слабкорозуму». Згідно з даними директора Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України Е.Лібанової (вересень 2023 р.), станом на початок 2023 р. чисельність населення на підконтрольній українській владі території становила орієнтовно 31,6 млн осіб (у 1991 р. – майже 52 млн. в Україні загалом). Згідно із прогнозом українських демографів, чисельність населення на початок 2033 р. України (у кордонах 1991 року) коливатиметься у межах 26-35 млн осіб. До лютого 2022 р. близько 3 млн українців уже працювали за кордоном, із початком широкомасштабної війни виїхали ще близько 6 млн осіб. На думку вченої, складно буде повернути і дітей, які підуть навчатися у вищі навчальні заклади за кордоном, чимало країн та їх бізнес зацікавлені в інтеграції українських біженців. Е. Лібанова вважає депопуляцію людності України «неминучою», прогнозує притік афроазійських мігрантів в Україну, що робить дальшу культурно-ментальну та безпечно-правову ситуації непередбачуваною.

Закономірно, що в силу деградації якісної освіти значно занепадає механізм раціонального, структурно-логічного мислення, імунітет до інформаційного навіювання й критичне мислення, рівень культурної ерудиції. Зберігається тенденція збільшення кількості студентів, що навчаються за кордоном – 18 тис. у 2008 р., у 2016-2017 рр. – понад 70 тис. Різко старіють наукові кадри, занепадає фінансування науки (у 2016 р. – 15% від част-

ки фінансування науки в ВВП 1990 року) й престиж розумової праці. Молоді управлінці втрачають шанс бути елітою інноваційної європейської держави, а відчутна меншовартісність спонукає до ерозії громадянської свідомості та резистентності до кон'юнктурного зовнішнього інформаційного впливу.

Висновки. У сучасному світі неухильно зростає значення фактору інформаційно-психологічного протиборства, яке набуло статусу однієї із провідних складових неконвенційних (гібридних) війн. Відбувається постійне удосконалення форм, методів, технологій цілеспрямованого інформаційно-психологічного впливу (зокрема, ментально-когнітивної, поведінкової зброї), застосування яких супроти державних діячів, управлінського персоналу, командних кадрів військових формувань та правоохоронних органів, лідерів суспільної думки противника (країни-жертви) дозволяє досягати масштабних своєкорисливих політичних результатів, які можна співставити із наслідками «гарячих» війн або державних переворотів (підривних кампаній).

Отже, в інтересах захисту органів державної влади України від застосування деструктивних інформаційно-ментальних технологій можна подати такі узагальнення (рекомендації):

1. Створення науково-аналітичного координаційного органу із моніторингу, дослідження (узагальнення) новітніх наукових та технологічних розробок у сфері інформаційного протиборства, світового досвіду їх застосування з метою підготовки практично значущих рекомендацій для профільних органів державного управління сектору безпеки і оборони України.
2. Розвиток концептуальних засад, стратегії і технологій ментальної й поведінкової зброї як знаряддя інформаційно-психологічного протиборства потребує безперервного їх моніторингу та аналізу через розвідувальні (у т.ч. – на основі відкритих джерел, OSINT), інформаційно-аналітичні та науково-дослідні можливості України.
3. Доцільним видається розробка загальнодержавного доктринального (концептуального) документу із визначення засад, державного механізму (з обов'язковим аналітико-дослідницьким компонентом та відповідними спеціалізо-

ваними структурами), форм і методів захисту саме гуманітарно-духовної сфери буття держави і суспільства.

4. Протидія деструктивному впливу (захист) на органи державної влади України згаданих та інших новітніх технологій інформаційно-психологічного має спиратися на відповідну нормативно-правову й організаційно-правову систему: сукупність загальнодержавних законодавчих документів (їх відповідних положень), профільних загальнодержавних (відомчих) доктринальних, концептуальних, нормативно-розпорядчих документів сфери державного управління, сектору безпеки і оборони, інформаційно-гуманітарної сфери держави тощо; комплексний моніторинг загроз соціоментальній сфері українського суспільства та розвитку засобів захисту національного ментального середовища; наявність загальнодержавного координаційного органу (підрозділу) зусиль у зазначеній сфері, наприклад – Служба з питань інформаційної безпеки та кібербезпеки Апарату РНБО України (у згаданих документах щодо створення механізму інституційного забезпечення національної системи стійкості на державному рівні на першому місці визначається Рада національної безпеки і оборони України); підсистема центральних спеціалізованих установ (закладів, підрозділів) у сфері інформаційного протиборства; відомчі підсистеми з діяльності у сфері стратегічних комунікацій, інформаційної безпеки (впливу) із власними управлінськими органами, функціональними структурами (підрозділами) інформаційного протиборства (інформаційно-гуманітарної роботи), науково-аналітичними та навчально-науковими установами (підрозділами); підсистема науково-дослідних та навчально-наукових установ (їх підрозділів) із здійснення профільних досліджень, підготовки (перепідготовки, підвищення кваліфікації) кадрів; відповідні громадські об'єднання, неурядові організації тощо.

Список використаних джерел:

1. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки» від 28 грудня 2021 р. №685/2021.
2. Веденєєв Д.В., Семенюк О.Г. Розвиток концептуальних і науково-практичних поглядів на сутність неконвенційної (гібри-

- дної) конфліктності: монографія. Київ: ТОВ «Видавничий дім «АртЕк» 2021. 228 с.
3. Веденєєв Д. «Вишукана» гібридна зброя: ураження свідомості керманівців та інтелігенції. *Виклики і ризики. Безпековий огляд Центру дослідження армії, конверсії та роззброєння*. 2020. №9. С. 20-32; №10. С. 14-26.
 4. Войтовський К. Щодо розроблення планів забезпечення організаційної стійкості. *Аналітична записка*. 2023, 27 лютого. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/-rozroblennya-planiv-zabezpechennya-orhanizatsiynovi-stiykosti>
 5. Гібридна війна: in verbo et in грахі: монографія / під. заг. ред. проф. Р.О. Додінова. Вінниця: ТОВ «НіланЛТД», 2017. 412 с.
 6. Елла Лібанова назвала чисельність населення України у 2023 році і яким воно буде в 2033-му. URL: <https://fakty.com.ua/-ua/ukraine/20230924-ella-libanova-nazvala-chyselnist-naselennya-ukrayiny-u-2023-i-yakym-bude-v-2033-roczi/>
 7. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії : аналіт. доп. / за заг. ред. А. Баровської. Київ: НІСД, 2016. 109 с.
 8. Національна безпека в умовах інформаційних та гібридних війн: монографія / авт. кол.: В. Куйбіда, В. Бебик, М. Дмитренко та ін.; за заг. ред. В. Куйбіди і В. Бебика. Київ: НАДУ, 2019. 384 с.
 9. Полтораков О.Ю. Стратегічна культура у функціонуванні систем національної та регіональної безпеки. *Стратегічна парадигма*. 2008. №2. С. 124-128.
 10. McCrindle M., Wolfinger E. The ABC of XYZ: Understanding the Global Generations. UNSW Press, 2009. 335 p.
 11. Witner Games R. Defining Hybrid warfare. *Per Concordian*. 2020. Vol.10. Issue 1. P. 8-12.

«MENTAL» INFORMATIONAL AND PSYCHOLOGICAL WEAPONS AS A THREAT TO THE PERSONNEL OF GOVERNMENT AND MANAGEMENT BODIES

The relevance of the problem raised by the author is due to the fact that within the limits of the «mental war» priority is given to the achievement of covert management of the cultural and worldview sphere with the aim of recoding the mental field of the population of the victim country through reorientation, weakening and destruction of the traditional spiritual and cultural values of the people, erosion of its ethno-religious matrix. This is a direct threat to the conscious sphere and official capacity of the personnel of authorities and management at all levels, including the security and defense sector of Ukraine.

The purpose of the research is to identify the essence and destructive potential of the so-called «mental weapons» as a component of hybrid warfare in the interests of protecting the legal capacity of state authorities in Ukraine. It is noted that the use of «mental weapons» for the erosion of the traditional management model and type of strategic culture can cause dangerous processes and degradation of national management and defense and security systems. It is proved that within the limits of the «mental war» priority is given to the achievement of covert management of the cultural and worldview sphere with the aim of recoding the mental field of the population of the victim country by means of reorientation, weakening and destruction of the traditional spiritual and cultural values of the people, erosion of its ethno-religious matrix.

This is a direct threat to the conscious sphere and official capacity of the personnel of authorities and management at all levels, including the security and defense sector of Ukraine. It is claimed that a component of Ukraine's national stability, its maintenance, is ensuring the stability of its moral and mental components. Ensuring organizational stability requires, in particular, the definition of values on which the organization's activities are based and which should remain unchanged even during a crisis, the formation of a culture of stability among the organization's personnel. The conclusions express the opinion that countering the destructive influence (protection) on the state authorities of Ukraine of the mentioned and other latest informational and psychological technologies should be based on the appropriate regulatory and legal and organizational legal system. A recommendation is put forward to create a scientific and analytical coordinating body for monitoring, research (generalization) of the latest scientific and technological developments in the field of information warfare, world experience in their application.

Key words: *national security, destructive information technologies, information security, «mental wars», cognitive sphere.*

ІЛЬЧИК Василь,
здобувач I курсу третього освітнього ступеня
«доктор філософії» спеціальності 052 Політологія
ORCID: 0009-0001-6248-4974

СУЛЯТИЦЬКА Тетяна,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри політології та філософії
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка
ORCID: 0000-0002-2100-5412

РОЛЬ МЕДІА У ФОРМУВАННІ ТА ПОШИРЕННІ БРЕНДІВ ПОЛІТИЧНИХ ЛІДЕРІВ

Резюме. Сьогодні медіа перетворились на важливий інструмент взаємодії органів державної влади та громадян. Вони не лише виконують роль інформаторів, вони формують повідомлення згідно з певними запитам та обмеженнями, надаючи інформаційним потокам особливого значення, перетворюючись таким чином на формуючу силу. Важливу роль для внутрішньо- та зовнішньополітичного життя країни відіграє бренд політичного лідера, що часто перетворюється на інструмент впливу, формуючи перспективи держави у локальному та глобальному контекстах. Формування його через медіа відіграє ключову роль у сучасному інформаційному суспільстві, де стрімкий технологічний розвиток та глобалізаційні процеси змінюють звичні методи політичної комунікації. Медіа здійснюють значний вплив на формування та популяризацію брендів політичних лідерів, сприяють сприйняттю або несприйняттю їх внутрішніми чи зовнішніми аудиторіями. **Метою дослідження** є розкриття ролі та значення медіа у формуванні та поширенні брендів політичних лідерів. **Результати дослідження** засвідчили, що медіа відіграють ключову роль у трансляції інформації до громадян, становлять один із основних механізмів підтримки громадянського суспільства, забезпечують формування громадської думки. Вони сприяють сприйняттю або несприйняттю політичних лідерів спільнотами всередині країни чи за її межами, підвищенню або падінню їх впливу, стану рівня довіри до них тощо. Сучасні інформаційно-комунікативні технології відкривають нові можли-

вості формування бренду політичного лідера. Створення впізнаваної візуальної ідентичності виявилось ключовим чинником успіху політичних брендів. Водночас активізація прихильників через цифрові канали стимулює формування потужної спільноти, готової поширювати ключові меседжі кампанії. Конструктивне використання медіа здатне сприяти формуванню та поширенню брендів політичних лідерів. Завдяки засобам масової комунікації політичний лідер та його оточення здатні аналізувати свій бренд, виявляти потенційно вразливі місця та розробляти нові стратегії свого позиціонування.

Ключові слова: *медіа, бренд, політичний лідер, Інтернет, політика.*

Актуальність проблеми. В умовах стрімкого технологічного прогресу та розвитку інформаційного суспільства, медіа, становлячи основне джерело інформації, неминуче впливають на формування світогляду індивідуумів, цілих аудиторій, а також суспільства в цілому. Медіа заслужено отримали статус «четвертої влади», посівши рівнозначне місце поряд з іншими традиційними видами влади. Сьогодні вони перетворились на важливий інструмент взаємодії органів державної влади та громадян, що особливо проявляється в періоди нестабільності, тривалих реформ або надзвичайних станів, пов'язаних чи то з світовим пандеміями чи воєнними діями тощо.

Медіа не лише виконують роль інформаторів, вони формують повідомлення згідно з певними «запитами» та обмеженнями, надаючи інформаційним потокам особливого значення, перетворюючись таким чином на формуючою силу.

Важливу роль не лише для внутрішньополітичного життя країни але й у міжнародних відносинах відіграє бренд політичного лідера, що часто перетворюється на інструмент впливу, формуючи перспективи держави у локальному та глобальному контекстах. У свою чергу медіа мають потужний вплив на формування та популяризацію брендів політичних лідерів, сприяють сприйняттю або несприйняттю їх внутрішніми чи зовнішніми аудиторіями.

Мета дослідження полягає у розкритті ролі та значення медіа у формуванні та поширенні брендів політичних лідерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних досліджень засвідчує, що медіа відіграють вирішальну роль у формуванні та поширенні брендів політичних лідерів, особливо в контексті широкого впровадження цифрових технологій. Так, ролі ЗМІ у формуванні позитивного іміджу державної влади присвячено роботи І. Колосовської, Ю. Падафета, О. Порфімович, О. Швець. Дослідженню брендингу присвятили свої пошуки В. Данкевич, О. Захаріна та В. Походенко, М. Лісовська, А. Руденко, В. Візьонок та інші.

Певні аспекти впливу медіа на політичний брендинг зустріємо у працях А. Байрачної, А. Городенко, М. Гончаренка, О. Гоцура, М. Лашкіної А. Руденко, К. Швець та О. Чальцевої й інших.

Результати дослідження. Медіа (від лат. *medium* – засіб, спосіб) – засоби та інструменти зберігання та передачі інформації й даних для індивідуальної чи/та масової аудиторії. До них зараховують засоби зв'язку та передачі інформації різних типів – від найдавніших (мова жестів, наскельні малюнки та ін.) до найсучасніших, що утворюють глобальні інформаційні супермагістралі. Коли медіа використовують для одночасної комунікації з тисячами людей, з'являється поняття «мас-медіа», що об'єднує пресу, радіо, телебачення, соціальні мережі та рекламу [4].

Говорячи про бренд політичного лідера – маємо на увазі сукупність позитивних психологічних якостей, які приховуються за символами та впливають на певні соціальні групи. В політиці такі групи називаються потенційними виборцями, електоратом. Бренд політичного лідера можна розглядати як засіб виокремлення з юрби, що застосовується певною партією або актором серед інших лідерів політичних сил. Це виокремлення досягається, по перше, за допомогою різноманітних психологічних ефектів, виражених у конкретних учинках і справах, і, по друге – завдяки сприйняттю діяльності даної партії чи її лідера у підсвідомості громадян.

Необхідною умовою існування будь-якого бренда, в тому числі й лідера політичної партії, є його унікальність. Це дозволяє споживачу-виборцю виділити потрібний конкретний бренд на фоні великої кількості інших. Бренд політичного лідера не може існувати без конкретних гучних задек-

ларованих переваг (реальних чи віртуальних), віра в досягнення яких є основним фактором у поведінці електорату. Специфіка такого брэнда полягає в тому, що політичний товар не існує як матеріальний предмет і важко сприймається як раціональна категорія. Тому брэндинг партії або окремого політика потребує максимальної предметності відносин з громадянами, а також визначення тієї соціальної ролі, яку партія відіграє у суспільстві [7, с.155].

Формування брэнду лідера політичної партії та впровадження його в масову й індивідуальну свідомість громадян здійснюється в процесі політичної комунікації за допомогою спеціальних засобів інформаційно-психологічного впливу, таких як політична реклама, політична пропаганда й політичний PR.

У зв'язку з цим багаторазово зростають роль і значення ЗМІ. Усе більш важливу роль відіграє характер взаємодії ЗМІ й органів влади. При цьому чітко проявляється подвійна роль ЗМІ в системі «держава – ЗМІ – громадянське суспільство». З одного боку, ЗМІ об'єктивно більшою або меншою мірою включені в управлінський механізм політичних сил, з іншого – орієнтовані на задоволення інформаційних потреб і інтересів громадян або всіх соціальних інститутів [6].

До появи соціальних мереж, найбільш поширеними каналами інформації були друковані видання, радіо та телебачення. Політична інформація в газетах і журналах – найдавніший і традиційно використовуваний канал у політичному маркетингу [1, с.101].

Е. Кац виділяє такі найбільш популярні в політиці інтернет-технології:

- 1) викладення відеоресурсів до соціальної мережі YouTube;
- 2) ведення особистого блогу [3, с.37]. Лише з сайтом чи сторінкою партії залишатися популярним в інтернет-просторі вже не можна. Конкуренція у віртуальному політичному ринку така ж запекла, як і у реальному. Однак головними дивідендами, за які точиться боротьба, є кількість переглядів, підписників та «лайків».

Сучасні політичні кампанії дедалі більше інтегруються з цифровим простором, де ключову роль у формуванні політичних брэндів відіграють соціальні мережі. Еволюція комунікаційних стратегій з особливим акцентом на соціальні медіа підтверджується дослідженнями виборчих ка-

мпаній ключових політичних акторів, як-от Б. Обама, Д. Трамп, Е. Макрон, а також президентських виборів 2019 року в Україні. Ці кампанії демонструють зростаючу роль діджитал-інструментів у політичному PR, з особливим фокусом на такі платформи як YouTube, Instagram, Facebook, Twitter та Telegram.

Варто відзначити, що популярність політика все більше вимірюється через цифрові показники, такі як кількість вподобайок і підписників, що є свідченням нової ери у політичній комунікації. Це підкреслює значення соціальних мереж як потужного інструменту у формуванні та поширенні політичних брендів, де ефективно використання діджитал-технологій може стати ключем до виборчого успіху. Так, В. Зеленський, обіймаючи посаду Президента України, активно використовує соціальні мережі для спілкування з громадськістю. Ця стратегія стала одним з ключових чинників, що забезпечує йому стабільну популярність незалежно від викликів щодо політичної діяльності його оточення. Такий підхід до комунікації не є новаторським і має глибокі корені в сучасній політичній практиці.

У контексті використання соціальних мереж для формування та поширення брендів політичних лідерів, варто звернути увагу також й на виклики, що постають перед ними, зокрема тролінг та розгортання ботоіндустрії. Ці феномени набули значного поширення та перетворились на важливий чинник сучасної PR-кампанії. Особливе занепокоєння викликає те, що за цією діяльністю часто стоять замовні кампанії, які мають на меті дискредитацію суперників [9, с.30].

В епоху цифровізації сучасні політичні кампанії все більше покладаються на динамічні та взаємопов'язані форми комунікації. Розвиток інформаційних технологій відіграє ключову роль у трансформації способів, за допомогою яких політичні бренди взаємодіють із виборцями. Digital-маркетинг, що охоплює стратегічне використання соціальних мереж, блогів, та спеціалізованих виборчих вебсайтів, стає фундаментом для онлайн-кампаній. Цей підхід дозволяє політичним діячам та їх командам ефективно розповсюджувати свої повідомлення, залучати потенційних виборців та підтримувати з ними безперервний діалог [5].

В Україні digital PR-технології перебувають на етапі активного становлення, їх вплив на електорат ще повністю не

реалізований, проте помітна тенденція до ширшого використання соціальних мереж у поширенні брендів політичних лідерів. Прикладом може бути активне використання українськими політиками Facebook, Instagram та Twitter для поширення своїх політичних платформ, а також для комунікації з громадянами [9, с.31]. Так, президентська кампанія В. Зеленського в 2019 році вирізнялася використанням соціальних мереж як основного каналу у передвиборчій кампанії. Через активний обліковий запис в Instagram та Facebook, В. Зеленський не лише ділився ключовими аспектами своєї передвиборчої програми, але й вступав у прямий діалог з виборцями, використовуючи формат відеозвернень та онлайн-трансляцій. Це дозволило йому встановити міцніші зв'язки з електоратом та ефективно поширити свій політичний бренд серед широкого кола громадян.

У брендінгових стратегіях важливу роль відіграє неймінг, що охоплює створення унікальної, запам'ятовуваної та привабливої назви для організації, компанії чи продукту. Ефективний неймінг сприяє формуванню ідентичності бренду, відіграє ключову роль у його впізнаваності та емоційному сприйнятті аудиторією. В контексті політичного брендінгу, неймінг є особливо значущим, адже назва політичної партії чи руху має не тільки відображати її ключові цінності та місію, але й ефективно привертати увагу виборців, викликаючи у них довіру та симпатію. Український політичний ландшафт пропонує яскраві приклади таких вдалих неймінгів, як перейменування «Української соціал-демократичної партії» на «Україна – Вперед» у випадку з Партією Наталії Королевської, та трансформацію «Нової країни» в «УДАР Віталія Кличка». Обидва випадки ілюструють, як зміна назви може відіграти вирішальну роль у створенні потужного та запам'ятовуваного політичного бренду, що спроможний мобілізувати підтримку серед виборців.

Бренди покликані розрізняти товари, тому в назві політичних партій елементами партійних брендів можуть бути: ідеологічні засади (Комуністична партія України, Ліберальна партія України тощо); імена відомих політиків (на виборах 2012 року це були партії В. Кличка, Н. Королевської, О. Ляшка); націонал-патріотичні категорії («Наша Україна», «Рідна Вітчизна», «Українська Національна

Асамблея», «Батьківщина»); стратегії розвитку («Нова політика», «Партія регіонів»); соціальні групи (Партія пенсіонерів України). Тому, назва політичної партії може сприяти як успіху, так і обмежувати електоральну базу [8, с. 159].

Під час парламентських виборів 2014 року стратегія Блоку Петра Порошенка зосереджувалася не стільки на пропонуванні конкретних політичних рішень, скільки на створенні та промоції бренду П. Порошенка як основного «миротворця» та лідера у боротьбі з корупцією. Цей підхід до формування бренду кандидата або партії віддзеркалює стратегію, що ґрунтувалася на формуванні емоційного зв'язку з виборцями та на високій впізнаваності особи, де основна увага приділяється іміджевим аспектам та асоціаціям з ключовими суспільними викликами.

В контексті формування брендів політичних лідерів, ключовим аспектом є розробка потужних меседжів та слоганів, які становлять основу стратегічного планування виборчих кампаній. Важливу роль у цьому процесі відіграє технологія «концептуальної коробки», що охоплює чотири основні напрямки комунікації: висвітлення власних переваг («Ми про себе»), акцентування на недоліках суперників («Ми про них»), спростування негативних висловлювань опонентів («Вони про нас»), та висвітлення слабких сторін конкурентів («Вони про себе»).

Ефективне використання цієї технології дозволяє політичним діячам чітко позиціювати себе в очах виборців, формувати стійкий бренд і водночас критично висвітлювати позицію, створюючи контраст між власними сильними сторонами та слабкостями конкурентів. Ілюстративним прикладом була виборча стратегія А. Яценюка, особлива увага якої була приділена четвертій складовій «концептуальної коробки» – «Вони про себе». Водночас стратегія передбачала також зосередження уваги на власних перевагах та заклик підтримати кандидата, який був визначений як майбутній прем'єр-міністр, що в кінцевому підсумку дозволило Народному фронту здобути перевагу над Блоком Петра Порошенка [10, с.65].

Парламентські вибори 2019 року в Україні стали особливо показовими в контексті застосування інноваційних, креативних та нестандартних підходів у політичному маркетингу. Один з яскравих прикладів – це використання

Facebook сторінки Петра Порошенка, яка налічувала 2,4 мільйона підписників, що стало значним досягненням у формуванні та розвитку політичного бренду. Важливу роль у кампанії П. Порошенка відігравали лідери думок, які через свій вплив у соціальних мережах допомагали поширювати ключові меседжі кампанії. Використання таких лідерів думок не тільки збільшувало охоплення цільової аудиторії, але й сприяло підвищенню довіри до висловлювань кампанії завдяки їхньому авторитету та впливу.

Президентська виборча кампанія В. Зеленського виявилась яскравим прикладом ефективного використання діджитал-маркетингу в українському політичному просторі. В. Зеленський та його команда зуміли створити значний цифровий вплив, зібравши велику аудиторію в соціальних мережах: 630 тисяч підписників у Facebook, понад 611 тисяч у Instagram, та 176 тисяч у Telegram, підкреслюючи важливість цих платформ як каналів для залучення виборців.

М. Федоров, керівник діджитал-напрямку Зекоманди, зазначив, що для бренду було обрано дизайн з білими літерами ЗЕ на зеленому тлі, який був спеціально адаптований для ефективного представлення у соціальних мережах, зокрема в Instagram. Це рішення не лише сприяло легкому впізнанню бренду серед виборців, але й полегшило його візуалізацію та поширення у цифровому просторі.

В ході президентської кампанії В. Зеленського команда зробила ставку на інноваційні методи взаємодії з електоратом, відмовившись від використання ботів у соціальних мережах на користь створення мобільної онлайн-групи прибічників. Ця група мала на меті оперативно реагувати на фейкові повідомлення та неправдиву інформацію про кандидата у Facebook, що дозволило забезпечити чистоту інформаційного простору навколо кампанії.

Одним з найефективніших інструментів Зекоманди стало таргетування аудиторії, яке дозволяло направляти рекламні повідомлення специфічним групам користувачів з урахуванням їхніх інтересів та вікових категорій. Так, молоді до 24 років демонструвались обіцянки про інтеграцію державних послуг у смартфони, тоді як аудиторії 55+ адресувались повідомлення про плани реформування пенсійної системи.

Опираючись на досвід Б. Обама, Зекоманда впроваджувала ефективні методи електронного маркетингу та

активізувала волонтерську діяльність, що разом сформували комплексний підхід до сучасного політичного маркетингу. Використання цифрових технологій підкреслює необхідність адаптації політичних кампаній до змінних умов інформаційного суспільства та важливість інновацій у досягненні політичного успіху [2].

Висновки. Сьогодні медіа є ключовим посередником між політикою та суспільством. Вони відіграють значну роль у донесенні інформації до громадян, підтримують громадянське суспільство, що знаходиться у пошуку лідерів-прагматиків та реформаторів, зосереджених на потребах народу.

Медіа здійснюють значний вплив на формування громадської думки, сприяють як позитивному, так і негативному сприйняттю політичних лідерів як всередині країни, так і за її межами. Віддаленість медіа від потреб суспільства та громадської думки може знизити їх вплив і довіру.

Сучасні інформаційно-комунікативні технології дозволяють ефективно формувати бренд політичного лідера через послідовні дії щодо надання інформації про його діяльність та просування його інтересів на внутрішній або міжнародній арені. Створення унікальної та впізнаваної візуальної ідентичності виявилось ключовим для успіху політичних брендів, підкреслюючи силу візуальної привабливості у формуванні позитивного іміджу лідера. Окрім цього, активізація прихильників та волонтерської діяльності через цифрові канали підтримує формування потужної спільноти, готової розповсюджувати ключові меседжі кампанії.

Конструктивне використання медіа у державній політиці здатне сприяти формуванню та поширенню брендів політичних лідерів, в той час, як невдале використання може серйозно зашкодити їх репутації. Завдяки засобам масової комунікації політичний лідер та його оточення отримують можливість бачити себе зі сторони, аналізувати свій бренд, виявляти слабкі місця та розробляти нові стратегії позиціювання.

Список використаних джерел:

1. Байрачна Л.К. Роль засобів масової інформації у формуванні політичного іміджу державної влади. *Інформація і право*. 2013. №3 (9). С. 97-104. URL : <https://ippi.org.ua/sites/default/files/13blkidv.pdf>.

2. Буцко Д., Соловей І. Телевізор VS соцмережі: як нові технології утворюються в політиці. *Лівий берег*. URL: https://lb.ua/news/2019/05/02/425926_televizor_vs_sotsmerezhi_yak_novi.htm.
3. Візьонюк В.В. Роль лідера у діяльності політичних партій на прикладі політичної партії «Удар» (Український демократичний альянс за реформи) Віталія Кличка. *Наукові записки НаУКМА. Політичні науки*. 2013. Т. 147. С. 34-39. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/793f0a89-17f4-4637-ac09-9a2e95ed5504/content>.
4. Городенко Л.М. Медіа. Енциклопедія Сучасної України. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. URL: <https://esu.com.ua/article-66085>.
5. Квіт С. Масові комунікації. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 206 с.
6. Лашкіна М.Г. Концептуальні засади взаємодії органів державної влади та засобів масової інформації в умовах демократизації державного управління в Україні: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. Київ, 2008. 187 с.
7. Лісовська М. Партійний бренд як засіб впливу на електорат. *Політичний менеджмент*. 2012. №1-2. С. 153-161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2012_1-2_21.
8. Руденко А.Ф. Візуалізація партійного продукту: назва та символіка в бренд-стратегії політичних партій України. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія*. 2012. Т. 20, Вип. 22 (3). С. 157-162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp_2012_20_22%283%29_33.
9. Швець К., Чальцева О. Digital PR-технології у передвиборчих президентських кампаніях США та Франції 2016-2017 рр. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Вінниця, 2019. Вип. 11. Т. 1. С. 28-32. URL: <https://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/2717/1/6669-%d0%a2%d0%b5%d0%ba-%d1%81%d1%82%20%d1%81%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%96-13394-1-10-20190607.pdf>.
10. Шинкаренко О.Є. Специфіка маркетингового стратегічного планування виборчих кампаній в Україні. *Грані*. 2015. Т. 18. №9 (125). С. 60-67. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/308>.

THE ROLE OF THE MEDIA IN THE FORMATION AND SPREAD OF THE BRANDS OF POLITICAL LEADERS

Today, the media has turned into an important tool of interaction between state authorities and citizens. They not only play the role of informants, they shape messages according to

certain requests and constraints, giving information flows a special meaning, thus becoming a formative force. An important role in the domestic and foreign political life of the country is played by the brand of the political leader, which often turns into an instrument of influence, shaping the prospects of the state in local and global contexts. Its formation through the media plays a key role in the modern information society, where rapid technological development and globalization processes are changing the usual methods of political communication. The media exert a significant influence on the formation and popularization of brands of political leaders, contribute to their perception or non-perception by internal or external audiences. **The purpose of the study** is to reveal the role and significance of the media in formation and distribution of brands of political leaders. **The results of the study** proved that the media play a key role in broadcasting information to citizens, are one of the main mechanisms for supporting civil society, and ensure the formation of public opinion. They contribute to the perception or non-perception of political leaders by the community inside or outside the country, the rise or fall of their influence, the level of trust in them, etc. Modern information and communication technologies open up new opportunities for forming a political leader's brand. Creating a recognizable visual identity has proven to be a key factor in the success of political brands. At the same time, the activation of supporters through digital channels stimulates the formation of a powerful community ready to spread the key messages of the campaign. Constructive use of the media can contribute to the formation and spread of brands of political leaders. Thanks to the means of mass communication, the political leader and his entourage are able to analyze their brand, identify potential vulnerabilities and develop new strategies for their positioning.

Key words: media, brand, political leader, Internet, politics.

МАРКІТАНТОВ Вадим,
кандидат політичних наук,
доцент політології та філософії
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка,
ORCID: 0000-0002-7700-972X

ШВЕЦЬ Андрій,
здобувач I курсу третього освітнього ступеня
«доктор філософії» спеціальності 052 Політологія,
ORCID: 0009 0006 7137 2954

ЕТАПИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА: АНАЛІЗ ЗМІН ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Резюме. За останні десятиліття соціальні медіа перетворились на невід'ємну складову сучасного суспільства, стали його основою, рушієм та транслятором громадської думки. Активний розвиток інформаційних технологій вплинув на інтенсивність модернізації соціальних медіа, які впродовж цього часу пройшли значний шлях – від простих платформ для спілкування до потужних інструментів впливу на громадську думку, суспільну комунікацію та рекламу. Соціальні мережі, отримавши нові можливості та технології, вплинули на зміни у суспільстві, розвиваючи його інформаційну та комунікаційну складові. В межах онлайн-платформ та різноманітних сервісів, вони дозволяють користувачам створювати та обмінюватися контентом, взаємодіяти між собою, спілкуватися у віртуальному середовищі тощо. Веб-сайти, додатки та платформи дозволяють користувачам створювати профілі, додавати друзів, публікувати повідомлення, відео, фотографії, а також взаємодіяти з контентом інших користувачів через коментарі, лайки, репости та інші функції. **Мета статті** полягає у аналізі змін в процесі розвитку соціальних медіа, а також висвітленні сучасних тенденцій їх розвитку. **Результати дослідження** показали значну трансформацію у способах спілкування, реклами, розваг та впливу на суспільство, спричинену розвитком соціальних медіа, що перетворились на важливий канал інформації, взаємодії та впливу. Зі своїм розвитком, вони змінили спосіб життя та мислення суспільства. Головні зміни в соціальних медіа позначилися

мобільною спрямованістю, орієнтованістю на відео-контент, впливом на громадську думку, обізнаністю у сфері приватності та безпеки, шкоди здоров'ю, а також боротьбою з дезінформацією. До основних тенденцій варто зараховувати: зростання популярності відеоконтенту, згенерованого контенту, акцент на інтерактивності та зацікавленості аудиторії, збільшення уваги до особистого брендування, автентичності та прозорості.

Ключові слова: комунікація, контент, соціальні медіа, платформи.

Актуальність проблеми. Дослідження розвитку соціальних медіа та його тенденцій є важливим завданням, оскільки вони перетворились на невід'ємну частину сучасного суспільства. Активний розвиток інформаційних технологій посилює інтенсивність модернізації соціальних медіа. Протягом останніх десятиліть вони пройшли довгий шлях від простих платформ для спілкування до потужних інструментів впливу на громадську думку, суспільну комунікацію та рекламу. Соціальні мережі, отримавши нові можливості та технології, спричинили зміни у суспільстві, впливаючи на розвиток його інформаційної складової, її популяризації, особливо через збільшення ролі відеоконтенту, розвиток коротких форматів та інтерактивності, й, особливо, через значне спрощення та адаптованість до потреб користувачів.

Соціальні медіа стали основою сучасного світу, рушієм та транслятором громадської думки. В межах онлайн-платформ та різноманітних сервісів, вони дозволяють користувачам створювати та обмінюватися вмістом, взаємодіяти між собою та спілкуватися у віртуальному середовищі. Веб-сайти, додатки та платформи дозволяють користувачам створювати профілі, додавати друзів, публікувати повідомлення, відео, фотографії, а також взаємодіяти з контентом інших користувачів через коментарі, лайки, репости та інші функції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальні медіа та їх вплив на маси посилено досліджується різними науками, що пов'язані із медіа, ІКТ, політологією, соціологією, соціометрією, психологією тощо. Вплив медіа на особистість у своїх працях досліджували А. Блавт, Л. Ладонько, О. Літвак, Д. Майнер, Д. Міллер, О. Пінчук. У га-

лузі медіакомунікацій та ЗМІ дану проблематику досліджували М. Городок, С. Герасимчук, М. Лівін, Ю. Микитюк, Ш. Теркл. Вплив інтернету та соціальних мереж на маси вивчали Т. Ву, В. Драч, Н. Карр, Н. Сабліна, В. Таран, І. Чирак та інші.

Мета статті полягає у аналізі змін в процесі розвитку соціальних медіа, а також висвітленні сучасних тенденцій їх розвитку. Означена мета передбачає реалізацію наступних **завдань**: охарактеризувати етапи розвитку соціальних медіа та визначити ключові фактори впливу; висвітлити зміни у розвитку соціальних медіа; визначити тенденції у їх розвитку.

Результати дослідження. У сучасному світі соціальні медіа стали не лише платформами для спілкування та обміну інформацією, але й потужними інструментами впливу, реклами та культурної експресії. Їхній шлях від простих мереж для спілкування до масштабних екосистем змінювався й еволюціонував у відповідь на технологічні, соціальні та культурні тенденції. З їх появою розпочинається нова епоха культурного, мовного та інформаційного середовища, нової соціокультурної реальності, що сформувалася й швидкими темпами розвивається, розширюючи сферу впливу сучасних засобів комунікації. Соціальні медіа характеризуються високим рівнем інтерактивності, що полягає не лише у споживанні інформації, але й у отриманні зворотнього зв'язку, створенні чи редагуванні контенту з боку користувачів [6].

Соціальні медіа – це різноманітні платформи та сервіси, що дозволяють користувачам створювати та обмінюватися вмістом, спілкуватися, співпрацювати та будувати спільноти в онлайн-середовищі. Вони можуть бути класифіковані за різними критеріями, такими як функціональність, тип контенту, аудиторія та інші, й поділятися на такі види:

- соціальні мережі – найпоширеніший тип соціальних медіа, де користувачі можуть створювати профілі, додавати друзів, обмінюватися повідомленнями, фотографіями, відео та іншим контентом (Facebook, Twitter, LinkedIn, Instagram);
- мультимедійні платформи, що спеціалізуються на розміщенні та споживанні мультимедійного контенту, зокрема відео-, фото-, аудіофайлів (YouTube, Flickr, SoundCloud);

- блогінгові платформи, що дозволяють користувачам публікувати свої власні статті, думки, ідеї та інші контентні матеріали у формі блогів (WordPress, Medium, Blogger);
- форуми та спільноти – онлайн-платформи для обговорення різноманітних тем, де користувачі можуть створювати теми, публікувати коментарі, обмінюватися думками та досвідом (Reddit, Quora, Stack Overflow);
- мікроблогінгові платформи, в яких користувачі публікують короткі повідомлення або «твіти» обмеженої довжини (Twitter, Tumblr);
- професійні мережі – спеціалізовані на спілкуванні та взаємодії між фахівцями у певних галузях або професіях (LinkedIn для бізнесу та професійного розвитку, ResearchGate для науковців та дослідників).

Отже, найпоширенішим видом медіа є соціальні мережі. Соціальна мережа – багатозначний термін, під яким можна розуміти:

- 1) веб-сайти або додатки, засновані на інтернет-технологіях; платформу для комунікації користувачів, що надає можливість зв'язуватися, створюючи особисті інформаційні профілі, надаючи доступ до цих профілів іншим користувачам, об'єднуючись у спільноти за спільними інтересами;
- 2) добровільну інтернет-групу, спільноту користувачів, що спілкуються, обмінюються інформацією та взаємодіють, використовуючи певний інтернет-ресурс як комунікаційну платформу. Соціальна мережа функціонує та розвивається на основі добровільного прилучення, взаємної зацікавленості учасників і не залежить від географічної віддаленості [5].

Термін «соціальна мережа» з'явився задовго до появи Інтернету – у 1954 році та означав тісну взаємодію між двома і більше людьми. Він був започаткований британським соціологом Дж. Барнсом для позначення соціальних зв'язків, що відрізнялися від традиційних для багатьох соціологів понять [3]. Від початку створення розвиток соціальних мереж передбачав комунікативно-інформаційну функцію.

В кінці 80-х років оформлюється ідея соціальної мережі як певної структури, елементами якої є особистості чи організації. Соціологи Е. Дюркгейм та Ф. Теніс практи-

чно описали природу цього явища в своїх теоріях і дослідженнях соціальних груп.

Розвиток соціальних медіа, на нашу думку, можна поділити на декілька етапів, що відображають їхню еволюцію та вплив на суспільство:

1. 2000-і роки – період появи перших соціальних мереж (Friendster, MySpace та LinkedIn), які в основному спрямовувалися на побудову онлайн-спільнот, створення мережі знайомств та професійних зв'язків;
2. Середина 2000-х – початок 2010-х років – період експансії та популяризації. Соціальні медіа починають виконувати більше функцій, включаючи інформаційний обмін, рекламу, розваги тощо. У цей час головними гравцями стають Facebook, Twitter та YouTube;
3. З початку 2010-х років – період мобільної революції, пов'язаний з появою смартфонів та розвитком мобільних додатків, що змінили спосіб спілкування в соціальних мережах. Він позначився появою нових платформ, зокрема Instagram та Snapchat, які активно використовують мультимедійний контент, швидкість доступу та поширення інформації;
4. З середини 2010-х років – зростання впливу та контролю. Соціальні мережі перетворюються на ключовий ретранслятор новин та починають впливати на глобальну політику, економіку та суспільство в цілому. В цей час зростає обізнаність щодо проблем приватності та безпеки в інтернеті;
5. З кінця 2010-х років реакція на проблеми – зростання обізнаності щодо фейків, кібербулінгу, впливу соціальних мереж на психічне здоров'я та ін., що спонукає платформи до формування нової політики та впровадження нових інструментів захисту користувачів;
6. З 2020-х років – період інновацій та змін, що передбачає розвиток штучного інтелекту, віртуальної реальності та інших технологій, а також формує майбутнє соціальних медіа.

Першими прототипами соціальних мереж були веб-сайти classmates.com (1995) та SixDegrees.com (1997), які у 2000-х рр. набули чималої популярності. Однією з найбільших мереж того часу став «The facebook», який запустив у 2004 році М. Цукерберг. Доступ до нього спочатку мали ли-

ше студенти Гарварду. Спільно з колегами М. Цукерберг працював над дизайном, менеджментом та програмуванням мережі, у результаті чого в 2006 році «Facebook» став доступний усім. Водночас, однією з найвідоміших українських соціальних мереж стала Connect.ua, створена у 2007 році.

На перших етапах розвитку соціальні медіа вирізнялися диверсифікацією та експериментами. Вони були простими, але потужними інструментами для створення спільнот, обміну думками та ідеями. Платформи постійно розвивалися, задовольняючи потреби користувачів і вирішуючи нові завдання. З розвитком технологій, їх глобалізацією та зміною споживчих звичок людей, соціальні медіа почали впливати на культуру, економіку та політику. Процес глобалізації соціальних мереж можна спостерігати у будь-якій сфері діяльності. Так, наприклад, у політичній сфері його можна помітити у формуванні державного брендингу країни – одного з напрямків маркетингових технологій у PR, що полягає у створенні та поширенні за допомогою засобів масової комунікації міжнародного бренду країни [2, с.79].

Починаючи зі свого виникнення соціальні медіа швидко стали ключовими платформами для взаємодії, впливу та вираження ідентичності. Зростання популярності відеоконтенту, розвиток мобільних технологій та зміна підходу до освіти та бізнесу – це лише кілька прикладів того, як соціальні медіа впливають на життя людини. Ці платформи стають не лише майданчиками для спілкування, але й для впровадження впливу та інновацій. Прикладом зростаючої популярності відеоконтенту є мережа TikTok, користувачі якої лише у США в середньому проводять на сайті 68 хвилин на день. Її контент здебільшого обертається навколо флешмобів, танців та комедійних сценек. TikTok має наймолодшу базу користувачів серед усіх соціальних мереж – 68% користувачів молодше 30 років і 28% молодше 18 років [1].

Розвиток соціальних мереж все більше підлаштований під споживача, особливо під те покоління, що народилось у час масштабної глобалізації цифрового контенту та перебуває у «оцифрованому соціумі». Зміни, які привносить цифровізація суспільства та розвиток таких платформ, показують схильність суспільства до простого, малоінформативного контенту та відкривають нові напрями впливу мереж на суспільство.

Трансформації в соціальних медіа відображають значний вплив технологічного розвитку, зміни в споживчих звичках та суспільних тенденціях. До таких змін, на нашу думку, варто віднести наступні:

- мобільна спрямованість, що пов'язана з поширенням смартфонів. Соціальні мережі зосередились на мобільних платформах, а додатки перетворились на основний інструмент взаємодії з соціальними медіа. Завдяки цьому користувачі отримали практично безперервний доступ до них;
- відео контент займає все більше місця в соціальних медіа. Такі платформи як YouTube, Instagram, та TikTok стають популярними майданчиками для спільнот та відео контенту. Споживачі все більше віддають перевагу відеоформатам, оскільки вони забезпечують більшу емоційність та сприяють збільшенню часу перебування на платформах;
- соціальні платформи постійно оновлюють свої алгоритми для кращого відображення контенту та забезпечення залучення аудиторії. Це може включати в себе фільтрування контенту за різними критеріями, такими як час переглядів або автентичність;
- медіа перетворюються на одне з основних джерел інформації, що дає їм значний вплив на громадську думку, політичні переконання та суспільні процеси;
- в останні роки соціальні медіа почали активно працювати у напрямку захисту від дезінформації та фейкових новин. Вони впроваджують нову політику щодо маркування, видалення та фактчекінгу контенту, який поширює недостовірну інформацію;
- користувачі стають все більше обізнаними щодо проблем приватності та безпеки в інтернеті. Це ставить платформи перед необхідністю забезпечення надійного рівня захисту даних користувачів та зменшення ризиків порушень;
- враховуючи негативний вплив тривалого перебування у соціальних медіа на психологічне здоров'я людини, платформи впроваджують інструменти для контролю часу, фільтрації контенту та підтримки добробуту користувачів.

Ш. Теркл стверджує, що Інтернет дозволяє досліджувати власну ідентичність, кидати виклик традиційним уявленням про себе та світ, хоча й критикує надмірний вплив соціальних медіа на суспільство [8]. Вона зазначає, що комп'ютери замінили собою особисті відносини та живу комунікацію між людьми, а також притупили процеси мислення.

Н. Карр, досліджуючи вплив Інтернету та соціальних медіа на мислення та сприйняття інформації, також вказує на вплив Мережі на стиль критичного мислення, засвоєння та аналіз інформації [7]. Все це свідчить про необхідність змін, що вносяться у соціальні медіа, врахуючи потреби користувачів.

Соціальні медіа постійно змінюються відповідно до технологічних і культурних зрушень. Виходячи з вище перерахованих змін, можна виокремити ключові тенденції у їх розвитку:

1. Розширення використання відео в соціальних медіа. Платформи все більше ставлять на відеоконтент, включаючи короткі відео, стріми, інтерактивні відеоролики тощо.
2. Усе популярнішими стають такі платформи як TikTok та Instagram Reels, завдяки своєму спрощеному та короткому відеоконтенту, який легко створюється та споживається.
3. Оскільки користувачі соціальних медіа найбільше очікують розширення можливостей взаємодії та участі, все популярнішими стають функції, що дозволяють створювати опитування, голосування, анкети, Q&A сесії тощо.
4. Споживачі все більше надають перевагу контенту, який існує тимчасово (Stories в Instagram чи Snapchat). Цей тип контенту надає відчуття ексклюзивності та натхнення для спілкування.
5. Усе більше людей використовують соціальні медіа для розвитку свого особистісного бренду. Блогери, впливові особи, підприємці та фахівці активно будують свою онлайн-присутність та спілкуються зі своєю аудиторією.
6. Користувачі все більше цінують автентичність та прозорість контенту, який вони споживають. Компанії та користувачі звертають увагу на створення спільнот, де спілкування базується на відкритості та щирості.
7. Значного поширення в соціальних медіа набуває використання доповненої та віртуальної реальності. Плат-

форми постійно вдосконалюють інструменти для створення інтерактивного та захоплюючого контенту.

Сучасні соціальні медіа продовжують розвиватися та змінюватися, відповідаючи на вимоги та потреби часу. Вони стають все більш інтерактивними, відвертими та адаптованими до користувачів.

Висновки. Розвиток соціальних медіа відображає значну трансформацію в способах спілкування, реклами, розваг та впливу на суспільство в цілому. Від перших платформ для знайомств та спілкування до потужних медіа-гігантів, соціальні медіа перетворилися на важливий канал інформації, взаємодії та впливу.

Починаючи з 2000 років, з появою перших соціальних мереж, медіа використовувались лише для комунікації. З популяризацією таких найбільших платформ як Facebook, Twitter, YouTube та початком епохи мобільної революції, медіа змінили спосіб життя та мислення суспільства. З приходом інновацій у кін. 2010 – поч. 20-х. років, соціальні медіа перетворилися на головне джерело інформації, розваг, реклами, та комунікації між людьми.

Найпоширенішими змінами, на нашу думку, в соціальних медіа стали: мобільна спрямованість, координація на відео-контент, вплив на громадську думку, боротьба з дезінформацією, обізнаність у сфері приватності та безпеки, вплив на здоров'я.

Сучасні тенденції соціальних медіа, такі як зростання популярності відеоконтенту (мікро-відео, короткі відео) та згенерованого контенту, акцент на інтерактивності та зацікавленості аудиторії, зокрема розвиток AR, VR та AI для покращення інструментів для користувачів, а також збільшення уваги до особистого брендування, автентичності та прозорості вказують на постійну еволюцію цих платформ у відповідь на потреби користувачів та суспільства.

Список використаних джерел:

1. Драч В. 30 фактів про соціальні мережі: про цікаве у цифрах. *PROjectSEO*. URL: <https://project-seo.net/blog-uk/30-faktiv-pro-socialni-merezhi/>
2. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Бренд-менеджмент» для студентів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 028 Менеджмент соціокульту-

- рної діяльності галузі знань 02 Культура і мистецтво / укл. Л.С. Ладонько. Чернівці: НУЧК, 2023. 124 с. URL: <https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/8820/1/Конспект%20лекцій%20з%20навчальної%20дисципліни%20«Бренд-менеджмент».pdf>
3. Літвак О. Соціальні мережі: поняття, історія виникнення. 06.06.2022. URL: <https://zounb.zp.ua/resource/zaporizkyy-kray/-zaporizhzhya-bibliotechne/fahova-osvita/socialni-merezhi-piv>.
 4. Пінчук О. Історико-аналітичний огляд розвитку соціальних мережних технологій і перспектив їх використання у навчанні. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2015. Т. 48. Вип. 4. С. 14-34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/-ITZN_2015_48_4_4.
 5. Соціальна мережа. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Соціальна_мережа.
 6. Чирак І. Економіка соціальних медіа: сучасні тренди та особливості розвитку. *Ефективна економіка*. 2021. №12. С. 6-11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2021/94.pdf.
 7. Carr N. *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains*. New York, NY: W. W. Norton, 2010. 276 p.
 8. Turkle S. *Alone Together: «Why We Expect More from Technology and Less from Each Other»*. New York: Basic Books, 2011. 597 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=-hc7SYAPVIXwC&pg=PP2&hl=ru&source=gbv_selected_pages&cad=1#v=onepage&q&f=false.

STAGES OF SOCIAL MEDIA DEVELOPMENT: ANALYSIS OF CHANGES AND CURRENT TRENDS

Over the past decades, social media has become an integral part of modern society, its foundation, driver and translator of public opinion. Active development of information technologies has influenced the intensity of modernization of social media, which has come a long way since then – from simple communication platforms to powerful tools for influencing public opinion, public communication and advertising. Social networks, having gained new opportunities and technologies, have influenced changes in society, developing its information and communication components. As part of online platforms and various services, they allow users to create and share content, interact with each other, communicate in a virtual environment, etc. Websites, applications and platforms allow users to create profiles, add friends, publish messages, videos, photos, and interact with other users' content through comments, likes, reposts and other functions. The purpose of the

article is to analyze the changes in the development of social media, as well as to highlight current trends in their development. The results of the study show a significant transformation in the ways of communication, advertising, entertainment and influence on society caused by the development of social media, which have become an important channel of information, interaction and influence. With their development, they have changed the way society lives and thinks. The main changes in social media have been marked by their mobile orientation, focus on video content, influence on public opinion, awareness of privacy and security, health risks, and the fight against disinformation. The main trends include: the growing popularity of video content, generated content, an emphasis on interactivity and audience engagement, and an increased focus on personal branding, authenticity, and transparency.

Key words: communication, content, social media, trends, platforms.

УДК 332

Феденко Дмитро Олександрович,
аспірант кафедри бухгалтерського
обліку та консалтингу
Київського національного економічного
університету ім. В. Гетьмана
ORCID: 0009-0008-6802-7038

Онищук Ігор Іванович,
аспірант кафедри регіоналістики і туризму
Київського національного економічного
університету ім. В. Гетьмана

ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: АНАЛІЗ ВПЛИВУ НА ГРОМАДСЬКУ ДУМКУ

Резюме. У сучасному світі інформаційні технології відіграють ключову роль у політичній комунікації. Інформаційний простір постійно змінюється, особливо за участю соціальних мереж, що стають важливим інструментом для політичних діячів у спілкуванні з громадськістю. Дослідження цієї теми має на меті проаналізувати вплив соціальних мереж на формування громадської думки та роль медіа у політичних кампаніях. Особлива увага приді-

ляється взаємодії між політиками та громадськістю через інтернет-платформи, враховуючи їхню активну участь у вирішенні політичних питань та обговорення суспільних проблем. Дослідження має на меті вивчити вплив соціальних мереж на формування громадської думки та роль медіа у політичних кампаніях. Особлива увага приділяється взаємодії між політиками та громадськістю через інтернет-платформи, враховуючи їхню активну участь у вирішенні політичних питань та обговоренні суспільних проблем. Дослідження розглядає роль медіа у формуванні політичних настанов та вплив їхньої інформаційної стратегії на формування політичної агенди. Одним із ключових аспектів є аналіз сприйняття політичної інформації громадськістю та виявлення тенденцій її розповсюдження в мережі. Результати дослідження нададуть можливість краще зрозуміти динаміку політичної комунікації в умовах сучасного інформаційного простору та визначити стратегії її оптимізації для покращення взаєморозуміння між політиками та громадськістю. Аналізуючи дані, дослідження також має на меті виявити потенційні шляхи вдосконалення політичної комунікації та збалансування інформаційного впливу в інтернет-просторі для підтримки демократичних цінностей та забезпечення ефективного взаємодії між учасниками політичного процесу. Дослідження також розглядає роль медіа у формуванні політичних настанов та вплив їхньої інформаційної стратегії на формування політичної агенди. Одним із ключових аспектів є аналіз сприйняття політичної інформації громадськістю та виявлення тенденцій її розповсюдження в мережі. Результати дослідження нададуть можливість краще зрозуміти динаміку політичної комунікації в умовах сучасного інформаційного простору та визначити стратегії її оптимізації для покращення взаєморозуміння між політиками та громадськістю.

Ключові слова: політична комунікація, сучасний інформаційний простір, соціальні мережі, вплив, громадська думка, інтернет-платформи, медіа, політичні кампанії, дискусія.

Вступ. В сучасному світі інформаційні технології визначають нові засади політичної комунікації, впливаючи на способи сприйняття, обміну та розповсюдження інформації в суспільстві. Використання соціальних мереж, інтернет-платформ та інших цифрових інструментів в полі-

тичних процесах стає необхідністю для політиків у взаємодії з виборцями та формуванні громадської думки. Дослідження в галузі політичної комунікації в сучасному інформаційному просторі відіграє важливу роль у розумінні та аналізі цих тенденцій. В даному контексті, ця робота спрямована на дослідження впливу інформаційних технологій на політичний процес, вивчення ролі соціальних мереж, медіа та інтернет-платформ у формуванні громадської думки та взаємодії між політиками та громадськістю. В результаті цього дослідження ми сподіваємося отримати глибше розуміння сучасних змін у політичній комунікації та внести свій внесок у вдосконалення стратегій спілкування в політичних процесах.

Сучасний інформаційний простір надає безліч можливостей для політичної комунікації, але водночас постає перед ним і значні виклики. Зростання впливу соціальних мереж, поява нових медіа-платформ та розвиток технологій змінюють підходи до комунікації та взаємодії у політичних процесах. Дослідження цієї теми дозволить краще зрозуміти сутність цих змін та їхній вплив на сучасну політичну арену. Також важливо розглянути етичні та правові аспекти використання інформаційних технологій у політичних цілях, щоб забезпечити збалансованість та демократичність у комунікації.

Актуальність проблеми. Актуальність проблеми використання інформаційних технологій у політичній комунікації в сучасному світі важко переоцінити. Ось кілька фактів, що підтверджують цю актуальність:

1. Зростання впливу соціальних мереж: За останні десятиліття соціальні мережі, такі як Facebook, Twitter, Instagram та інші, стали важливими каналами комунікації для політичних діячів та їхніх прихильників. Ці платформи надають можливість швидко та ефективно розповсюджувати інформацію та взаємодіяти з виборцями.
2. Поява альтернативних медіа: З інтернетом прийшла ера альтернативних медіа, які надають платформу для поширення різноманітних політичних поглядів та думок. Блоги, відеоблоги, подкасти та інші медіа-формати стали важливими джерелами інформації для громадян.
3. Цифрова трансформація політичних кампаній: Політичні кампанії стали все більш цифровизованими, з ви-

- користанням рекламних кампаній в Інтернеті, спонсорованих вмістів у соціальних мережах та аналізу даних для спрямування зусиль на виборців.
4. Підвищення рівня дезінформації: З великим зростанням кількості інформації в Інтернеті також зростає ймовірність появи фейкових новин та дезінформації. Це створює серйозні виклики для розпізнавання правдивої інформації та захисту виборців від маніпуляції.
 5. Публічна думка та активізм: Інтернет дозволяє громадянам виражати свої погляди та думки про політичні питання, створюючи платформу для активізму та масових рухів, які можуть мати значний вплив на політичні процеси.

За останні десятиліття соціальні мережі перетворилися з просто майданчика для спілкування на потужний інструмент політичної комунікації, який впливає на формування громадської думки та рішень. Наприклад, політичні лідери можуть використовувати Twitter для швидкого поширення своїх поглядів та оголошень, Facebook для організації політичних заходів та кампаній, а Instagram для створення образу та просування ідеології.

Ці платформи дозволяють політикам активно спілкуватися зі своїми прихильниками, отримувати зворотний зв'язок та взаємодіяти з ними безпосередньо, що створює відчуття особистої зв'язаності. Крім того, соціальні мережі дають можливість громадянам висловлювати свої погляди, думки та скарги стосовно політичних подій та рішень.

Незважаючи на всі переваги, використання соціальних мереж у політичній комунікації також стикається з викликами та обмеженнями. Наприклад, важливо враховувати ризики фальсифікації та маніпулювання інформацією, яка може виникнути через поширення фейкових новин або зловживання рекламою. Також виникають проблеми з приватністю даних та кібербезпекою, особливо коли йдеться про залучення особистої інформації громадян у політичні кампанії.

Отже, політична комунікація в сучасному інформаційному просторі через соціальні мережі стала не просто додатковим інструментом, але і необхідною складовою стратегії для політичних діячів у веденні ефективних комунікаційних кампаній та впливу на громадську думку.

Спілкування у соціальних мережах забезпечує негайну доступність до інформації та можливість безпосередньо взаємодіяти з аудиторією у реальному часі. Це дає політичним діячам можливість швидко реагувати на поточні події, політичні та суспільні тренди, а також висловлювати свої погляди та позиції відразу після їх виникнення. Така миттєва комунікація дозволяє зберігати актуальність та релевантність політичного повідомлення, що важливо для привернення уваги аудиторії та підтримки їхнього інтересу.

Більше того, швидка реакція на інформаційні події та обговорення у соціальних мережах дозволяє політичним діячам ефективно керувати своєю репутацією та управляти кризовими ситуаціями. Вони можуть оперативнo втручатися в дискусії, виправляти недоречності чи не-правильне розуміння їхніх позицій, а також висловлювати подяку або вибачення, якщо це необхідно.

Крім того, спілкування у соціальних мережах дозволяє політичним діячам не лише реагувати на поточні події, але й активно впливати на формування громадської думки та відношення до певних політичних питань. Вони можуть використовувати різноманітні стратегії, такі як залучення до обговорення та дебатів, запрошення до участі у різноманітних акціях чи кампаніях, а також ретвіті і репости важливих повідомлень та інформації [1].

Також варто зазначити, що соціальні мережі створюють унікальну можливість для політичних діячів отримувати зворотній зв'язок від своєї аудиторії. Це дозволяє їм краще зрозуміти потреби, побажання та думки виборців, а також адаптувати свою комунікаційну стратегію відповідно до цих відгуків. Зворотній зв'язок також може бути використаний для визначення ключових тем і питань, які важливі для виборців, та для впливу на їхні уподобання та переконання.

Таким чином, миттєва та активна комунікація у соціальних мережах є важливим інструментом для політичних діячів у сучасному інформаційному просторі. Вона дозволяє їм ефективно взаємодіяти з виборцями, впливати на громадську думку та ставити та вирішувати важливі політичні питання.

Мета та завдання. Мета даної роботи полягає у дослідженні ролі і впливу політичної комунікації в сучасному інформаційному просторі, зокрема у соціальних мережах. Основні завдання включають:

1. Аналіз та вивчення сучасних стратегій та підходів до політичної комунікації в онлайн середовищі.
2. Дослідження впливу соціальних мереж на формування громадської думки та політичні переконання.
3. Визначення ключових чинників, що впливають на успішність політичної комунікації у соціальних мережах.
4. Оцінка ефективності різних комунікаційних стратегій та інструментів у політичній діяльності в онлайн просторі.
5. Розробка рекомендацій для політичних діячів щодо оптимізації їхньої присутності та впливу в соціальних мережах.

Завдання даної роботи полягає в аналізі сучасних стратегій політичної комунікації, зосереджених на використанні соціальних мереж. Метою є розкриття впливу цих платформ на формування громадської думки та політичних переконань, а також визначення ключових факторів, що впливають на ефективність політичної комунікації в онлайн середовищі. Дослідження спрямоване на оцінку різних комунікаційних стратегій та інструментів, які використовуються політичними діячами на платформах соціальних мереж. Результати роботи мають на меті надати рекомендації для оптимізації присутності та впливу політичних акторів у цьому інформаційному середовищі.

Політична комунікація у сучасних соціальних мережах є не лише засобом передачі політичних повідомлень, але й складним процесом взаємодії між політичними діячами та громадськістю. Ці платформи дозволяють політикам не лише розповісти про свої погляди та програми, а й вступити в діалог з виборцями, аналізувати їхні думки та потреби. Важливою частиною такої комунікації є не лише сам контент, а й спосіб його подачі, тон та емоційна спрямованість. Таким чином, вивчення політичної комунікації в соціальних мережах стає ключовим для розуміння сучасних тенденцій у політичному житті та формування демократичного діалогу між владою та громадянами [2].

Політична комунікація в сучасних соціальних мережах перетворюється на важливу складову політичного процесу, оскільки ці платформи стають головними джерелами інформації для мільйонів користувачів по всьому світу. Соціальні мережі, такі як Facebook, Twitter, Instagram, YouTube та інші, надають політичним діячам можливість безпосередньо звертатися до своїх прихиль-

ників, створювати спільноти, обмінюватися ідеями та взаємодіяти з виборцями.

Одним із ключових аспектів політичної комунікації в соціальних мережах є її миттєвість. Політичні діячі можуть швидко реагувати на події та інформацію, що відбуваються в реальному часі. Це дозволяє їм бути в курсі останніх подій і ефективно комунікувати свої позиції з виборцями. Крім того, миттєвість комунікації сприяє взаємодії з аудиторією та підвищує рівень зацікавленості у політичних процесах.

Наприклад, соціальні мережі дозволяють політичним діячам вести прямі трансляції, використовувати опитування для збору думок громадськості, а також створювати інтерактивний контент, який залучає увагу аудиторії. Важливою частиною такої комунікації є не лише сам контент, а й спосіб його подачі, тон та емоційна спрямованість. Таким чином, вивчення політичної комунікації в соціальних мережах стає ключовим для розуміння сучасних тенденцій у політичному житті та формування демократичного діалогу між владою та громадянами.

Результати дослідження. Результати дослідження свідчать про значний вплив політичної комунікації в соціальних мережах на політичні процеси та спілкування між політичними діячами та громадськістю. Аналіз використання соціальних мереж політиками показав, що це ефективний інструмент для залучення уваги до своїх ідей та програм, а також для мобілізації виборців.

Додатковий аналіз результатів дослідження підтверджує значний вплив політичної комунікації в соціальних мережах на різноманітні аспекти політичного життя. Спостереження показали, що політики активно використовують соціальні мережі для просування своїх політичних поглядів, сповіщення про події та мобілізації виборців під час виборчих кампаній.

Одним із ключових висновків є те, що соціальні мережі стають не лише інструментом для передачі інформації, але й платформою для взаємодії між політиками та громадянами. Вони надають можливість виразити свої думки, обговорити важливі питання та навіть впливати на прийняття політичних рішень через активну дискусію та обмін ідеями.

Також виявлено, що успішна стратегія використання соціальних мереж потребує не лише активності в публікаціях, але й уважного вивчення аудиторії та адаптації контенту під її потреби та інтереси. Політики, які успішно використовують ці платформи, здатні не лише залучити увагу, а й створити сильні зв'язки з виборцями та підвищити рівень довіри до своєї політичної програми.

Отже, в контексті сучасного інформаційного простору, соціальні мережі відіграють значну роль у політичній комунікації, створюючи нові можливості для спілкування та взаємодії між політиками та громадянами.

Зокрема, було виявлено, що активна присутність політиків у соціальних мережах збільшує їхню видимість та популярність серед громадськості. Дослідження показало, що політичні діячі, які вміло використовують соціальні мережі, мають більшу можливість ефективно комунікувати свої ідеї та залучати підтримку виборців [3].

Активна присутність політиків у соціальних мережах виявилася важливим фактором для їхньої видимості та популярності серед громадськості. Дослідження показало, що політичні діячі, які вміло використовують соціальні мережі, мають більші можливості ефективно комунікувати свої ідеї та залучати підтримку виборців. Вони мають можливість надати роз'яснення стосовно своїх позицій, реагувати на запитання громадськості та взаємодіяти зі своїми прихильниками безпосередньо через ці платформи. Такий прямий контакт з громадськістю дозволяє політикам створювати більш відкриті та прозорі відносини з виборцями, що, в свою чергу, сприяє збільшенню рівня довіри та підтримки.

Також виявлено, що використання соціальних мереж політиками сприяє активізації політичного діалогу та обміну інформацією між різними соціальними групами. Це дозволяє підвищити рівень обізнаності громадян щодо політичних подій та питань, а також сприяє взаєморозумінню між різними політичними силами.

Дослідження показало, що використання соціальних мереж політиками активізує політичний діалог та сприяє обміну інформацією між різними соціальними групами. Це збільшує рівень обізнаності громадян щодо політичних подій та питань, а також сприяє взаєморозумінню між

різними політичними силами. Політичні діячі можуть використовувати соціальні мережі для проведення дискусій, обговорення важливих тем і вираження своїх поглядів, що залучає увагу широкого кола аудиторії та стимулює активність у політичному процесі. Такі платформи стають простором для відкритого обміну думками та ідеями, що сприяє зміцненню демократичних цінностей та підтримує розвиток громадянського суспільства.

Узагальнюючи, результати дослідження підтверджують важливість політичної комунікації в соціальних мережах для сучасного політичного процесу, а також вказують на необхідність подальшого вивчення цього явища з метою забезпечення прозорості та ефективності демократичного управління.

У дослідженні виявлено, що політична комунікація в соціальних мережах стає все більш вагомим складовою сучасного політичного процесу. Соціальні мережі, такі як Facebook, Twitter, Instagram та інші, відіграють значну роль у формуванні громадської думки, мобілізації виборців та взаємодії між політичними діячами та громадянським суспільством. Активна присутність політиків у соціальних мережах дозволяє їм швидко та ефективно розповсюджувати інформацію про свої ідеї, програми та позиції, що забезпечує більшу видимість та популярність серед виборців.

Крім того, соціальні мережі стимулюють активізацію політичного діалогу та обміну інформацією між різними соціальними групами. Вони надають можливість громадянам висловлювати свої думки та переконання, обговорювати політичні питання та виражати свою підтримку або незгоду з політичними рішеннями.

Політична комунікація в соціальних мережах також відкриває нові можливості для аналізу та моніторингу громадської думки та настроїв. За допомогою спеціальних інструментів аналізу даних можна відстежувати реакції громадськості на політичні події та рішення, що дозволяє політичним діячам адаптувати свою стратегію комунікації та реагувати на зміни в громадській думці.

Наприклад, дослідження показало, що політичні діячі, які активно використовують соціальні мережі для комунікації зі своїми виборцями, мають більшу можливість впливати на громадську думку та залучати підтримку до своїх ідей та програм.

Додаткове дослідження виявило, що соціальні мережі також можуть впливати на формування громадської думки та перспективи виборців. Активність політиків у соціальних мережах може суттєво впливати на сприйняття політичної агенди, формування поглядів на актуальні питання та ухвалення рішень під час виборчих кампаній.

Додаткове дослідження виявило, що вплив соціальних мереж на формування громадської думки та перспективи виборців може бути значним. За допомогою соціальних мереж політики можуть швидко реагувати на актуальні події та розповсюджувати свої позиції щодо різних політичних питань [4].

Активність політиків у соціальних мережах може суттєво впливати на сприйняття політичної агенди серед громадськості. Їхні пости, коментарі та дискусії можуть формувати уявлення про те, що є важливими та актуальними питаннями в суспільстві.

Крім того, соціальні мережі можуть стати платформою для обговорення політичних питань та вираження різноманітних поглядів. Вони надають можливість громадянам обмінюватися ідеями, думками та досвідом, що сприяє розширенню громадського діалогу та розвитку політичної культури.

У рамках виборчих кампаній соціальні мережі стають важливим інструментом для залучення виборців та мобілізації громадськості. Політики використовують соціальні мережі для розповсюдження своїх виборчих обіцянок, привертання уваги до своїх кандидатур та мобілізації підтримки з боку виборців.

Таким чином, соціальні мережі стають не лише платформою для політичної комунікації, а й важливим інструментом формування громадської думки, виборчих перспектив та ухвалення рішень у політичному процесі.

Дослідження розкрило різноманітні підходи політиків до використання соціальних мереж, що залежать від їхніх політичних цілей, стратегій та спрямувань. Деякі політики виявляють активну присутність у соціальних мережах, спілкуючись зі своїми прихильниками та критиками, організовуючи онлайн-консультації та дискусії.

Вони використовують соціальні мережі як інструмент для взаємодії з виборцями та отримання зворотного зв'яз-

ку, що сприяє зближенню політиків із громадськістю та підвищенню рівня впливу на громадську думку.

У той же час, інші політики обмежуються публікацією офіційних заяв та промоційних матеріалів на своїх сторінках у соціальних мережах. Вони використовують ці платформи головним чином для публічної презентації своєї діяльності та виступів, спрямованих на залучення уваги до своїх політичних ініціатив та досягнень.

Отже, різноманітність стратегій використання соціальних мереж політиками відображає різні підходи до спілкування з виборцями та досягнення політичних цілей через ці платформи. Кожна з цих стратегій має свої переваги та може відображати особливості політичного стилю та образу вести себе кожного конкретного політика.

Крім того, виявлено, що успішна політична комунікація в соціальних мережах може стати ключовим фактором у вирішенні кризових ситуацій або маніпулювання громадською думкою. Здатність швидко реагувати на негативні тенденції та ефективно контролювати інформаційний обмін може визначати успіх чи невдачу політика у вирішальний момент.

Дослідження показало, що успішна політична комунікація в соціальних мережах може виявитися ключовим чинником у вирішенні кризових ситуацій або маніпулюванні громадською думкою. Здатність політиків швидко реагувати на негативні тенденції та ефективно контролювати інформаційний обмін може визначати успіх чи невдачу вирішальних моментів їхньої діяльності.

У ситуаціях, коли виникають скандальні події або загострюються конфлікти, політичний лідер, який має стратегічну взаємодію зі своїми прихильниками та опонентами в соціальних мережах, може ефективно контролювати розповсюдження інформації та мінімізувати негативний вплив подій на свої політичні позиції.

Зокрема, можливість оперативно реагувати на виклики та вчасно поширювати власні позиції може допомогти уникнути загострення кризових ситуацій і зберегти довіру громадськості до політичного лідера чи партії.

Отже, успішна політична комунікація в соціальних мережах вимагає від політиків не лише здатності ефективно використовувати ці платформи для спілкування з ви-

борцями, але й стратегічного планування та готовності до негайних дій у разі кризових ситуацій.

Отже, результати дослідження підкреслюють необхідність подальшого дослідження в галузі політичної комунікації в соціальних мережах та розробки стратегій використання цих платформ для покращення демократичних процесів та сприяння взаєморозумінню між політичними силами та громадянами.

Отже, результати проведеного дослідження наголошують на необхідності проведення подальших наукових досліджень у галузі політичної комунікації в соціальних мережах та розробки стратегій використання цих платформ для покращення демократичних процесів та сприяння взаєморозумінню між політичними силами та громадянами.

Висновки. Подальше дослідження може допомогти розкрити нові можливості та виклики, пов'язані з використанням соціальних мереж у політичній сфері, такі як вплив алгоритмів платформ на розповсюдження політичних інформаційних повідомлень, маніпулювання громадською думкою через фейкові новини або здатність соціальних мереж стати платформою для політичних мобілізацій та активізації громадянського суспільства.

Також важливо дослідити ефективність різних стратегій комунікації у соціальних мережах та їх вплив на політичні процеси, включаючи мобілізацію виборців, формування політичних поглядів та участь у громадянському житті.

Важливим аспектом подальших досліджень є аналіз ефективності різних стратегій комунікації у соціальних мережах і їх вплив на політичні процеси. Дослідження повинно охоплювати такі аспекти, як ефективність мобілізації виборців через соціальні мережі, вплив комунікаційних кампаній на формування політичних поглядів та активізацію громадянської участі у політичному процесі.

Крім того, важливо дослідити, як різні платформи соціальних мереж впливають на сприйняття політичної інформації та поведінку користувачів. Наприклад, порівняти вплив медійних засобів спілкування, таких як Facebook, Twitter, Instagram тощо, на сприйняття політичних повідомлень та реакцію громадськості на них.

Дослідження також повинно враховувати роль впливових осіб у соціальних мережах, таких як політичні лідери, впливові блогери та інші активні учасники політично-

го дискурсу. Аналіз їхньої діяльності може розкрити патерни впливу та взаємодії зі широкою аудиторією.

Загалом, подальше дослідження цієї теми має на меті розкрити нові аспекти політичної комунікації в соціальних мережах та сприяти розвитку стратегій, які сприятимуть покращенню демократичних процесів та залученню громадян до участі у політичному житті.

Отже, подальші дослідження в цій області мають великий потенціал для розвитку наукових та практичних знань про роль соціальних мереж у політичній комунікації та можуть сприяти покращенню демократичних процесів у сучасному інформаційному суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Бондар А. Соціальні мережі як інструмент формування внутрішнього і зовнішнього бренду території. *Політичний менеджмент*. 2012. №1. С. 82-87.
2. Була С.П., Свідерська О.І. Соціальні мережі як інструмент політичної маніпуляції. *Політикус*. 2020. №4. С. 21-25.
3. Грищенко О.Ф., Нешева А.Д. Соціальний медіа маркетинг як інструмент просування продукту підприємства. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2013. №4. С. 86-98.
4. Ковальська Л.А. Ретроспективний потенціал інформаційних ресурсів: теоретичні аспекти. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. Київ, 2020. №3. С. 23-31

UTILIZATION OF SOCIAL NETWORKS AS A TOOL FOR POLITICAL COMMUNICATION: ANALYSIS OF ITS IMPACT ON PUBLIC OPINION

Abstract. *In the modern world, information technologies play a crucial role in political communication. The information space is constantly evolving, especially with the involvement of social networks, which have become an essential tool for political figures to communicate with the public. The purpose of this study is to analyze the impact of social networks on shaping public opinion and the role of media in political campaigns. Special attention is given to the interaction between politicians and the public through internet platforms, considering their active participation in addressing political issues and discussing social problems. The research aims to study the impact of social media on shaping public opinion and the role of media in*

political campaigns. Special attention is given to the interaction between politicians and the public through internet platforms, considering their active participation in addressing political issues and discussing societal problems. The study examines the role of media in shaping political attitudes and the influence of their information strategies on shaping the political agenda. One of the key aspects is the analysis of public perception of political information and identifying trends in its dissemination online. The research results will provide an opportunity to better understand the dynamics of political communication in the modern information space and to determine strategies for its optimization to improve mutual understanding between politicians and the public. Analyzing the data, the research also aims to identify potential ways to improve political communication and balance informational influence in the online space to support democratic values and ensure effective interaction among participants in the political process. The research also examines the role of media in shaping political attitudes and the influence of their information strategy on setting the political agenda. One of the key aspects is the analysis of how political information is perceived by the public and identifying trends in its dissemination online. The results of the study will provide a better understanding of the dynamics of political communication in the context of the modern information space and determine strategies for its optimization to improve understanding between politicians and the public.

Key words: *political communication, modern information space, social networks, impact, public opinion, internet platforms, media, political campaigns, opinion, discussion.*

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА, МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ТА МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА: НОВІ ВИМІРИ

УДК 341:342.72/.73

*Адамовський Володимир Іванович,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри археології, спеціальних
історичних і правознавчих дисциплін
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка
ORCID: 0000-0002-9186-6234*

СПІВТОВАРИСТВО ДЕРЖАВ У ПРОЦЕСІ СТВОРЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Резюме. В статті викладено положення щодо створення та реалізації міжнародно-правових стандартів. Створення норм міжнародного права – це процес, що відбувається в міждержавній системі, який обумовлений і детермінований як явищами, що відбуваються в ній, так і явищами, що відбуваються на території конкретної держави, де функціонує певна соціальна спільність. Досліджується процес узгодження волі кожної з держав щодо змісту правил поведінки і визнання їх загальнообов'язковими. Визначається, що в Україні міжнародні стандарти посідають вагоме місце в системі законодавства щодо захисту прав та свобод людини. Приділяється особлива увага питанням, щодо дотриманням міжнародно-правових стандартів прав людини державами учасницями договорів. Для розуміння ознак міжнародних стандартів прав людини провідне значення має Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 4 грудня 1986 року «Встановлення міжнародних стандартів у сфері прав людини», яка закріплює основні базові принципи розробки міжнародних договорів [1]. Робляться висновки про те, що початок процесу створення на універсальному рівні міжнародно-правового регулювання стає каталізатором для ідентичних процесів на регіональному рівні міждержавної співпраці.

Ключові слова: міжнародні норми, стандарти, міжнародно-правова доктрина, захист, права, свободи, людина.

Вступ. Однією з провідних галузей права є міжнародне право, нормативне забезпечення якого стрімко почалося формуватися наприкінці 40-х років минулого століття. У цей період починають укладатися договірні зобов'язання між державами, які й визначають їх взаємні права та обов'язки сторін. Нормативною основою майже усіх міждержавних домовленостей стала Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації об'єднаних націй 10 грудня 1948 року. На її основі приймалися й такі основоположні документи, як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права і Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Проголошені в Загальній декларації прав людини стандарти та принципи, знайшли своє відображення в законодавстві держав та регіональних правових системах. Останні ж стали діючими механізмами, що реально впливають на заохочення та захист прав людини у відповідних регіонах світу [2, с.6].

Актуальність проблеми. Рівень розвитку держави та й суспільства може оцінюватися за різними критеріями, але одним з найбільш універсальних являється забезпечення рівних можливостей для участі в процесі прийняття рішень для захисту прав та свобод людини та громадянина. Забезпечення прав і свобод особи як специфічна діяльність по наданню їм реального, невід'ємного і непорушного характеру передбачає створення умов, за яких реалізація прав і свобод особи є безперешкодною і максимально ефективною. Такі умови для всебічної і повної реалізації людиною своїх прав в будь-яких сферах приватного і публічного життя повинна створити держава і суспільство загалом.

Питання міжнародних стандартів прав людини досліджувались активно, зокрема, такими вітчизняними та зарубіжними дослідниками, як В.І. Акуленко, Г.О. Анцелевич, В.Г. Буткевич, О.В. Бурлак, Болотіна Н.Б., В.А. Василенко, О.Л. Венецька, С.О. Верланов, О.І. Вінгловська, М.М. Гнатівський, А. Є. Зубарева, В.А. Карташкін, С.М. Ляхівненко, П.М. Рабінович, О.М. Руднєва, К.К. Сандровський, А.В. Стремоухов, О.І. Тіунов, К.С. Тищенко, Л.В. Уляшина та ін.

За кордоном деяких аспектів з даної проблеми торкалися в тій чи іншій мірі С. Айвазова, С. Айзекс, Е. Бредлі,

Д. Гом'єн, Дж. Донеллі, В.А. Карташкін, А. Молкомме, С.В. Полєніна, М. Родрігес, А.С. Чеботарьова. Їх дослідження стосувалися різнопланових напрямів міжнародного захисту прав людини.

Формулювання мети статті. Дослідження співпраці держав в процесі створення норм та стандартів щодо міжнародного захисту прав та свобод людини і громадянина.

Результати дослідження. В даний час всі міжнародні норми у області прав і свобод особи іменуються міжнародними стандартами. Це словосполучення свідчить не тільки про високий статус таких норм в рамках нормативної бази міжнародного права, але і про те, що такі норми виступають як приклади для кожної держави – учасника відповідного міжнародного договору у сфері прав і свобод людини при конструюванні відповідних норм внутрішнього законодавства. Таким чином, міжнародні стандарти існують у вигляді конвенцій спеціального порядку і встановлюють правила, що визнаються за більшість держав.

У аспекті формування міжнародних стандартів представляють інтерес не тільки спільна діяльність держав по розробці основних міжнародних угод концептуального характеру, але і процес одностороннього приєднання держав до вже розроблених раніше міжнародних документів, що включають міжнародні стандарти. Як відзначає М.А. Баймуратов, можна стверджувати, що підписання двома і більш державами міжнародних угод по переважному колу питань міжнародних відносин, їх подальша легалізація і реалізація – є процесом розробки, визнання, узяття зобов'язань по виконанню і реалізації міжнародних правил поведінки, що мають нормативний, типологічний, стереотипний характер, які через свою обов'язковість, повторюваності стають міждержавними, а в широкому значенні слова – міжнародними стандартами [3].

Слід зазначити, що вітчизняна міжнародно-правова доктрина основним способом створення норм міжнародного права вважає узгодження волі кожної з держав з волею інших держав. Теорія узгодження волі держав включає основні аспекти міжнародної нормотворчості, до яких можна віднести наступні:

- а) створення норм міжнародного права – це процес, що відбувається в міждержавній системі, який обумовле-

ний і детермінований як явищами, що відбуваються в ній, так і явищами, що відбуваються на території конкретної держави, де функціонує певна соціальна спільність. З урахуванням цього, в процесі створення норм міжнародного права держави опосередкують як зовнішні інтереси (у міждержавній системі), так і внутрішні (що відбуваються в конкретній державі), формуючи кожне свою волю відносно ухвалення конкретної норми. Необхідно відзначити, що аналогічні процеси спостерігаються і при створенні норм міжнародного права в рамках міжнародних міжурядових організацій, які реалізують волю всіх держав, що їх створили;

- б) процес створення норм міжнародного права – є процес узгодження волі кожної з держав щодо змісту правила поведінки і визнання його юридично обов'язковим. При цьому зміст волі кожної держави складає його міжнародно-правова позиція, яка, на думку Р.І. Тункина, включає: загальне відношення держави до міжнародного права, його прогресивного розвитку і дотримання принципів і норм; уявлення про характер міжнародного права, його ролі в суспільстві; принципи і норми, за упровадження яких держава виступає; розуміння принципів і норм діючого міжнародного права і т.д. [4].

На думку деяких авторів, в результаті узгодження прагнень держав, в процесі створення норм міжнародного права, утворюється нова, загальна воля. Л.А. Алексидзе пише про наявність «складної нової, загальної волі, відмінної від первинної, держав, що беруть участь в створенні нової, яка в результаті узгодження окремої волі перетворюється на якусь відносно самостійну волю колективу держав...» [5]. З цим положенням узгоджується висновок Д. Мітрані, який вважав, що у міру розширення співпраці експертів і осіб, залучених в дозвіл неполітичних проблем в рамках міжнародної організації, виникають між ними особисті, інтелектуальні контакти, збіг конкретних інтересів і цілей створюватимуть усередині таких спеціалізованих груп нову лояльність, сильнішу, ніж лояльність по відношенню до націй або держав [6].

Звідси можливо припустити, що і на процеси, що детермінують збіг волі держав при створенні норми міжнародного права, і на процеси розробки норм міжнародного

права, впливають глобальні тенденції інтернаціоналізації міжнародного життя. Вони опосередковано впливають на відносини всередині країни, внаслідок чого суб'єкти міжнародного права розробляють стандартизовані правила поведінки і визнають їх як юридично обов'язкових.

Таким чином, міжнародні стандарти виявляються як «правовий передвісник» нового майбутнього людської цивілізації, що усвідомлює себе єдиним цілим, вони відображають якісно новий рівень свідомості людської цивілізації – усвідомлення всесвітньої спільності.

Використовування міжнародно-правових норм і стандартів в нормативному регулюванні прав і свобод людини є вельми своєчасним, особливо для країн з демократією, що розвивається. Вхідження України в світову спільноту, як повноправного члена, наклало на неї певні обов'язки по реалізації своїх міжнародно-правових зобов'язань не тільки на міжнародній арені, але і усередині країни.

Процес створення міжнародних стандартів у сфері прав людини в сучасному міжнародному праві звичайно відлічують від моменту створення ООН. У Західній Європі він з'явився віддзеркаленням інтеграційних процесів, що відбуваються на території західноєвропейських держав. Ці процеси почалися ще з 1949 р., з моменту створення Ради Європи. Домінантною філософською ідеєю Західної Європи є права людини, їх визнання в рамках держав, а також охорона і захист на внутрідержавному і міжнародному рівнях. Це знайшло своє закріплення в ст. 3 Статуту Ради Європи, що свідчить, що «кожен член Ради Європи у обов'язковому порядку зобов'язаний визнати принципи верховенства права і здійснення прав і свобод людини за всіх осіб, які знаходяться під його юрисдикцією, щиро і ефективно співробітничати в досягненні мети Ради Європи» [7].

Свідоцтвом реалізації цієї мети є понад сто п'ятдесяти різного роду конвенцій і угод, що охоплюють різні аспекти захисту прав людини, охорони навколишнього природного середовища, культури, спорту і професійної освіти. Серед них необхідно перш за все виділити Європейську Конвенцію про захист прав людини і основних свобод 1950 р., Європейську Соціальну Хартію 1961 р., Європейську Хартію про місцеве самоврядування 1985 р., Європейську Хартію про регіональні мови і мови меншин

1992 р., Рамкову конвенцію про захист національних меншин 1995 р. і ін.

Таким чином, можна стверджувати, що процес створення міжнародних стандартів прав і свобод людини не тільки впливає на структуру сучасного міжнародного права і формування його нової галузі, але й те, що початок такого процесу на універсальному рівні міжнародно-правового регулювання стає катализатором для ідентичних процесів на регіональному рівні міждержавної співпраці.

Список використаних джерел:

1. Встановлення міжнародних стандартів у сфері прав людини : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 4 грудня 1986 року №41/120. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/resolution/gen/nr0/500/56/img/nr050056.pdf?OpenElement> (дата звернення: 17.04.2024)
2. Шуміло І.А. Міжнародна система захисту прав людини: навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 168 с.
3. Report of the Economic and Social Council. Protection of Human Rights in Chile. Noted by the Secretary General / United Nations General Assembly, thirty-fourth session (A/34/583/Add.1, 21 November 1979) URL: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/2021/03/a34_1.pdf (дата звернення: 17.04.2024).
4. Question of the violation of human rights and fundamental freedoms including policies of racial discrimination and segregation and of apartheid, in all countries, with particular reference to colonial and other dependent countries and territories: Report of the Sub-commission under Commission on Human Rights Resolution 8 (XXIII) / UN Economic and Social Council. Commission on Human Rights. Sub-commission on prevention of discrimination and protection of minorities, thirty first session (E/CN.4/ Sub.2/ 414/ Add.1, 14 August 1978). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/629043?v=pdf&ln=ar> (дата звернення: 17.04.2024)
5. Question of the violation of human rights and fundamental freedoms including policies of racial discrimination and segregation and of apartheid, in all countries, with particular reference to colonial and other dependent countries and territories: Report of the Sub-commission under Commission on Human Rights Resolution 8 (XXIII) / UN Economic and Social Council. Commission on Human Rights. Sub-commission on prevention of discrimination and protection of minorities, thirty first session (E/CN.4/Sub.2/414/ Add.2, 18 August 1978). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/629036?v=pdf> (дата звернення: 17.04.2024)
6. Question of the violation of human rights and fundamental freedoms including policies of racial discrimination and segregation

and of apartheid, in all countries, with particular reference to colonial and other dependent countries and territories: Report of the Sub-commission under Commission on Human Rights Resolution 8 (XXIII) / United Nations Economic and Social Council. Commission on Human Rights. Sub-commission on prevention of discrimination and protection of minorities, thirty first session (E/CN.4/Sub.2/ 414/ Add.3, 17 August 1978). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/655643?v=pdf> (дата звернення: 17.04.2024)

7. Sub-commission on prevention of discrimination and protection of minorities, thirty first session (E/CN.4/Sub.2/414/Add.4, 14 August 1978).

A COMMUNITY OF STATES IN THE PROCESS OF CREATING INTERNATIONAL STANDARDS FOR ENSURING HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS

The article sets out the provisions on the creation and implementation of international legal standards. The creation of international law is a process that takes place in the interstate system, which is conditioned and determined by both the phenomena occurring in it and the phenomena occurring on the territory of a particular State where a certain social community functions. The author examines the process of harmonisation of the will of each State regarding the content of rules of conduct and their recognition as binding. It is determined that in Ukraine, international standards occupy a significant place in the system of legislation on the protection of human rights and freedoms.

Particular attention is paid to the issues of compliance with international legal human rights standards by the states parties to the treaties. For understanding the features of international human rights standards, the UN General Assembly Resolution of 4 December 1986 'Establishment of International Human Rights Standards' is of key importance, which sets out the basic principles of drafting international treaties [1]. It is concluded that the beginning of the process of creating international legal regulation at the universal level becomes a catalyst for identical processes at the regional level of interstate cooperation.

Key words: *international norms, standards, international legal doctrine, protection, rights, freedoms, human being.*

Білоусов Микита Валерійович,
аспірант кафедри міжнародних
відносин та зовнішньої політики
Чорноморського національного
університету імені Петра Могили

ПРОМОВА В.В. ПУТІНА НА МЮНХЕНСЬКІЙ БЕЗПЕКОВІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ 2007 р. ЯК ПОЧАТОК ПРОТИСТОЯННЯ РОСІЇ ІЗ ЗАХІДНИМ СВІТОМ: ДЕЗІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА

Резюме. Слід зазначити, що з початком повномасштабного вторгнення росії в Україну у лютому 2022 р. гібридна війна володимира путіна проти західного світу увійшла в нову небезпечну фазу. Автор вважає, що знакову промову президента російської федерації в. путіна на Мюнхенській безпековій конференції 2007 р. слід розглядати як відправну точку сучасної гібридної війни. Під час Мюнхенської промови 2007 р. в. путін виголошував гасла, які зовсім не відповідали дійсності і створювали викривлену реальність задля досягнення пропагандистської мети, що значно підкреслює актуальність обраного дослідження. Так, Президент рф звинувачував США і Організацію країн Північноатлантичного договору (НАТО) в спробах побудувати однополярний світ; називав владу Вашингтона незаперечною у світі; звинуватив США в дестабілізації світу, попередивши, що росія не буде сидіти склавши руки, поки НАТО зазіхає на національні інтереси росії; назвав Організацію з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) «вульгарним інструментом забезпечення зовнішньополітичних інтересів однієї країни», яка надсилає спостерігачів на вибори у державах на пострадянському просторі; звинуватив Захід у використанні численних неурядових організацій для розпалювання народних повстань на теренах колишніх радянських країнах. Ці гасла мали на меті обмежити роль США в європейській безпеці та покласти край будь-якому розширенню НАТО в Європі. Автор статті шляхом аналізу цитат з промови демонструє, в чому саме полягала дезінформаційна складова у Мюнхенській промові в. путіна. Також у статті підтверджується той факт, що в. путін у своєму виступі нівелює інтереси сусідніх країн, зокрема України та Грузії. Промова в. путіна на Мюнхенській безпековій конференції у 2007 р.,

скоріше, стала частиною російського методу ведення гібридної війни, яка полягає в цілеспрямованій дезінформаційній кампанії, що і призвело до початку протистояння росії із Західним світом.

Ключові слова: Мюнхенська безпекова конференція, рф, США, Україна, західний світ, дезінформаційна кампанія.

Актуальність проблеми. Сімнадцять років тому, на Мюнхенській конференції з безпеки (далі – МКБ) 10 березня 2007 р., президент рф володимир путін здивував аудиторію промовою, у якій явно протиставляв інтереси безпеки росії та Заходу. Виступ в. путіна був побудований на бездоказових твердженнях і звинуваченнях, погрозах та слугував попередженням того, що росія готова до гарячого протистояння для відстоювання своїх інтересів, демонстрацією чого стала війна росії проти Грузії в серпні 2008 р.

Гібридна війна рф проти Заходу почалася у 2007 р., але була широко визнана на Заході лише після повернення президента в. путіна на посаду Президента росії у 2012 р., вторгнення рф в Крим у 2014 р. та її втручання в президентську виборчу кампанію в США у 2016 р. Коли в. путіна переобрали президентом, він негайно повернувся до мюнхенської риторики, критикуючи Захід і США. Хоча під час президентства д. медведева США намагалися в односторонньому порядку «перезавантажити» політику росії, в. путін дав зрозуміти, що це було марно.

Західні лідери мали б усвідомити масштаби виклику та визнати, що вони зіштовхуються з супротивником, який веде проти них війну принаймні з 2014 р., хоча в. путін і був активно ворожим до Заходу набагато довше, і зараз слід розглядати його знакову промову на МКБ 2007 р. як відправну точку сучасної гібридної війни. Під час свого виступу в. путін на МКБ 2007 р. виголошував гасла, які зовсім не відповідали дійсності і створювали викривлену реальність задля досягнення пропагандистської мети. Промова Президента рф на 43-й МКБ стала найгострішою систематичною критикою зовнішньої політики США з боку президента пострадянської росії.

Актуальність дослідження підкреслює і той факт, що з початком повномасштабного вторгнення росії в Україну у лютому 2022 р. гібридна війна в. путіна проти за-

хідного світу увійшла в нову небезпечну фазу. Слід зазначити, що автократичний режим в. путіна справедливо сприймає кожну вимогу більшої політичної свободи як загрозу собі. І в міру того, як внутрішні репресії посилюються і все більше стають націленими на незадоволену молодь, росія все далі відходить від Європи та демократичного Заходу. Отже, обрана проблема дослідження є досить актуальною і потребує детального вивчення.

Мета та завдання. Метою статті є детальний аналіз промови Президента рф в. путіна на МКБ 2007 р. з метою виявлення та аналізу дезінформаційної складової. Відповідно до поставленої мети, автор виокремлює такі завдання:

- 1) виявлення та аналіз цитат, які свідчать про дезінформацію;
- 2) визначити типи дезінформації у промові в. путіна.

Результати дослідження. 43-я МКБ проходила 9-11 лютого 2007 р. у м. Мюнхен (Німеччина), яка стала першим свідченням переходу російської зовнішньої політики до конфронтації із Заходом і відновлення власної імперської природи. У ній Президент рф не тільки звинувачував США і НАТО в спробах побудувати однополярний світ і нав'язати іншим країнам власну «законодавчу систему», а й відкрито вимагав від росії, як країни «з тисячолітньою історією», зайняти керівну позицію у здійсненні міжнародної політики [6, с.13].

Президент рф прямо націлився на ідею, настільки популярну в США у 1990-х і на початку 2000-х рр., що міжнародна система є однополярною і що влада Вашингтона є незаперечною. «Що ж таке однополярний світ? І як би не намагалися прикрасити цей термін, зрештою, він стосується одного типу ситуації, а саме одного центру влади, одного центру сили, одного центру прийняття рішень. Це світ, у якому один господар, один суверен» – зазначив в. путін [3]. Відповідно в цій цитаті путін не визнає суб'єктності країн у міжнародних відносинах, визначаючи «центр прийняття рішень» і «господаря».

Слід звернути увагу на ще одну фразу російського лідера на МКБ 2007 р.: «Я вважаю, що однополярна модель не тільки неприйнятна, але й неможлива в сучасному сві-

ті. І це не тільки тому, що якби в сьогоднішньому – і саме в сьогоднішньому – світі було одноосібне лідерство, то військового, політичного та економічного ресурсу не вистачило б. Ще важливіше те, що сама модель є хибною, оскільки в її основі немає і не може бути моральних основ сучасної цивілізації»[5]. Слова президента РФ яскраво свідчать про те, що він усвідомлює дисбаланс сил у світі, який йому явно не подобається. Супердержава, про яку тут йдеться, – це США в поєднанні з їхніми союзниками в Європі [9]. Очевидно, що росія прагнула дестабілізувати цей центр сили. Для досягнення цієї геополітичної мети росія намагалася отримати вплив у країнах «Заходу», як, наприклад, у випадку виборів у США 2016 р., на яких росія використала дезінформацію.

В. путін прямо посилаючись на військове втручання під проводом США на Балканах та в Іраку, заявив: «Сьогодні ми спостерігаємо майже нестримне гіпервикористання сили – військової сили – у міжнародних відносинах, сили, яка занурює світ у прірву постійних конфліктів. І звичайно, – продовжив путін, – це надзвичайно небезпечно. Це призводить до того, що ніхто не відчуває себе в безпеці. Я хочу підкреслити це – ніхто не відчуває себе в безпеці!» [3].

Однак саме тоді, коли він перейшов від таких загальних зауважень до відносин росії з НАТО, заперечення та застереження в. путіна стали рішучими. «НАТО виставило свої передові сили на наші кордони», хоча поки ми «на ці дії взагалі не реагуємо». У своїй промові перед лідерами та міністрами оборони НАТО на МКБ Президент росії в. путін звинуватив США в дестабілізації світу, попередивши, що росія не буде сидіти склавши руки, поки НАТО зазіхає на національні інтереси росії. «Процес розширення НАТО не має нічого спільного з модернізацією альянсу», – зазначив в. путін. «Ми маємо право запитати: «Проти кого спрямована ця експансія?» [12]. Як раз остання цитата є свідченням того, що нівелюються безпекові інтереси країн, які самовільно вирішили вступити до НАТО, це колишні пострадянські країни: Латвія, Литва, Естонія – 2004 р. та країни соціалістичного табору: Польща, Угорщина та Чехія (1999 р.), Словаччина, Болгарія, Румунія, Словенія (2004 р.). В історичному контексті стає очевидним, що вступ вищеперахованих країн і викликав таку реакцію

в. путіна – заперечення можливості вести власну самостійну політику близько до кордонів росії.

Останні виклики, кинуті росією міжнародній спільноті, назавжди змінили характер відносин між рф та Заходом. росія намагалася перехопити геополітичну ініціативу, створюючи проблеми та провокації, на які змушені були реагувати західні союзники. Така політика рф стала тестом для всієї системи міжнародної безпеки, міжнародного права та міжнародних організацій, який вони не пройшли.

Крім того, занепокоєння та заперечення Президента рф виходили за межі простого розширення членства в НАТО. Його більші підозри стали очевидними, коли він запитав: «Чому необхідно розміщувати військову інфраструктуру на наших кордонах під час цього розширення?» [4]. Слід зазначити, що після перемоги Помаранчевої революції 2004 р., відносини України та НАТО активізувалися і йшли певні перемовини, в результаті яких було підписано угоди і домовленості майже вперше після 1997 р. Протягом 2007–2008 рр. відбувалися перемовини щодо отримання Україною Плану дій щодо членства (далі – ПДЧ), і вже 2008 р. Україна подала заявку на отримання ПДЧ в НАТО. Саме тоді в. путін зрозумів, що Україна виходить з меж його впливу [2, с.106–107].

У промові в. путіна на МКБ 2007 р. росія виступала за досягнення «повної єдності Європи, без лінії розмежування, шляхом реалізації рівноправної співпраці росії, ЄС і США», що фактично означало розподіл сфери впливу і заперечення можливості вибору для країн Східної Європи самостійно. Також, на практиці, намір рф полягав у тому, щоб впливати на рішення європейських країн і ЄС, особливо в тому, що стосується політики, оборони та безпеки. Не маючи можливості впливати на рішення НАТО, політику оборони та безпеки держав-членів ЄС, Кремль мав намір отримати ці права шляхом підписання нових міжнародно-правових угод, зокрема шляхом реформування ОБСЄ [10, с.138]. За його словами, США перетворили ОБСЄ, яка надсилає спостерігачів на вибори на пострадянському просторі, «на вульгарний інструмент забезпечення зовнішньополітичних інтересів однієї країни» [13].

Відправною точкою такого розвитку подій стало фундаментальне бажання російського керівництва перегляну-

ти порядок європейської безпеки. З російської точки зору, мета полягає в тому, щоб обмежити роль США в європейській безпеці та покласти край будь-якому розширенню НАТО в Європі. На думку в.путіна: «НАТО – це не універсальна організація, на відміну від Організації Об'єднаних Націй. Це насамперед воєнно-політичний блок – воєнно-політичний! І, звісно, забезпечення власної безпеки – це прерогатива будь-якої суверенної держави. Ми з цим і не сперечаємось. Будь ласка, ми проти цього не заперечуємо. Але чому обов'язково потрібно висувати військову інфраструктуру до наших кордонів під час розширення? Ось на це нам може хтось відповісти? Хіба розширення військової інфраструктури пов'язане з подоланням сьогоденних глобальних загроз? Допустимо, якщо ми говоритимемо про головну з них сьогодні – головну і для нас, і для США, і для Європи: що це за загроза – це тероризм та боротьба з ним» [3]. Вчергове в. путін застосовує «біля наших кордонів», а насправді мова йде про те, що інфраструктура НАТО розміщується в межах кордонів тих держав, які визнали це за необхідне в рамках своїх національних інтересів, тобто були в своєму праві.

Також в. путін звернув увагу на адаптований Договір про звичайні збройні сили в Європі, який було підписано у 1999 р. За його словами лише чотири держави ратифікували цей документ, включаючи рф: «Країни НАТО відкрито заявили, що не ратифікують Договір, включаючи положення про флангові обмеження (про розміщення на флангах певної кількості збройних сил) доти, доки росія не виведе свої бази з Грузії та Молдови. З Грузії наші війська виводяться, причому навіть у прискореному порядку. Ці проблемами ми з нашими грузинськими колегами вирішили і це всім відомо. У Молдові залишається угруповання у півтори тисячі військовослужбовців, які виконують миротворчі функції та охороняють склади з боєприпасами, що залишилися з часів ВРСР» [8]. На мою думку, ця цитата є повним фейком у виступі в. путіна, адже вже у 2008 р. рф пішла війною проти Грузії, а російські військові досі перебувають у Придністров'ї, оберігаючи ті склади, які до 2024 р. вже можна було б і вивезти. То ж про яке «виведення військ у прискореному порядку» могла йти мова?

Після цієї промови в. путін нарікав, що від росії очікують перегляду своїх підходів до різних питань міжнарод-

дного порядку денного чи навіть внутрішньої політики, тоді як іншим країнам дають вільний шлях, що було оманливою тезою. Адже єдине, що мала визнати росія – це право інших країн йти своїм власним шляхом. Справді, у 2014 р. в. путін стверджував, що «за кордоном практично немає російських військ, тоді як війська США є скрізь». Військові бази США є всюди по всьому світу, і вони завжди втягнуті в долі інших країн, хоча й знаходяться за тисячі кілометрів від кордонів США. Тому дивно, що наші американські партнери звинувачують нас у порушенні деяких із цих правил» [11].

На момент промови багато хто в Америці був стурбований «сплеском» іракського конфлікту і не помічав, що росія стає все більш войовничою і незадоволеною існуючим світопорядком. Крім того, у Мюнхені в. путін окреслив своє тверде переконання, що Захід використовує неурядові організації для розпалювання народних повстань у колишніх радянських країнах: «В усіх країнах є певні правила фінансування, скажімо, виборчих кампаній. Через неурядові організації йде фінансування від урядових джерел інших країн, зокрема й у межах урядових кампаній. Це що, нормальна демократія, чи що? Це приховане фінансування. Приховане від суспільства. Що тут демократичного? Чи можете Ви мені сказати? Ні! Не можете. І не скажете ніколи. Тому що це не демократія, а просто вплив однієї держави на іншу» [3]. Це було чергове бездоказове звинувачення США у тому, що часом робить сама росія, в тому числі і через розвідувальні служби. Саме дії росії в Україні 2013 р., анексія Криму у 2014 р. були доказом зворотного, зовсім не тих слів, які проголосив в. путін. У 2014 р. військові дії росії в Україні не стали несподіванкою для тих, хто звернув увагу на виступи в. путіна, зокрема на МКБ у 2007 р. Адже, через такі промови російські лідери передають сигнали російські інтереси та стратегію [14, с.40].

«Ми зацікавлені в тому, щоб розвивалося громадянське суспільство в самій росії, щоб воно критикувало, допомагало владі визначати свої власні помилки, коригувати свою політику на користь людей. У цьому ми, безумовно, зацікавлені, і ми підтримуватимемо громадянське суспільство та неурядові організації» [3] – ця цитата з Мюнхенського виступу в. путіна ще більше входить в суперечку із

тим, що відбувалося і відбувається в росії: антидемократичний лад, міцні позиції узурпованої влади та відсутність свободи слова.

Наприкінці Мюнхенської промови в. путін зазначив: «Знаєте, у нас менше страхів сьогодні, ніж у багатьох інших країнах. Тому що за останні роки ми кардинально змінили ситуацію у сфері економіки та добробуту громадян» [3], хоча, насправді, рівень розвитку російського суспільства у порівнянні з західним залишається низьким. Більше того, жителі рф не вміють відрізнити пропаганду від правди.

Для західного світу та України промова в. путіна фактично була погрозою і мала стати попередженням, на яке тоді мало хто звернув увагу, а вже події на сході України 2014 р., анексія Криму, повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 р. – реалізація погрози, яка була висловлена. Війна, яка згодом прослідувала за нею та продовжується досі, змінила всі уявлення про європейську безпеку та майбутнє конфлікту на глобальному рівні. Вторгнення росії в Україну є переломним моментом для європейської безпеки та оборони, оскільки війна повернулася на континент після майже 75 років. Війна, що триває, змінює Європу і визначить нову архітектуру європейської безпеки, яка незабаром з'явиться [7, с.99-100].

Загальна мета росії полягає в тому, щоб перекроїти політичну карту Східної та Південно-Східної Європи, щоб відновити там нову/стару сферу впливу, застосовуючи модель ведення війни через мозаїку конфлікту, яка включає гібридну війну та кібервійну [15, с.130].

Псевдовибори президента рф породили песимістичні прогнози українських експертів щодо якнайшвидшого розгортання збройного конфлікту між рф та НАТО, що є черговим наслідком подій, запущених промовою. У цих прогнозах акцент зроблений на психопатичному характері поведінки російського диктатора, відсутністю реального часу у в. путіна та завищених очікувань останнього. Зокрема, Є. Магда зазначає, що вторгненню рф на територію України передувала дипломатична кампанія, яка пропонувала НАТО відмовитися від розширення, повернутися до старих кордонів (1997 р.), призупинивши таким чином, прийняття нових членів. Після відмови від цього, світ став свідком удару по Україні. На думку науковця зіткнення рф з Альянсом відбудеться раніше 2026 р., адже у російського диктатора залишилось не так

багато часу на виконання цієї мети – «тримаючи руку на ядерній кнопці знерухомити НАТО, продемонструвавши, що 5 стаття Вашингтонського договору не працює» [1].

Висновки. Отже, дезінформація є як вираженням, так і причиною більших соціальних та ідеологічних розбіжностей. російська інформаційна війна є серйозним викликом для Заходу. Мюнхенська промова в. путіна у 2007 р. стала своєрідним дипломатичним попередженням для США та їхніх союзників про те, що терпіння росії щодо вторгнення НАТО закінчилося. Зокрема, виступ в. путіна був попередженням для України та Грузії, що йти своїм шляхом у зовнішній політиці їм буде вкрай важко. Промова на МКБ у 2007 р. свідчить про те, що в. путін нав'язував своїм сусідам своє бачення світу і геополітики, реалізуючи російські інтереси і нівелюючи інтереси своїх сусідів: Грузії, Молдови, України і т.д.

Маніпулятивно-пропагандистський прояв агресії в промові в. путіна на МКБ 2007 р. є найважливішою складовою гібридної війни рф проти Заходу. У цій промові путін заявив, що росія більше не погоджуватиметься на очолювану США однополярну модель міжнародних відносин і що росія здійснюватиме власну незалежну зовнішню політику, переслідуючи свої геополітичні інтереси.

росія не мала наміру вступати в повномасштабний конфлікт із Північноатлантичним альянсом, адже розуміла, що технологічна та економічна відстаість росії призведе до однозначної та швидкої її поразки. Не маючи достатніх можливостей для встановлення навіть регіонального домінування, але маючи амбітні ревізійні плани щодо світового впливу, рф докладала великих зусиль, щоб зруйнувати основи могутності західної цивілізації.

Список використаних джерел:

1. Головатенко О. Євген Магда: «Тримаючи руку на ядерній кнопці, путін спробує дискредитувати Альянс нападом на країну НАТО вже цього року». *Lietuvos nacionalinis radijas ir televizija*. 2024. 18 березня. URL: <https://www.lrt.lt/ua/novini/1263/2226354/evgen-magda-trimaiuchi-ruku-na-iader-nii-knoptsi-putin-sprobuie-diskredituvati-al-ians-napadom-na-krayinu-nato-vzhe-ts-ogo-roku>
2. Мелещенко Т., Волошин І. Шлях України до НАТО: основні проблеми, здобутки та перспективи євроатлантичної інтеграції. *Український історичний журнал*. 2021. №4. С. 104-113.

3. A speech delivered at the MSC 2007 by the President vladimir putin. 2007. URL: https://is.muni.cz/th/xlghl/-DP_Fillinger_Speeches.pdf
4. Carpenter T.G. Did Putin's 2007 Munich Speech Predict the Ukraine Crisis? CATO Institute. 2022. 24 of February. URL: <https://www.cato.org/commentary/did-putins-2007-munich-speech-predict-ukraine-crisis>
5. Djassi B. The five segments of the chain and russian influence on the 2016 US elections. 2022. (28 of December). URL: <https://www.betterplace-lab.org/en/desinformation-als-wertsch%C3%B6pfungskette>
6. Horbulin A. The world hybrid war: Ukrainian forefront. Kharkiv: Folio, 2017. 157 p.
7. Koppa M. The Evolution of the Common Security and Defence Policy. *Springer International Publishing*. 2022. 233 p.
8. Meister S. Putin's Turning Point. *Internationale Politik Quarterly*. 2022 (31 of March). URL: <https://ip-quarterly.com/en/-putins-turning-point>
9. Mikhalkov S., Kelm N. Putin's paranoia. *Texty.org.ua*. 2023. 31 of May. URL: <https://texty.org.ua/projects/109726/putins-paranoia/>
10. Mitchell A. O. *The Lands in Between: The New Politics of Russia's Hybrid War*. Oxford Academic Books, 2019. 248 p.
11. Nitoiu C. The path to Russia's 2022 invasion of Ukraine: Moscow's framing of conflict and cooperation with the West under Putin's rule. 2024. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14683857.2024.2324559>
12. Putin Lashes Out at U.S. at NATO Parley. U.S.-Russia relations: quest for stability. 2007. URL: <https://usrussiarelations.org/-2/timeline/after-the-fall/98>
13. Shanker Th., Landler M. Putin Says U.S. Is Undermining Global Stability. *The New York Times*. 2007. URL: <https://www.nytimes.com/2007/02/11/world/europe/11munich.html>
14. Schuette C. Russian Disinformation on NATO Expansion and the War in Ukraine. *Journal of Strategic Security*. Vol. 16. No. 4. 2023. P. 34-56. URL: <https://www.jstor.org/stable/48751614?seq=3>
15. *The Future War and the Defence of Europe* / ed. by Allen J.R., Hodges F.B., Lindley-French J. Oxford University Press, 2021. 352 p.

V.V. PUTIN'S SPEECH AT THE MUNICH SECURITY CONFERENCE (2007) AS THE BEGINNING OF RUSSIA'S CONFRONTATION WITH THE WESTERN WORLD: DISINFORMATION COMPONENT

Summary. *It should be noted, that with the start of russia's full-scale invasion in Ukraine in February 2022, vladimir*

putin's hybrid war against the Western world entered a new dangerous phase. The author believes that the v. putin's landmark speech at the Munich Security Conference in 2007 should be considered as the starting point of modern hybrid warfare. During the Munich speech in 2007, v.putin uttered slogans that were not at all true and created a distorted reality to achieve a propaganda goal, which significantly emphasizes the relevance of the selected research. Thus, the President of the russian federation accused the United States and the North Atlantic Treaty Organization (NATO) of trying to build a unipolar world; called Washington's power undeniable in the world; accused the USA of destabilizing the world, warning that russia will not sit idly by while NATO encroaches on russia's national interests; called the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) "a vulgar instrument for ensuring the foreign policy interests of one country," which sends observers to elections in post-Soviet states; accused the West of using numerous non-governmental organizations to foment popular uprisings in the territory of the former Soviet countries. These slogans were intended to limit the US role in European security and put an end to any NATO expansion in Europe. The author of the article, by analyzing quotes from the speech, demonstrates what the disinformation component was in v.putin's Munich speech. The article also confirms the fact that V. Putin in his speech neutralizes the interests of neighboring countries, in particular Ukraine and Georgia. V. Putin's speech at the Munich Security Conference in 2007, rather, became part of the Russian method of waging a hybrid war, which consists of a targeted disinformation campaign, which led to the beginning of Russia's confrontation with the Western world.

Keywords: *the Munich Security Conference, russian federation, USA, Ukraine, Western world, disinformation campaign.*

Войтенко Юрій Миколайович,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID: 0000-0003-3782-5471

РЕГІОНАЛЬНІ ГЕОПОЛІТИЧНІ АМБІЦІЇ РОСІЇ У СХІДНІЙ ЄВРОПІ: СПРОБИ РЕФЛЕКСІЇ

Резюме. У статті здійснено спробу подивитися на російську агресію проти України, а також потенційних країн-об'єктів, через призму боротьби РФ з розширенням НАТО у східній Європі наприкінці 1990-х рр. і поширенням на решту країн пострадянського простору свого впливу в умовах чіткого окреслення просторового вираження ідеології «руського міра».

Ключові слова: агресія, розширення, кордони, «руській мір», окупація.

Актуальність проблеми. Початок агресія росії проти України у 2014 р. і повномасштабне вторгнення 2024 р. дає підстави для рефлексії щодо природи таких зухвалих дій в Європі між двома територіально найбільшими державами у ХХІ столітті з боку кремлівського керівництва. Аналізуючи публічні виступи російського диктатора, стає зрозумілим його головний загальний бурливий меседж, а саме – розширення НАТО на схід, яке стає все ближче до кордонів РФ. Відповідно, для росіян така боротьба з Альянсом має не лише безпекову (мілітарну) компоненту, але й культурну, оскільки тепер вже вони намагаються розширити свій простір за рахунок пострадянських країн, відновивши і збільшивши свою територію, використовуючи ідеологію «руського міра» та поширюючи її все далі на захід. Отож, у ціннісному вимірі, геополітичний простір московської юрисдикції, з точки зору кремлівського керівництва, має поширюватися на захід у всі пострадянські країни, що межують з країнами-членами НАТО (перш за все в Україні і Молдові), а після – на решту країн Альянсу (зокрема у країни Балтії).

Метою дослідження є здійснення аналізу подальших потенційних геополітичних амбіцій російського керівниц-

тва і його експансіоністської політики у регіональному (східноєвропейському) вимірі шляхом емпіричних даних отриманих з медійного простору.

Завданням дослідження є моделювання потенційних подальших амбіцій у російського керівництва і їх реалізації в сучасному геополітичному просторі, зокрема у східній Європі, з урахуванням ідеологічної складової «Рускій мір» в просторовому вимірі і наявним розширенням НАТО на схід.

Результати дослідження. У медіа-сфері протягом останніх років неодноразово з'являються візуалізовані образи поширення т. зв. «Руского міра» у просторі. Так, нещодавно (29 лютого 2024 р.), російські військові біля зруйнованого управління поліції у м. Северодонецьк на Луганщині виставили полотнище з мапою та написом «Русский мир». З огляду на оприлюднену ними мапу, цей «мир», який росіяни вважають своїм, простягається на сході від Фінляндії через країни Балтії, Польщу і до балканських країн на півдні. Тобто територіальні, а отже і геополітичні амбіції РФ у Європі лежать в географічних межах від Баренцового моря на півночі і до Середземного – на півдні. Це суттєво виходить за територіальні межі колишнього Радянського Союзу. Отже росіян мають амбіції не лише територіально відновити СРСР, а скоріше саме Російську імперію з ще більше розширеними кордонами, ніж мали Романови напередодні Першої світової війни.

У своїй статті, присвяченій 80-річчю нападу нацистської Німеччини на СРСР російський керівник в.путін заявив, що НАТО під час перемовин про об'єднання ФРН та НДР «ошукало» Москву, обіцяючи, що блок до російських кордонів наблизитись не буде [3]. Проте, ніяких підтвержень цієї тези не надав, але в Альянсі спростували наявність коли-небудь наданої обіцянки РФ щодо не розширення Блоку на схід. Відтак, російський керівник діє за саркастичним висловлюванням В. Гегеля: «якщо факти суперечать моїй теорії, то тим гірше для фактів». Відповідно кремлівський диктатор вимагає від Альянсу повернутися на кордони 1997 р. [1], тобто лише до меж об'єднаної у 1990 р. Німеччини на сході, а отже вони б мали позбутися аж 15 з 31 держав-членів Альянсу починаючи від четвертого і до останнього – дев'ятого розширення НАТО на схід (Польщу, Чехію, Угорщину, країни

Балтії та ін.). Жодна з включених до цього Блоку держав, під час розширення його на схід, не висловила своїх намірів вийти з нього. Більше того, є навіть бажаючі ще увійти до його складу, як от: Україна, Молдова, Швеція тощо. Стимулює ж такі наміри не скільки внутрішня політика НАТО, як агресивна зовнішня політика РФ, особливо щодо її прямих сусідів, території яких колись контролювала Москва (в часи царства, імперії чи Союзу).

Прагнення РФ відновити велич своєї імперії шляхом окупації і анексії «історичних земель» підриває саму систему міжнародного права і регіональної безпеки, тому країни шукають захисту від російської загрози «під парасолькою» НАТО як клубу демократичних країн, частина з яких володіє ядерною зброєю. Відтак, це їх природне бажання уникнути небезпеки з боку потенційного російського агресора, який має відповідну зброю (зокрема – ядерну), і погрожує нею всім, хто не поділяє його погляди на новий світовий порядок. У цьому «порядку», на їх думку, росія є не лише міжнародним суб'єктом, а й потужним геополітичним гравцем, як мінімум – на євразійському континенті.

Для реалізації геополітичних амбіцій російська влада означила свою сферу впливу, яка поширюється на колишній пострадянський простір, що був під контролем Москви від періоду закінчення Другої світової війни і до розпаду СРСР. Вищезгадані фактори: зображення «Руского міра» на мапах у полотнищах (стягах тощо), які вони презентують на окупованих українських територіях, а також вимога до НАТО повернутися до меж 1997 року, є черговим свідченням геополітичних амбіцій Москви і її диктатора. Відповідно, першочерговою реалізацією кремлівських амбіцій стає окупація і анексія пострадянських держав, які не є членами Альянсу, оскільки вони не підпадають під систему колективної безпеки Альянсу і взаємного захисту, яка існує згідно зі статтею 5 Вашингтонського договору (про утворення НАТО).

Найбільш цікавими для росії країнами-об'єктами з пострадянського простору є ті, що прагнуть вступити до Альянсу і керівництво яких вона не контролює. Відповідно, такими країнами є, перш за все, Україна і Молдова. Саме тому РФ вторглася в Україну після втечі свого маріонеткового режиму на чолі з В. Януковичем 20 лютого

2014 р., анексувавши Крим і окупувавши ОРДЛО, а також здійснивши повномасштабну агресію вже з 24 лютого 2022 р. У червні 2023 р. російський диктатор зазначив, що його держава «ніколи не відмовлялася від переговорів» і має розроблений за посередництва турецької сторони проект «Договору про постійний нейтралітет та гарантії безпеки Україні» [9]. У тексті проекту російського варіанту Договору було зазначено: «Україна готова погодитись на позаблоковий статус неядерної держави за наявності чітких та жорстких гарантій від низки країн» [9]. Проте, це були лише їх мрії, що були записані на папері.

Відповідно, для російської сторони однією головних з умов припинення її агресивних воєнних дій на території України є відмова офіційного Києва від курсу у бік НАТО. На таку вимогу Україна не може піти ні з формально-юридичного боку, ні з фактичного. По-перше, з 2019 року в Конституції України внесено зміни, згідно з якими держава має «незворотній євроатлантичний курс» (Преамбула), гарантом реалізації якого є Президент (стаття 102), визначає засади якого Верховна Рада (стаття 85) та забезпечує його реалізацію – Кабінет Міністрів (стаття 116) [7]. По-друге, відхід від даного безпекового курсу, апробованого своєю ефективністю вже 75 років, надалі залишає Україну віч-на-віч з РФ та її «гарантіями безпеки». У цьому контексті доречним буде згадати вислів канцлера веймарської Німеччини О. Бісмарка: «Угоди з росією не варті навіть паперу на яких вони написані», адже остання їх порушує при першій зручній для неї нагоді.

Відтак, за заявами української влади, підписувати РФ мирну угоду вона не планує. Більше того, після окупації російськими військами частини Запорізької і Херсонської областей та офіційного проголошення 30 вересня 2023 р. їх «суверенними» і «незалежними», згодом включив їх до Південного військового округу РФ [6], а отже – до своєї держави. Президент України В. Зеленський різко засудив такі дії Москви щодо офіційної анексії південних областей і виключив надалі можливість підписання мирної угоди з РФ [5]. Це дає підстави вважати, що Україна має надалі боротися з російськими окупантами до повного звільнення своїх територій. Останнє ж має бути закріплено у майбутньому договорі між двома воюючими сторонами.

Отже, ухвалення відповідного договору з українського боку залежить саме успішності результатів на полі бою з російськими окупантами. Інші варіанти «замороження» війни у вигляді тимчасово-компромісних мирних угод дасть можливість більше російській стороні перепочити і набратися нових ресурсів (військових, демографічних, фінансових тощо) для нової агресії проти України. Для цього буде підібрано зручний для РФ час за сприятливих міжнародно-політичних обставинах (зокрема, заміни політичних еліт у основних країнах-донорах України на про-російські/нейтральні тощо). Більше того, санкції, які запроваджені з боку країн ЄС, США та інших країн Заходу відносно РФ й надалі негативно відображаються на економічному стані не лише останньої, а й усіх учасників і у разі ухвалення договору про мир Києва з Москвою, може сприяти їх нівелюванню, а отже суттєвого наповненню російського бюджету в майбутньому, який вона використає для оновленої війни проти України.

Наступною країною, яка може зазнати російської агресії після України є – Молдова. Прозахідний курс керівництва державою у Кишиневі, на чолі з проєвропейською президенткою М. Санду, досить непокоїть Москву. Оскільки між Україною на заході і р. Дністер на сході розміщується невизнана т. зв. «Придністровська Молдовська Республіка» (ПМР), яка є маріонетковим псевдодержавним утворенням Москви з початку 1990-х рр., то військовий контингент держави-агресора може скласти небезпеку для демократично обраної і легітимної влади у Кишиневі. Офіційно, невизнана і підконтрольна Москві територія «ПМР» є державною власністю Республіки Молдова, проте фактично остання її не контролює через наявність там російських військових баз.

28 лютого 2024 р. т. зв. «Позачерговий з'їзд депутатів усіх рівнів» невизнаної «ПМР» звернувся до РФ про «захист» від Молдови, оскільки друга, на думку «депутатів», розпочала «економічну війну» проти Тирасполя [10]. Відтак, напруження від чергової російської «витівки» у регіоні, зростає (особливо у Кишинєва). При цьому, існує фактор сусідньої Румунії, яка у міжвоєнний період володіла всією Бессарабією (територія межиріччя між річками Дністер і Прут, на якій розміщена Молдова). Бухарест може

стати активним регіональним гравцем з амбіціями щодо Кишинєва у разі агресії Москви, враховуючи участь першого у НАТО.

Відтак, східний кордон країн-членів НАТО межує прямо з РФ (з Фінляндією, країнами Балтії та Польщею), а також з Україною і Молдовою. Оскільки на сьогодні найбільшим гарантом цілісності і міцності НАТО є США, то у разі перемоги на виборах Президента США Д. Трампа, ситуація з безпековою складовою від Вашингтону може залишитися досить не визначеною. Так, цей кандидат у президенти 11 лютого 2024 р. під час виборчої кампанії заявив, що захочуватиме росію атакувати (дослівно – «робити все що заманеться») будь-якого країну члена НАТО [8]. Відповідно, у разі перемоги на посаду президента США Д. Трампа, ті країни-члени НАТО, які географічно межують з РФ, не зможуть почуватися спокійно без потенційної захисної «парасольки» Вашингтону. Більше того, останній, як видно з заяв Трампа, може стати не лише нейтральним до агресивних дій Москви у східній Європі, а й позитивно налаштованим на поглинання цих країн росією. У такому разі європейські країни-члени Альянсу мають розраховувати лише на підтримку один одного в своєму регіоні.

Першою країною НАТО, яка може стати «перевіркою на міцність» цього Північноатлантичного альянсу з боку РФ, на думку автора, є саме Естонія. Цьому є декілька причин. По-перше, це найменша за територією і населенням країна НАТО в регіоні, а отже має найменше ресурсів чинити адекватний опір сильному російському агресору. По-друге, Естонія межує лише з РФ на сході і Латвією на півдні, а її столиця Таллінн знаходиться прямо на узбережжі Фінської затоки, яку відносно легко можуть оточити з моря. По-третє, окупація Москвою Таллінну у червні 1940 р. відбувалася без особливого опору (як загалом і Риги, так і Вільнюсу), оскільки об'єктивних шансів протистояти величезній Червоній армії у цих трьох невеликих країн – фактично не було. По-четверте, на відміну від усіх інших сусідів росії країн-членів НАТО, у Естонії з РФ й досі немає чинного Договору про міждержавний кордон, адже російська сторона готова була на підписання угоди щодо тієї території республіки, яку естонці успадкували з радянських часів (тобто з втраченими 5% території відносно підписаного сторонами Тартуського мирно-

го договору у 1920 р.), на що естонська влада остаточно ніяк не погоджувалась. Проте, між сторонами двічі були підписано такий Договір за відновленою незалежності: 18 травня 2005 р., проте через внесені зміни естонською стороною до Преамбули договору, російська сторона денонсувала його; 18 лютого 2014 р. – проте, цього разу, відмовилась ратифікувати сама Естонія, не бажаючи робити поступку своїх територій Москві, які вона забрала у Таллінну ще в 1945 р. Тому, відсутність чинного Договору між Естонією і РФ про міждержавний кордон, може спонукати російську сторону до агресивних дій саме щодо цієї північної балтійської країни. Так, у січні 2020 р. спікер парламенту Естонії Х. Пиллуас заявив, що Естонія не має наміру ратифікувати підписаний сторонами у 2014 р. договір про кордон з РФ, навіть якщо це зробить російська сторона [4]. Перед цим, глава міністерства оборони Естонії Ю. Луйк заявляв, що росія розмістила за 50 км. від спільного кордону сім нових військових полків і можливо готується до збройного конфлікту, сподіваючись на послаблення НАТО [4].

З огляду на вищепераховані обставини, саме Естонія з усіх країн-членів НАТО має всі підстави почувати себе найбільше у потенційній небезпеці з боку РФ, адже за відсутності сильного лідера у Альянсі, якими завжди були США, останні, за потенційного другого президентства Д. Трампа, можуть «пожертвувати» невеликою Естонією з мотивів вберегти Європу від Третьої світової війни (між НАТО і РФ). Це, звісно, буде найбільшою помилкою Альянсу з початку його заснування у 1949 р., оскільки підірве його здатність захищати своїх країн-членів, безпека яких залежатиме тепер від їх розмірів і пропорції у всьому Блоці. Відтак, наступними об'єктами агресії з боку РФ можуть стати наступні дві «балтійські сестри» Естонії – Латвія і Литва, особливо враховуючи те, що росія має територію з військовими базами в тилу самої східної Європи – Калінінградську область. Далі, «апетити» окупанта можуть лише зростати, якщо останні не зустрічають гідного опору. Від Польщі і на південь аж до балканських країн, через ті держави східної Європи, які у 1999 і 2004 рр. приєдналися до НАТО під час його розширення. За таких обставин доречно загадати вислів В. Черчілля: «...неможливо домовитись з тигром, якщо ваша голова в його пащі!». Тому,

потрібно країнам-членам Альянсу домовлятися перш за все між собою щодо взаємодопомоги, щоб унеможливити і, навіть, випередити агресивні геополітичні амбіції росії проти об'єднаного і сильного її потенційного супротивника(-ів) у східній Європі.

Отже, амбітні плани Москви через ідейний концепт «Руского міра» і їх вираження у територіальних геополітичних амбіціях у Європі шляхом анексії перш за все країн-сусідів для відновлення своєї імперії, очевидно існують у російському і загалом в російськомовному дискурсі, проте чи вони мають шанс на втілення – залежить, перш за все, від подальших результатів війни в Україні (адже навряд чи Москва наважиться на відкриття другого фронту з країнами НАТО, воюючи в Україні). Саме тут і тепер вирішується доля не лише України, а й Європи та, можливо, світу. Україна стала сучасним «хартлендом» (серцевинною землею) за висловом Х. Маккіндера, який на початку ХХ століття зазначив так: «Хто контролює східну Європу, той керує Хартлендом. Хто контролює Хартлендом, той керує Світовим островом. Хто контролює Світовий острів, той керує Світом» [2, с.612]. Отож, «ключі» від Світу лежать сьогодні у Києві, і це чітко розуміє Москва, досить відносно – Таллінн, Рига і Вільнюс, проте не зовсім це усвідомлює Брюссель і Вашингтон.

Висновки. Таким чином, головними регіональними геополітичними амбіціями росії у східній Європі є, перш за все, Україна, а також – Молдова, особливо допоки вони не вступили у НАТО і не є повністю захищеними з його боку. Від успішності реалізації цих амбіцій можлива спроба окупації росією Естонії, перш за все через відсутність ратифікованого Договору про спільний міждержавний кордон, і далі – експансія на південь. Тобто, амбіції мілітарного «Руского міра» в геополітичній площині східної Європи, про які не говорить офіційна влада у Москві, але наголошують неформальні її прибічники, полягає у анексії нових територій суверенних держав від Балтики і до Балкан, тобто від Фінської затоки – до Середземного моря.

Список використаних джерел:

1. Братюк Ю. Росія вимагає вивести війська НАТО з частини країн-учасниць. *Zaxid.net*. 21 січня 1922. URL: <https://zaxid.net/>

- [rosiya vimagaye vivesti viyska nato z chastini krayin uchasnits n1534293](#)
2. Гринько С. Хартленд. Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / ред. кол.: А. Губерський (голова) та ін. Київ: Знання України, 2004. Т. 2: М-Я. 812 с.
 3. Денисов С. Путін звинуватив НАТО у порушенні «обіцянки» не розширюватись на схід. *Детектор медіа*. 22 червня 2021. URL: <https://detector.media/infospace/article/189397/2021-06-22-putin-zvynuvatyv-nato-u-porushenni-obitsyanky-ne-rozshyryuvatys-na-skhid-gorbachov-nazyvav-tse-tverdzheniya-mifom/>
 4. Естонія відмовилась ратифікувати договір про кордон з Росією. *РБК-Україна*. 7 січня 2020. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/estoniya-otkazalis-ratifitsirovat-dogovor-1578398193.html>
 5. Зеленський виключив мир із росією за будь-яку ціну. *Слово і діло*. 21 листопада 2023. URL: <https://www.slovoidilo.ua/-/2023/11/21/novyna/bezpeka/zelenskyj-vyklyuchyv-myrr-rosiyeyu-bud-yaku-czinu>
 6. Колесникова А. Путін «записав» окуповані території до одного з військових округів в Росії: в Україні відреагували. 26 лютого 2024. URL: https://24tv.ua/putin-znovu-privednav-okupovani-teritoriyi-do-rosiyi-chomu-polyagaye_n2502875
 7. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, №30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/-laws/show/254к/96-вр#Text>
 8. Трамп «заохочуватиме» Росію атакувати членів НАТО, які не платять «по рахунках» *BBC News Україна*. 11 лютого 2024. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c4n64k5хукмо>
 9. Хоменко С., Фохт Є. Путін стверджує, що Україна зірвала мирний план. Що не так із цією версією. *BBC News Україна*. 20 червня 2023. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/-articles/cy644wg2n54o>
 10. Шварц Д. Невизнана «ПМР» звернулася до РФ по захист. *DW*. 28 лютого 2024. URL: <https://www.dw.com/uk/nevznana-pridnistrovska-moldavska-respublika-zvernulasa-do-rf-po-zahist/a-68399514>

REGIONAL GEOPOLITICAL AMBITIONS OF RUSSIA IN EASTERN EUROPE: ATTEMPTS OF REFLECTION

The article attempts to look at Russian aggression against Ukraine, as well as potential target countries, through the lens of the Russian Federation's struggle with the expansion of NATO in Eastern Europe at the end of the 1990s and the spread of its influence to the rest of the countries of the post-

Soviet space in the conditions of a clear delineation of the spatial expression of the ideology of the «Russian world».

Key words: *aggression, expansion, borders, «Russian world», occupation.*

УДК 355/359-049.5](4)«20»

Коцур Леся,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології*

*Університету Григорія Сковороди в Переяславі,
ORCID: 0000-0001-8996-1606*

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ ЄС В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ ХХІ СТОЛІТТЯ

Проаналізовано еволюцію інституційного виміру системи безпеки та оборони ЄС наприкінці ХХ – початку ХХІ століття починаючи від Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС й закінчуючи концепцією Стратегічної автономії ЄС, яку було прийнято у 2016 р. Показано, що геополітичні трансформації кінця ХХ – початку ХХІ століття та поява нових небезпек і загроз на європейській арені змусили ЄС сформувати власну систему безпекових інститутів, що має доволі розгалужену структуру, яка складається з військових, цивільних, науково-дослідних та освітніх установ. До них, зокрема, належать: Європейська Рада (ЄР) – вищий політичний орган Європейського союзу; Комітет з політики та безпеки (PSC), Військовий комітет Європейського Союзу (КЄСС / EUMC), до складу якого входять Військово-політична група (ВПГ / PMG) та Комітет з цивільних аспектів врегулювання криз (CivCom); Європейське оборонне агентство (EDA); Європейська служба зовнішніх справ / Європейська дипломатична служба (ЄСЗС або EEAS) та офіс Високого представника ЄС з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки, в рамках яких діють такі важливі безпекові структури, як Директорат політики безпеки та оборони (SECDEFPOL), Директорат Інтегрованого підходу з питань безпеки та миру (ISP), Військовий штаб ЄС (EUMS), Відділ цивільного планування та проведення (CPCC), Спроможність військового планування та прове-

дення (MPCC); Супутниковий центр Європейського Союзу (SatCen), Інститут досліджень безпеки Європейського Союзу (EUISS) та Європейський центр передового досвіду з протидії гібридним загрозам (Hybrid CoE). Діяльність цих інституцій свідчить, що за останні десятиліття ЄС суттєво зміцнив свої військові та оборонні спроможності та значно посилив свій геополітичний вплив на глобалізований світ та безпеку не тільки в європейському регіоні, а й поза ним.

Ключові слова: безпека, оборона, Євросоюз, ЄС, інституції, структура, система, загрози.

Вступ. Кінець ХХ – початок ХХІ століття характеризувався появою нових небезпек і загроз на європейському континенті. Зокрема саме розв'язання локальних конфліктів на теренах колишнього пострадянського простору, зростання актів тероризму та вдосконалення гібридних способів ведення війни росією й іншими країнами змусили Європейський Союз на зламі століть вкотре переосмислити сутність власної системи безпеки та оборони. Ще більшої актуальності ця сфера набула в умовах сьогодення, коли росія веде проти України ще й широкомасштабну агресивну війну.

Нині можна зустріти десятки наукових праць, присвячених питанням безпеки та оборони ЄС, їх співпраці з НАТО тощо. Зокрема український дослідник В. Шагун дослідив формування та еволюцію безпекової та оборонної політики ЄС у першому десятилітті ХХІ століття [3]. Малена Брітц та Аріта Ерікссон детально розкрили специфіку роботи Європейського оборонного агентства, створеного у 2004 р. [4]; Ралука Чернатоні дослідила інституційне оформлення Європейського оборонно-технологічного та промислового комплексу (EDTIC) [8]; український науковець Володимир Мандрагеля у 2011 р. досить змістовно схарактеризував європейську структуру, що опікується зовнішньою політикою і політикою безпеки [2]. Однак, трансформації, які відбулися в системі безпеки та оборони ЄС після 2014 р. потребують більш детального розгляду згаданої проблематики.

Мета дослідження полягає у зображенні еволюції інституційного виміру системи безпеки та оборони ЄС наприкінці ХХ – початку ХХІ століття починаючи від Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС й закінчуючи концепцією Стратегічної автономії.

Насамперед варто нагадати, що майже до кінця 1990-х рр. безпекова політика ЄС виконувалася переважно в рамках НАТО та ОБСЄ, як ключових безпекових інституцій в регіоні. Проте після внесення змін до Маастрихтського договору 15-16 червня 1997 р. підходи у цій площині було дещо змінено, оскільки цими доповненнями передбачалося започаткування *Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС*. Також почала вибудовуватися чітка інституційна надбудова управління безпековою політикою, яка складається з постійних політичних, військових та цивільних структур [1].

Як наслідок, сьогодні ми можемо бачити, що найвищою інституцією, яка здійснює управління Спільною зовнішньою політикою та політикою безпеки ЄС є **Європейська Рада (ЄР)** – вищий політичний орган Європейського союзу, який складається з глав держав та урядів держав-членів ЄС [10; 16]. Однією з найважливіших інституцій в межах ЄР є **Комітет з політики та безпеки (PSC)**, який відповідає за Спільну зовнішню політику та політику безпеки ЄС (CFSP) та Спільну політику безпеки та оборони (СПБО/CSDP) [19]. Важливими структурними підрозділами Комітету з політики та безпеки (PSC) є:

- *Військовий комітет Європейського Союзу (КЕСЄ / EUMC)* – вищий військовий орган, створений ЄР 22 січня 2001 р. в рамках зміцнення спільної зовнішньої політики та політики безпеки [9];
- *Військово-політична група (ВПГ / PMG)* – проводить підготовчу роботу у сфері СПБО для Комітету з політики та безпеки (PSC) [20];
- *Комітет з цивільних аспектів врегулювання криз (CivCom)*, який було створено 22 травня 2000 р. з представників держав-членів ЄС [5].

З метою реалізації власної оборонної політики 12 липня 2004 р. Європейською Радою було створене *Європейське оборонне агентство (EDA)*, а на посаду призначено першого виконавчого директора Хав'єра Солану, Верховного представника ЄС з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки. Цікаво, що у 2016 р. було створено ще ряд нових інструментів співпраці (скоординований щорічний огляд з питань оборони, постійне структу-

роване співробітництво, Європейський оборонний фонд і переглянтий План розвитку потенціалу), в яких EDA відіграє центральну роль щодо координації між ними [18].

Для реалізації ухвалених Європейською Радою рішень у 2010 р. було створено ще і *Європейську службу зовнішніх справ / Європейську дипломатичну службу (ЄСЗС або EEAS) та офіс Високого представника ЄС з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки* [6; 13]. В умовах реалізації політики стратегічної автономії, яку було окреслено у Глобальній стратегії ЄС у 2016 р. ЄС децю змінив інституційну безпекову надбудову. Так, у результаті реорганізації ЄСЗС з 1 вересня 2021 р. була створена нова організаційна система. Більшість щоденної роботи в штаб-квартирі ЄСЗС було покладено на Генерального секретаря та його заступників. А при Службі створено шість великих відділів, які охоплюють більшість регіонів світу (Африку, Південну та Південну Америки, Азію та Тихий океан, Європу, Східну Європу та Центральну Азію, Близький Схід та Північну Америку) [17; 21].

В рамках ЄСЗС, з точки зору безпекової політики, діють й інші важливі структури з відповідними відділами:

- *Директорат політики безпеки та оборони (SECDEFPOL);*
- *Директорат Інтегрованого підходу з питань безпеки та миру (ISP) [7; 15];*
- *Військовий штаб ЄС (EUMS) [24];*
- *Відділ цивільного планування та проведення (CPCC) [22].*
- *Спроможність військового планування та проведення (MPCC), яка відповідає за оперативне планування та проведення невиконавчих тренувальних військових місій ЄС [25].*

Задля посилення ролі ЄС в системі глобальної безпеки поряд з політичними структурами було створено низку освітніх та науково-дослідних інституцій. Так, ще у 1992 р. був заснований *Супутниковий центр Європейського Союзу (SatCen)*, який відповідає за Космічну стратегію безпеки та оборони ЄС. *SatCen* підтримує прийняття рішень та дії Європейського Союзу у сфері Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (CFSP), зокрема Спільної політики безпеки та оборони (CSDP), включаючи місії та операції Європейського Союзу з управління кризами, надаючи продукти

і послуги, отримані в результаті використання відповідних космічних ресурсів і додаткових даних, включаючи супутникові зображення та аерофотознімки, а також пов'язані послуги [12]. У січні 2002 р. з метою аналізу питань зовнішньої політики, політики безпеки та оборони було створено *Інститут досліджень безпеки Європейського Союзу (EUISS)* [23]. У 2005 р. був заснований *Європейський коледж безпеки та оборони (ESDC)* з метою надання освіти стратегічного рівня у сфері Спільної політики безпеки та оборони (CSDP) [11]. У 2017 р. був заснований *Європейський центр передового досвіду з протидії гібридним загрозам (Hybrid CoE)* – це автономна мережева міжнародна організація, яка протидіє гібридним загрозам. Важливо, що ключовим завданням Центру є розбудова можливостей держав-учасниць для запобігання та протидії гібридним загрозам. Результативність досягається шляхом обміну передовим досвідом, надання рекомендацій, а також тестування нових ідей і підходів. В рамках Hybrid CoE відбувається тісна співпраця понад 35 країн ЄС та НАТО. Hybrid CoE не тільки розробляє нові стратегічні концепції, але й допомагає їх реалізувати [14].

Отже, як бачимо, у системі ЄС функціонує потужна мережа безпекових інституцій, яка складається з військових, цивільних, науково-дослідних та освітніх установ. Аналіз їх діяльності свідчить, що за останні десятиліття ЄС суттєво зміцнив свої військові та оборонні спроможності, що дозволяє ЄС здійснювати неабиякий вплив на глобалізований світ та безпеку в регіоні.

Список використаних джерел:

1. Загальні інститути безпеки. *Довідник НАТО*. 2001. С. 383
2. Мандрагеля В. Європейська система колективної безпеки: інституціональні проблеми. *Політичний менеджмент*. 2011. №1. С. 133-140.
3. Шатун В.Т. Оборонна і безпекова політика Європейського Союзу: формування та еволюція. *Наукові праці. Політологія*. 2014. Вип. 218. Т. 230. С. 60-67.
4. Britz M., Eriksson A. The european security and defence policy : a fourth system of european foreign policy ? *Dans Politique européenne* 2005. № 17. P. 35-62.
5. Committee for Civilian Aspects of Crisis Management (CivCom). *European Council; Council of the European Union*. 2023. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/council-eu/preparatory-bodies/committee-civilian-aspects-crisis-management/>.

6. Creation of the European External Action Service. *The Diplomatic Service of the European Union*, 2023. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/creation-european-external-action-service_en.
7. CSDP structure, instruments and agencies. *The Diplomatic Service of the European Union, Strategic Communications*, 12.08.2021. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/csdp-structure-instruments-and-agencies_en.
8. Csernatori R. The EU's Defense Ambitions: Understanding the Emergence of a European Defense Technological and Industrial Complex. *Carnegie Europe*, December 06, 2021. URL: <https://carnegieeurope.eu/2021/12/06/eu-s-defense-ambitions-understanding-emergence-of-european-defense-technological-and-industrial-complex-pub-85884>.
9. EUMC – European Union Military Committee. *The Diplomatic Service of the European Union, Strategic Communications*, 24.01.2022. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/eumc_en.
10. European Council. Офіційний сайт, 2023. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/european-council/>.
11. European Security and Defence College (ESDC). Офіційний сайт, 2023. URL: <https://esdc.europa.eu/who-we-are/>.
12. European Union Satellite Centre. *SatCen*, 2023. URL: <https://www.satcen.europa.eu/>.
13. High Representative / Vice President. *The Diplomatic Service of the European Union*, 2023. URL: https://www.eeas.europa.eu/-eeas/high-representative-vice-president_en.
14. Hybrid CoE, 2023. URL: <https://www.hybridcoe.fi/about-us/>.
15. Integrated Approach for Security and Peace Directorate – ISP. *The Diplomatic Service of the European Union, Strategic Communications*, 12.05.2022. URL: https://www.eeas.europa.eu/-eeas/integrated-approach-security-and-peace-directorate-isp_en.
16. Of the treaty on European Union and the treaty on the functioning of THE European Union. *Official Journal of the European Union*, (2016/C 202/01). URL: [https://translate.google.com/?hl=uk&sl=en&tl=uk&text=Official%20Journal%20of%20the%20European%20Union%0A%0AC%20202%2F1%0A%0ACONSOLIDATED%20VERSIONS%0A%0AOF%20THE%20TREATY%20ON%20EUROPEAN%20UNION%20AND%20THE%20TREATY%20ON%20THE%20FUNCTIONING%20OF%20THE%20EUROPEAN%20UNION%0A%0A\(2016%2FC%20202%2F01\)&op=translate](https://translate.google.com/?hl=uk&sl=en&tl=uk&text=Official%20Journal%20of%20the%20European%20Union%0A%0AC%20202%2F1%0A%0ACONSOLIDATED%20VERSIONS%0A%0AOF%20THE%20TREATY%20ON%20EUROPEAN%20UNION%20AND%20THE%20TREATY%20ON%20THE%20FUNCTIONING%20OF%20THE%20EUROPEAN%20UNION%0A%0A(2016%2FC%20202%2F01)&op=translate).
17. Organisation chart of the EEAS. *The Diplomatic Service of the European Union*, 2023. URL: https://www.eeas.europa.eu/-eeas/organisation-chart-eeas_en.
18. Our History. *European Defence Agency*. 2023. URL: <https://eda.europa.eu/our-history/our-history.html>.

19. Political and Security Committee (PSC). *European Council; Council of the European Union*. 2023. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/council-eu/preparatory-bodies/political-security-committee/>.
20. Politico-Military Group (PMG). *European Council; Council of the European Union*. 2023. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/council-eu/preparatory-bodies/politico-military-group/>.
21. Structure and Organisation. *The Diplomatic Service of the European Union*, 2023. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/structure-and-organisation_en.
22. The Civilian Planning and Conduct Capability (CPCC). *The Diplomatic Service of the European Union*, 03.10.2022. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/civilian-planning-and-conduct-capability-cpcc_en.
23. *The European Union Institute for Security Studies (EUISS)*. Official website, 2023. URL: <https://www.iss.europa.eu/>.
24. The European Union Military Staff (EUMS). *The Diplomatic Service of the European Union*, Strategic Communications, 24.01.2022. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/european-union-military-staff-eums_en.
25. The Military Planning and Conduct Capability (MPCC). *The Diplomatic Service of the European Union*, 28.11.2022. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/military-planning-and-conduct-capability-mpcc_en.

THE INSTITUTIONAL DIMENSION OF THE SECURITY AND DEFENSE SYSTEM OF THE EU IN THE CONDITIONS OF GEOPOLITICAL CHALLENGES OF THE 21ST CENTURY

The evolution of the institutional dimension of the EU security and defense system at the end of the 20th – beginning of the 21st century is analyzed, starting with the Common Foreign and Security Policy of the EU and ending with the concept of Strategic Autonomy of the EU, which was adopted in 2016. It is shown that the geopolitical transformations of the end of the 20th – beginning of the 21st century and the appearance of new dangers and threats in the European arena forced the EU to form its own system of security institutions, which has a rather extensive structure, consisting of military, civilian, research and educational institutions. These include, in particular: the European Council (EC) – the highest political body of the European Union; The Political and Security Committee (PSC), the European Union Military Committee (EUMC), which

includes the Military-Political Group (PMG) and the Committee on Civilian Aspects of Crisis Management (CivCom); European Defense Agency (EDA); The European External Action Service / European Diplomatic Service (EEAS or EEAS) and the Office of the High Representative of the EU for Common Foreign and Security Policy, which include such important security structures as the Security and Defense Policy Directorate (SECDEFPOL), the Directorate for the Integrated Approach to Security and Peace Affairs (ISP), EU Military Headquarters (EUMS), Civil Planning and Conduct Unit (CPCC), Military Planning and Conduct Capability (MPCC); The European Union Satellite Center (SatCen), the European Union Institute for Security Studies (EUISS) and the European Center of Excellence for Countering Hybrid Threats (Hybrid CoE). The activities of these institutions show that in recent decades, the EU has significantly strengthened its military and defense capabilities and significantly strengthened its geopolitical influence on the globalized world and security not only in the European region, but also outside it.

Keywords: security, defense, European Union, EU, institutions, structure, system, threats.

Круглов Віталій Вікторович,
доктор наук з державного управління, доцент,
професор кафедри соціології і публічного управління
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»
ORCID: 0000-0002-7228-8635

Мороз Володимир Михайлович,
доктор наук з державного управління, професор,
завідувач кафедри соціології і публічного управління
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»
ORCID: 0000-0003-0796-5035

Терещенко Діна Акрамівна,
доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри соціології і публічного управління
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»
ORCID: 0000-0003-0633-0097

ПОЛІТИКА ПОДОЛАННЯ ДИСПРОПОРЦІЙ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ НА ОСНОВІ СТРАТЕГІЙ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Резюме. Актуальність проблеми. У статті розглядається проблема нерівномірного розвитку сільських територій в Україні та необхідність запровадження ефективної державної політики для її вирішення на основі стратегій регіонального розвитку. Сільські райони традиційно відстають за рівнем життя, інфраструктурним забезпеченням та інвестиційною привабливістю, що зумовлено комплексом природних, історичних, інституційних, демографічних, інфраструктурних, управлінських та економічних чинників. Зростання екстремальних погодних явищ, недостатнє цифрове підключення та обмеженість базових послуг ще більше поглиблюють ці диспропорції. Російська воєнна агресія в Україні спричинила масштабні руйнування інфраструктури саме в сільській місцевості. **Метою статті** є визначення основних засад політики подолання диспропорцій у розвитку сільських територій в контексті стратегій регіонального розвитку в Україні. **Результати дослідження.** Наростання тери-

торіальній нерівності створює загрози не лише для окремих регіонів, а й для національної економіки, знецінюючи людський і природно-ресурсний потенціал села, підриваючи роль сільського господарства та суміжних галузей. Тому формування скоординованої державної політики на основі стратегічного планування регіонального розвитку із акцентом на сільських територіях є нагальною потребою. Проаналізовано теоретичні підходи до розроблення стратегій регіонального зростання з урахуванням сільського виміру. Зокрема, розглянуті: теорія полюсів зростання, концепція поліцентричного розвитку, територіальний підхід. На основі аналізу визначено ключові стратегічні напрями подолання територіальної нерівності та сприяння розвитку сільських територій в Україні: вдосконалення законодавчої бази, інституційне зміцнення системи управління, запровадження програмно-цільового планування, створення фінансових механізмів, розбудова інфраструктури, стимулювання локальної економічної діяльності, підвищення інвестиційної привабливості територій. Наголошується на необхідності комплексної реалізації стратегії для досягнення збалансованого територіального розвитку та соціально-економічного піднесення сільських районів в інтересах прогресу всієї держави. Реалізація запропонованих напрямів державної політики у поєднанні із урахуванням світових стратегій регіонального зростання дозволить створити передумови для нівелювання існуючих територіальних диспропорцій та консолідованого посилення спроможності сільських районів України.

Ключові слова: регіональний розвиток, сільські території, територіальні диспропорції, стратегії зростання, державна політика.

Вступ. Збалансований територіальний розвиток та зменшення диспропорцій між територіальними утвореннями є одним з ключових пріоритетів для будь-якої країни. Проте в багатьох державах спостерігається істотна нерівномірність розвитку міських і сільських територій, причому сільська місцевість часто відстає за багатьма соціально-економічними показниками. Вказана проблема характерна і для України, де розвиток села традиційно опиняється на узбіччі державної політики регіонального розвитку.

Зростання частоти екстремальних погодних явищ, таких як повені та посухи, спричинені зміною клімату, загрожує життю та засобам існування сільських жителів [1]. За-

значені зміни, які, за прогнозами, посилюватимуться протягом наступних десятиліть, вплинуть на такі види економічної діяльності, як сільське господарство, лісове господарство та аквакультура. Сільські райони також зазнають негативного впливу через недостатнє цифрове та територіальне підключення та обмежений доступ до основних послуг, таких як освіта, охорона здоров'я та сфера культури. У сукупності вказані проблеми роблять сільські райони менш привабливими для нових підприємств, інвесторів і молоді [2].

Відсутність дієвих механізмів подолання територіальної нерівності зумовлює посилення диспропорцій між містом і селом, деградацію сільських територій, відтік населення з сіл, знецінення людського та природно-ресурсного потенціалу сільських районів, що створює загрози не лише для розвитку конкретних регіонів, а й для економіки країни в цілому, оскільки нівелюється роль сільського господарства та супутніх галузей економіки. З метою вирішення окреслених проблем важливим є формування та реалізація скоординованої державної політики на основі стратегічного планування заходів регіонального розвитку з акцентом на сільських територіях.

Актуальність проблеми. Сільські райони традиційно відставали за рівнем життя, розвитком інфраструктури, інвестиційною привабливістю. Водночас вони акумулюють значний людський, природно-ресурсний та економічний потенціал, необхідний для забезпечення сталого розвитку держави. Складність ситуації багатократно посилена внаслідок російської воєнної агресії в Україні, які спричинила масштабні руйнування інфраструктури, житла, соціальних об'єктів саме в сільській місцевості. Зазначене наростання нерівномірності територіального розвитку загрожує не лише локальними диспропорціями, а й загальним сповільненням соціально-економічного прогресу країни та суттєвими витратами на післявоєнне відновлення зазначених територій.

Зазначені питання широко обговорювалися у науковій літературі вітчизняними та зарубіжними дослідниками, а саме: Белей С.І., Бонналь П., Бондарук Т.Г., Дельгадо Н.Г., Підгрушний Г.П., Поліщук А., Фаварето А.А., Шевченко О.В. та ін. В той же час, дослідження підходів до розроблення обґрунтованих стратегій регіонального роз-

витку з належним врахуванням специфіки сільських територій дозволить знизити існуючі диспропорції та забезпечити збалансований розвиток територій.

Мета та завдання. Метою статті є визначення основних засад політики подолання диспропорцій у розвитку сільських територій в контексті стратегій регіонального розвитку в Україні. Зазначене передбачає аналіз теоретичних підходів до формування стратегій регіонального зростання з урахуванням сільського розвитку та надання рекомендацій щодо напрямів державної політики та розробки стратегій для подолання диспропорцій розвитку сільських територій.

Результати дослідження. Нерівномірний розвиток сільських територій зумовлений комплексом чинників, які доцільно розглядати у взаємозв'язку та взаємозалежності. За результатами досліджень науковців слід відзначити наявність нерівномірного територіального розподілу природно-ресурсного, кліматичного, ландшафтного потенціалу (більш сприятливі умови деяких регіонів для розвитку сільського господарства, туризму, що створює передумови для їх випереджаючого розвитку). Різна історична траєкторія розвитку окремих адміністративних одиниць, нерівномірна густота населення, міграційні процеси, традиції та культурні особливості жителів спричиняють відмінності у передумовах для соціально-економічного піднесення територій. Недостатня забезпеченість інфраструктурними об'єктами гальмує економічний розвиток певних територій, а саме: різний ступінь розвиненості транспортної, інженерної та соціальної інфраструктури у окремих регіонах і населених пунктах. Слід відзначити й управлінські та інституційні чинники (різні можливості місцевих органів влади щодо формування стратегій, залучення інвестицій та реалізації проєктів, ефективність публічного управління та інноваційний досвід). Наявність економічних чинників (місцеві ресурси, виробничі потужності, інвестиційна привабливість території тощо) значним чином впливає на характер економічної спроможності сільських територій [3-5].

Отже, накопичення негативних чинників у певних сільських місцевостях створює ефект «замкненого кола» – соціально-економічна відсталість території призводить до відтоку населення, інвестиційної непривабливості, дегра-

дації інфраструктури, що ще більше посилює диспропорції у розвитку.

Подолання територіальної нерівності та стимулювання розвитку відсталих сільських районів потребує розробки та впровадження комплексних стратегій регіонального зростання. На думку А. Поліщука [6], саме розвиток сільських територій має бути частиною соціальної та економічної складової суспільного добробуту. Белей С.І. вважає, що індикатором розвитку сільських територій має бути усунення асиметрій та диспропорцій, подолання соціально-економічної депресивності та підвищення якості життя сільського населення [7].

Одним з існуючих підходів щодо усунення диспропорцій територій є теорія полюсів зростання [8], яка передбачає розвиток точок інноваційного економічного зростання – провідних галузей і виробництв, навколо яких згодом розвиватимуться інші види економічної активності, що формуватиме основу майбутнього розвитку регіону. Важливою складовою цього підходу є створення агломерацій – кластерів виробничих, наукових, освітніх установ навколо «полюсів зростання». На противагу теорії полюсів зростання, Підгрушний Г.П. [9] обґрунтовує доцільність застосування концепції поліцентричного просторового розвитку, що передбачає формування системи субрегіональних центрів економічного зростання на базі кількох перспективних міст-супутників. Зазначене має стимулювати територіальну дифузю розвитку, зменшуючи концентрацію економічної активності в одному великому місті.

Позиціонування економічної безпеки розвитку сільської території на основі врегулювання диспропорцій просторового та регіонального розвитку, збільшення ресурсного потенціалу держави та захисту інтересів сільського населення можна вважати одним із раціональних підходів. Комплекс інструментів та механізмів стимулювання розвитку сільських територій може передбачати напрями: адміністрування та управління; бюджетно-фінансовий; організаційно-економічний; соціально-гуманітарний; інфраструктурний; екологічний [10].

У розвинутих країнах розуміння процесів розвитку сільських територій, розширення його масштабів та відокремлення від традиційної галузевої концепції аграрного

розвитку мали на меті подолати продуктивну модель сільського господарства (засновану на «зелених» підходах), що призвело до визнання багатофункціональних ролей сільського господарства та сільської сфери в сучасному суспільстві [11]. Територіальні підходи спрямовані на подолання сільської бідності; позиціонування території як контрольної одиниці; пошуку екологічної стійкості; сприяння створенню робочих місць; міжгалузеві (сільськогосподарські, промислові) і багатовимірні (виробничі, інституційні та соціально-екологічні) відносини; визнання важливості інституційних механізмів, що базуються на територіях [12].

Науковці розглядають територіальний розвиток як продуктивну та інституційну трансформацію сільського простору, спрямовану на подолання бідності. Визнаючи потенціал та підкреслюючи його здатність активізувати територіальну економіку через стратегії зміцнення фермерських господарств і територіальних ринків, зазначені напрями було продовжено [13], а територія стала політичною категорією, пов'язаною з розширенням можливостей фермерства та територіальних систем харчування.

Незважаючи на різне розуміння та визначення території, майже всі підходи наголошують на стратегічній природі територіального масштабу в рамках державної політики, яка прагне соціально-економічного відновлення балансу; управління навколишнім середовищем; створення нової конкурентоспроможності; реформи державного управління. Територія вважається оперативною категорією, яка спрямовує дії держави в проміжних просторах (наприклад, мезо- та мікрорегіонального характеру) [14]. Саме на території державна політика та дії можуть об'єднуватися у задалегідь визначених напрямках, де легше визначити пріоритетні потреби та вимоги. Метою територіального розвитку є наближення існуючої галузевої, диференційованої та універсальної політики до території з адаптацією до територіальних характеристик, акторів і динаміки. Зазначене вимагає створення нових механізмів, зміцнення простору участі та генерування інформації про територію [12]. Є загальні політичні підходи країн, які досягли успіху в зниженні як сільської бідності, так і сільської нерівності: інвестиції в інфраструктуру та державні послуги, сприяння інклюзивному розвитку сіль-

ського господарства, забезпечення справедливого розподілу і доступ до землі та її природних ресурсів, покращення охоплення соціальним захистом у сільській місцевості, припинення усіх форм дискримінації [15].

Формування ефективної політики подолання територіальних диспропорцій в Україні потребує розробки комплексної стратегії регіонального зростання з чітким урахуванням сільського виміру. Така стратегія має охоплювати кілька ключових напрямів.

Існує необхідність приведення національного законодавства у відповідність до підходів ЄС, зокрема в частині фінансових інструментів та системи цілей і заходів регіональної політики. Для кожного регіону мають бути розроблені (або скориговані існуючі) комплексні стратегії розвитку з виокремленням заходів щодо стимулювання сільських територій та післявоєнного відновлення. Поряд із зазначеним необхідне формування регіональних програм підтримки окремих секторів економіки, у т.ч. сільського господарства, переробної промисловості та сфери послуг на селі.

В контексті створення дієвої системи фінансування регіональних і локальних проєктів відновлення та розвитку слід активно залучати та акумулювати кошти міжнародної технічної допомоги, гранти, приватні інвестиції на основі забезпечення прозорості і підзвітності використання коштів.

Пріоритетами розбудови необхідної інфраструктури (в т. ч. знищеної) в регіонах як передумови економічного посилення територій повинні стати розвиток транспортної мережі, телекомунікаційних систем, енергетичної інфраструктури, а також об'єктів соціальної сфери.

Ключовим має стати державне стимулювання секторального розвитку пріоритетних видів економічної діяльності, орієнтованих на використання локального ресурсного потенціалу сільських територій (сільське господарство, харчова промисловість, деревообробка, туризм тощо). Вказані підходи необхідно посилити за рахунок підвищення інвестиційної привабливості територій шляхом покращення бізнес-клімату, захисту прав інвесторів, оптимізації податкового навантаження, механізмів кредитування, іпотеки, цільових програм самозайнятості та розвитку підприємництва.

Реалізація окреслених напрямів державної політики у поєднанні з врахуванням світового досвіду стратегій

регіонального зростання має створити передумови для подолання територіальних диспропорцій та консолідованого посилення спроможності сільських районів України.

Висновки. Нерівномірність розвитку сільських територій в Україні зумовлена накопиченням негативного впливу географічних, демографічних, інфраструктурних, управлінських та економічних чинників, що формує чинники відсталості окремих територіальних утворень. Відставання сіл за рівнем життя, інфраструктури та інвестиційної привабливості посилюється внаслідок російської воєнної агресії, яка спричинила масштабні руйнування саме в сільській місцевості. Наростання територіальної нерівномірності загрожує загальним сповільненням соціально-економічного прогресу країни та потребуватиме значних ресурсів для післявоєнного відновлення. Подолання проблеми диспропорцій потребує комплексної реалізації політики регіонального зростання. При розробці відповідної стратегії важливо врахувати теоретичні концепції територіального розвитку: полюсів зростання, поліцентричності, територіального підходу тощо.

Для України актуальними напрямками політики подолання територіальних диспропорцій визначено: формування та впровадження державної політики для подолання диспропорцій, включно з гармонізацією законодавства, розробкою регіональних стратегій із сільським виміром, програм секторальної підтримки, створенням дієвої системи фінансування локальних проєктів, розбудовою інфраструктури, стимулюванням пріоритетних видів діяльності на основі місцевих ресурсів, підвищенням інвестиційної привабливості територій. Комплексна реалізація стратегії дозволить досягти збалансованого територіального розвитку, покращити соціально-економічні умови на селі та консолідувати зусилля заінтересованих сторін в інтересах прогресу держави.

Список використаних джерел:

1. Chartier O. et al. Long-Term Vision for Rural Areas: Contribution from SHERPA science-society-policy platforms. *SHERPA Position Paper*. 2021. DOI: 10.5281/zenodo.4557440.
2. Chartier O. et al. Second set of recommendations for development of future rural policies. Sustainable Hub to Engage

- into Rural Policies with Actors (SHERPA), 2023. DOI: 10.5281/zenodo.10299248.
3. Белей С.І., Лужинський В.О. Сільські території – центри економічної активності євро регіонального співробітництва в системі гарантування економічної безпеки. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки»*. 2020. №1. DOI: 10.25313/2520-2294-2020-1-5559.
 4. Шевченко О.В. Диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів України: сутність, оцінка, стратегічне регулювання: монографія. Київ: НУОУ, 2020. 300 с.
 5. Напрями та засоби розвитку сільських територій в контексті зміцнення соціально-економічної безпеки України: монографія / за ред. д.е.н., проф. Т.Г. Васильціва, к.е.н., доц. В.В. Бойка. Львів: Ліга-Прес, 2016. 262 с.
 6. Поліщук А. Методичні підходи до сутнісного розуміння сільського розвитку. *Геополітика України: історія і сучасність*. 2023 №2 (31). С. 215-225.
 7. Белей С. І. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації. *Ефективна економіка*. 2021. №1. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.1.78.
 8. Бондарук Т.Г. Точки зростання та їх роль у забезпеченні стійкого економічного розвитку територій. *Економіка та суспільство*. 2021. №28. DOI: 10.32782/2524-0072/2021-28-46.
 9. Підгрушний Г.П. Формування системи полюсів зростання в Україні як передумова її переходу до моделі поліцентричного просторового розвитку. *Український географічний журнал*. 2017. №1. С. 48-54.
 10. Hubeni Y., Boiko V., Olishchuk P. Tools and mechanisms for rural area development in the state economic security policy system. *Problems of World Agriculture*. 2016. №4. P. 131-139.
 11. Favareto A. A abordagem territorial do desenvolvimento rural – Mudança institucional ou «novação por adição»? *Estud. Avancados*. 2010. №24. P. 299-319.
 12. Kato K.Y.M., Delgado N.G., Romano J.O. Territorial approach and rural development challenges: Governance, state and territorial markets. *Sustainability*. 2022. №14 (12). P. 7105. DOI: 10.3390/su14127105.
 13. Leite S., Bonnal P., Delgado, N., Kato, K. Desenvolvimento Territorial: Articulação de políticas públicas e atores sociais. *Articulação de Políticas Públicas e Atores Sociais (Série Desenvolvimento Rural Sustentável)*. Brazil, 2008. P. 69-169.
 14. Brito C.C. Conceito de Território Rural e Políticas Públicas e sua Evolução Histórica nos Governos FHC e Lula. *Cad. Gestão Pública Cid*. 2017. №22. P. 173-192.

15. Lee Y. F., Kind. M. Reducing poverty and inequality in rural areas: key to inclusive development. *United Nations Department of Economic and Social Affairs*. 2021. URL: https://www.un.org/-development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/-publication/PB_106.pdf

POLICY OF OVERCOMING DISPARITIES IN THE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS BASED ON REGIONAL DEVELOPMENT STRATEGIES

Resume. Relevance of the Issue. *The article addresses the problem of uneven development of rural territories in Ukraine and the necessity of implementing an effective state policy to address it based on regional development strategies. Rural areas traditionally lag behind in terms of living standards, infrastructure provision, and investment attractiveness, which is influenced by a complex set of natural, historical, institutional, demographic, infrastructural, managerial, and economic factors. The increasing incidence of extreme weather events, inadequate digital connectivity, and limited basic services further exacerbate these disparities. Russian military aggression in Ukraine has caused extensive infrastructure destruction, particularly in rural areas. **The aim of the article** is to identify the basic principles of policy to overcome disparities in rural development within the context of regional development strategies in Ukraine.*

Research Results. *The growing territorial inequality poses threats not only to individual regions but also to the national economy, devaluing the human and natural resource potential of rural areas and undermining the role of agriculture and related sectors. Therefore, the formation of a coordinated state policy based on strategic regional development planning with a focus on rural areas is an urgent need. Theoretical approaches to the development of regional growth strategies with a rural dimension have been analysed. Specifically, the following have been considered: the theory of growth poles, the concept of polycentric development, and the territorial approach. Based on the analysis, key strategic directions for overcoming territorial inequality and promoting rural development in Ukraine have been identified: improvement of legislative framework, institutional strengthening of the management system, introduction of program-targeted planning, creation of financial mechanisms, infrastructure development, stimulation of local economic activity, and enhancement of territorial investment attractiveness. Emphasis is placed on the need for comprehensive implementation*

of the strategy to achieve balanced territorial development and socio-economic upliftment of rural areas in the interests of the progress of the entire state. The implementation of the proposed directions of state policy in combination with consideration of global regional growth strategies will create conditions for mitigating existing territorial disparities and consolidating the capacity of rural areas in Ukraine.

Key words: regional development, rural territories, territorial disparities, growth strategies, state policy.

УДК 327.01

Руда Леся Андріївна,
кандидат політичних наук,
асистент кафедри політології та філософії
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка
ORCID: 0000-0001-5008-2751

КАТЕГОРІЯ «СИЛА» В ТЕОРЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Резюме. Однією з найголовніших категорій, якою визнаються відносини між державами, є категорія «сила», що визначає можливість однієї держави здійснювати свій вплив на іншу державу та оцінювати свій потенціал впливу на світовій арені. Категорія «сила» тісно пов'язана із суміжними категоріями, має відносно об'єктивний характер, може бути досліджена з матеріалістичних позицій, а також піддається трансформації відповідно до зміни світового порядку та появи нових міжнародних акторів. Класичним для сучасної теорії міжнародних відносин є розуміння категорії «сила» в контексті впливу однієї держави на іншу шляхом збройного протистояння чи нароццування збройного потенціалу для впливу на інші держави. Будучи однією з найбільш теоретично обґрунтованих категорій, «сила» є основою для формування теоретичних концепцій розуміння міжнародних відносин та розглядається в різних її виразах: воєнна сила, економічна сила, сила впливу (могутність), «м'яка» та «жорстка» сила. Трансформація розуміння категорії «сила» пов'язана зі зміною розуміння основних концептуальних категорій фундаментальних наукових шкіл, що вивчають теорію міжнародних відносин та появу нових підходів до розуміння міжнародних відносин.

Ключові слова: сила, вплив, міць, «м'яка» сила, «жорстка» сила.

Актуальність проблеми дослідження. Категорія «сила» – одна з найпопулярніших категорій теоретичного обґрунтування міждержавної взаємодії сучасних міжнародних акторів, але, незважаючи на столітні дослідження, залишається до кінця невивченою у теоретичній площині. Теоретики міжнародних відносин, геополітики, геостратегії, дипломатії, кратології та міжнародного права, досліджуючи теоретичні основи, природу, складові й види сили в сучасному світі, погоджуються лише в одному: сила в різних її інтерпретаціях – це здатність держави вести міжнародну політику задля досягнення своїх власних інтересів. Різноманітність підходів до трактування категорії «сила», ототожнення її зі збройною силою чи здатністю впливати на інших міжнародних акторів, сприяє актуалізації всебічного дослідження цієї категорії.

Мета дослідження. Оскільки дослідження категорії «сила» в процесі взаємодії міжнародних акторів проводилося в комплексі з аналізом інших категорій, метою статті є визначення етимології поняття «сили» в теоретичному дискурсі сучасних міжнародних відносинах.

Результати дослідження. Взаємовідносини держав на основі їх сили та могутності – основа міжнародних відносин. Дискусії, що ґрунтуються на аналізі сили як засобу зовнішньополітичного впливу на міжнародні відносини, було розпочато ще в античний період.

Теоретичному аналізу категорії «сила» передуює етимологічний аналіз цієї дефініції. В контексті міжнародних відносин для визначення сили найчастіше використовується англійське слово «power», що власне і означає «сила». Проте в українському перекладі слово «power» перекладається і як «сила», і як «влада», і як «могутність». Також в англійській літературі часто використовують слова «influence» (вплив), «force» (одночасно використовується для позначення сили та міці), «authority» (авторитет).

Оскільки для аналізу категорії «сила» використовуються різні підходи, ми не будемо звертатися до їх аналізу, а візьмемо за основу дослідження концептуальної складової даної категорії.

З розвитком класичних теорій розуміння міжнародних відносин сформувалося 2 підходи до розуміння категорії «сила»: атрибутивний і біхевіористський, до яких пізніше додався третій – структуралістський.

Перший підхід виник на основі реалістичного підходу до розуміння міжнародних відносин і розглядає силу як невід'ємну складову міжнародних акторів і визначається географічними та промисловими характеристиками, військовими і природними ресурсами, чисельністю населення та його національними характеристиками, якістю державного керівництва та дипломатичної діяльності. Для прихильників атрибутивного підходу міжнародні актори здатні змінювати поведінку інших міжнародних акторів через силу примусу та шляхом силового переконання.

Другий, біхевіористський, підхід при аналізі міжнародних відносин розрізняє силу та вплив, міць та владу. Для представників цього підходу влада на міжнародній арені пов'язана з державною міццю та силою. Сила розглядається біхевіористами одночасно і як один з елементів міцці, і як здатність нав'язати свою волю іншим, і як здатність не дати нав'язати собі волю інших. Основною відмінністю в трактуванні категорії «сила» від ідей представників атрибутивного підходу було твердження, що силу неможливо виміряти лише матеріальними категоріями.

В другій половині ХХ ст. сформувався структуралістський підхід до розуміння сили, який розглядав силу в залежності від характеру та природи широкого комплексу зв'язків і взаємодій між державами. Теоретики цього підходу звернули увагу на те, що держава, яка є сильною в воєнній сфері, не може бути слабкою в сфері економіки, фінансів, енергетики, технологій тощо. При цьому оцінка реальної сили передбачає врахування не лише переваг, а й сфер уразливості.

Розглянемо детальніше трактування категорії «сила» представниками атрибутивного, біхевіористського і структуралістського підходів.

Класики реалістичного розуміння міжнародних відносин розуміють «силу» як військову могутність держави на світовій арені. Погляди реалістів ґрунтуються на ідеях давньогрецького мислителя Фукідіда, який в праці «Історія Пелопоннеської війни» писав про вплив сильних держав

на слабкі: «Сильні роблять те, що мають владу робити, а слабкі визнають те, що вони повинні» [8]. Аристотель поряд з силою держави на континенті, важливу роль в силевій могутності віддавав морю, зазначаючи, що морську перевагу над іншими державами потрібно максимально використовувати, формуючи морські союзи та розвиваючи власну морську силу. Також Аристотель застерігав, що надмірне зосередження уваги на морі може призвести до втрати державою силової могутності і перетворити її на торговельний порт. Слід відмітити, що ідеї Аристотеля формувалися в час розквіту міст-полісів, а тому йому притаманні яскраво виражені таласократичні ідеї.

Батько сучасної політичної філософії Н. Макіавеллі в праці «Державець» зазначає, що запорукою міцної влади є сильне військо. Державець контактує з сусідніми державами завдяки мові сили, а при її відсутності «...держава не чуває себе в безпеці, навпаки, вона завжди кинута напризволяще...». Вся зовнішня політика держави підпорядковується власним державним інтересам та ресурсним можливостям, а також обумовлена наявною розстановкою сил між сусідами [13].

Р. Челлен, один з «батьків» геополітики, розглядаючи державу як взаємозв'язок геопросторової, демографічної, економічної, соціальної та політичної сфер, зазначав, що сила держави залежить від її територіальних розмірів і комунікаційної складової. При цьому сила визначається основним – фактором існування держави та її розвитку [12, с.73-74].

Американський військовий морський теоретик, історик, один із засновників геополітики А. Мехен, розглядаючи історію могутності провідних держав світу, відзначає, що домінування на морському просторі є одним з визначальних, проте не найголовніших, факторів розвитку держави. До факторів державної сили А. Мехем відносить: географічне положення; фізичну структуру; обсяг території; чисельність населення; національний характер; характер і політику урядів. Враховуючи ці фактори, історик вивів формулу морської могутності: $SP = N + MM + NB$, де SP (Sea Power) – морська могутність, N – військовий флот, MM – торговельний флот, NB – військово-морські бази (забезпечення контролю за ключовими віддаленими материковими базами) [5].

Німецький філософ та політичний економіст М. Вебер категорію «сила» тісно переплітає з поняттям «влада» та пише, що «влада постає як здатність окремої людини або групи людей утверджувати у сфері соціальних відносин власну волю, незважаючи на опір». Міжнародні відносини для М. Вебера – це відносини, що, передусім, пов'язані з насильством, адже будь-які політичні союзи чи альянси передбачають нарощування могутності та здійснення впливу (прямого чи непрямого) по відношенню до інших [10]. Розглядаючи силу як здатність здійснювати вплив на волю інших, М. Вебер трансформує категорію «сила» з військового домінування в панування економічне та інформаційне.

Американський політолог Р. Даль, аналізуючи соціологічні та політологічні визначення категорії «сила», сформулював власне визначення цієї категорії: здатність суб'єкта А заставити об'єкт В зробити те, що останній ні в якому разі не захотів би зробити. Аналізуючи міжнародні відносини, Р. Даль поставив під сумнів наратив, що сила не залежить від інших чинників розвитку державної міцї, а розглядає силу як щось гіпотетичне, аморфне, що неможливо виміряти доки один суб'єкт не почне здійснювати вплив на об'єкт чи на об'єкти. Р. Даль чітко розділив поняття «сила» на реальну силу (власне силу) та потенційну силу (тобто потенціал сили). Для аналізу сили держави науковець запропонував досліджувати її шляхом співставлення базових категорій, що використовуються для дослідження силового потенціалу суб'єктів міжнародних відносин. Наприклад, для того, щоб порівняти силу двох держав, потрібно співставити: джерела чи ресурси кожної з них; засоби та способи впливу суб'єкта та об'єкт; сфери та кількість реалізації силового впливу суб'єкта та об'єкт; кількість об'єктів, на які може здійснювати вплив кожна з держав, що аналізуються; ймовірність зміни поведінки об'єкта [3].

Американські політологи П. Бахрах і М.С. Барац в середині 1960-х рр., досліджуючи концепцію «сила», зазначають, що вона тісно переплітається з категоріями «влада», «авторитет» та «вплив». Взаємозв'язок цих категорій формує своєрідну ієрархію поняття, де вплив – найбільш загальне поняття, а інші є його різновидами. Також науковцями було визначено, що сила має здатність проявлятися у властивості впливу на прийняття рішення чи формування ситуацій, за

яких міжнародні актори вимушені коритися міжнародним нормам всупереч власним інтересам. В такому випадку сила вимірюється категорією «вплив» [1].

Французький політолог Р. Арон в своїй праці «Мир і війна між націями» для пояснення зовнішньої політики найчастіше використовує три поняття: сила, влада та могутність. Р. Арон відзначає: «Назвемо потенційною силою сукупність матеріальних, людських та духовних ресурсів, якими кожне політичне утворення володіє на папері, назвімо реальною силою ті з цих ресурсів, які мобілізовані на здійснення зовнішньої політики в часи війни і часи миру. В часи війни реальна сила – це майже те саме, що військова сила (хоча цілком вони не збігаються, тому що перебіг воєнних операцій почасти визначається не мілітарними модальностями боротьби). В часи миру реальна сила не збігається з військовою силою, тому що наземні дивізії, військово-морські флоти та авіація, не будучи використаними, є лише одним з інструментів, застосовуваних у зовнішній політиці» [11, с.35].

Аналіз міжнародних відносин з позиції використання сили при сприятливих умовах притаманний американському політологу К. Уолтцу. Дослідник стверджує, що зовнішня політика держав спрямована на досягнення їх егоїстичних інтересів. Такий егоїзм є раціональним, адже первинний інтерес держави – це власна безпека та можливість здійснювати вплив на інші держави, тобто бути рівноправним суб'єктом міжнародних відносин, а не об'єктом [9, р.14].

Аналізуючи категорію «сила» в теоріях міжнародних відносин, британський політолог та дипломат Е. Карр використовував поняття воєнна сила, економічна сила та сила впливу на розуми. Категорія «сила» в розумінні Е. Карра є тотожною з категорією «влада». Воєнна сила та економічна сила, згідно з ідеями Е. Карра, тісно пов'язані і доповнюють одна одну, проте воєнна сила все ж має перевагу і є обов'язковим елементом міжнародної політики держави. Е. Карр пише: «Роль сили навіть у найрозвиненіших демократичних державах справді є більш постійною і помітною, ніж більшість сентиментальних демократів хочуть визнати» [2, р.215].

Провідний американський фахівець з теорії міжнародних відносин Е. Хаас в статті «Баланс сили: Призначення, Концепція чи Пропаганда», розглядаючи еволюцію інтерпретації категорії «сила», приходять до висновку, що силу потрібно розглядати на стику реалістичної та ідеалістичної парадигм, адже за своєю суттю вона, сила, носить різний характер і за своїм змістом для міжнародних відносин більш характерним є баланс сил [4].

Кінець ХХ ст. для теорії міжнародних відносин характеризувався зміною підходів до розуміння сили: з'являються три нових види розуміння цієї категорії – «тверда» (hard power), «м'яка» (soft power) і «розумна» (smart power) сила.

Концепція «м'якої» сили була розвинена американським політологом Дж. Наєм та ґрунтувалася на ідеї отримання бажаного результату завдяки співробітництву держав. Отримати бажане держава може за рахунок наявності владних ресурсів, використовуючи які держави здійснюють свою зовнішню політику. До таких ресурсів Дж. Най відносить матеріальну і нематеріальну культури, суспільно-політичні цінності та імідж країни [7, р.12]. Якщо «м'яка» сила характеризується можливістю досягти бажаних результатів шляхом добровільної згоди держав-союзників на співпрацю, то її антипод, «тверда» сила, що уособлює собою воєнну та економічну могутність, базується на примусі та погрозах.

Поєднанням «м'якої» та «твердої» сили Дж. Най називає «розумну» силу, що співвідноситься з поняттям розумна влада, тобто сила, яка здатна поєднувати «тверду» та «м'яку» владу в своїй зовнішньополітичній діяльності. Дж. Най зазначає: «Дипломатія та зовнішня допомога часто недофінансуються і нею нехтують, частково через труднощі демонстрації та їх короткостроковий вплив на критичні виклики. Крім того, володіти м'якою силою важко, тому що багато ресурсів м'якої сили Америки знаходяться поза урядом у приватному секторі та громадянському суспільстві, у його двосторонніх союзах, багатосторонніх установах і транснаціональних контактах» [6].

Наведені підходи до розуміння категорії «сила» відображають особливості суспільних процесів і явищ, притаманних конкретним періодам розвитку міжнародної системи.

Висновки. Проведений аналіз категорії «сила» дозволяє узагальнити основні напрямки та зміст еволюції теоретичних досліджень з проблеми дефініції категорії «сила», а також визначити труднощі етимології цієї категорії в двох основних підходах (атрибутивному та біхевіористському) до розуміння форм прояву сили. Сучасні аспекти розвитку міжнародного співтовариства формують нові підходи до розуміння способів впливу одних акторів міжнародних відносин на інші, що зумовлює появу нових теоретичних підходів дефініції категорії «сила», адже зовнішня політика більшості країн дедалі частіше вимагає появи нових способів впливу на інших міжнародних акторів, а, отже, переосмислення категорії «сили» залишається актуальним та потребує аналізу, враховуючи всі аспекти міжнародного життя.

Список використаних джерел:

1. Bachrach P., Baratz M. S.. Two faces of power. *The American Political Science Review*. 1962. Vol. 56. P. 947-952. URL: https://fbaum.unc.edu/teaching/articles/Bachrach_and_Barat_z_1962.pdf
2. Carr E. H. *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*. NY: Perennial, 2001. 244 p.
3. Dahl R. The concept of power. *Behavioral Science*, 1957. Vol. 2. №3. P. 201-215.
4. Haas E.B. The Balance of Power: Prescription, Concept, or Propaganda. *World Politics*. Vol. 5. №4 (Jul., 1953). P. 442-477. URL: <https://www.jstor.org/stable/2009179>
5. Mahan A.T. *The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783. The Project Gutenberg eBook*. 2007. URL: https://web.archive.org/web/20120402015405/http://www.gutenberg.org/files/13529/13529-h/13529-h.htm#Page_88).
6. Nye J. Smart Power. *Huffpost*. /11/29/2007. URL: https://www.huffpost.com/entry/smart-power_b_74725
7. Nye Jr., Joseph S. Soft Power. The means to success in world politics. N.Y.: Public Affairs, 2005. 193 p.
8. Thucydides. *History of the Peloponnesian War* / translated by Richard Crawley. 1874. Book 5.89. URL: https://web.archive.org/web/20210413042725/https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_the_Peloponnesian_War.
9. Waltz K.N. *Man, the State, and War: A Theoretical Analysis*. REV – Revised, 2, Copyright Date: 2001. 263 p.

10. Weber M. Power, domination, and legitimacy. *Power in modern societies*. Routledge. 2019. P. 37-47.
11. Арон Р. Мир і війна між націями / пер. з фр. В. Шовкун, З. Борисюк, Г. Філіпчук. Київ: Юніверс, 2000. 686 с.
12. Вегеш М.М., Петрінко В.С. Геополітична енциклопедія: навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. 492 с.
13. Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки. Державець. Харків: Фоліо, 2007. 512 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/-Machiavelli_Niccolo/Derzhavets.pdf

CATEGORY «POWER» IN THE THEORETICAL DISCOURSE OF MODERN INTERNATIONAL RELATIONS

Summary. *One of the most important categories by which relations between states are determined is the category «power», which determines the ability of one state to exert its influence on another state and assess its potential for influence on the world stage. The category «power» is closely related to related categories, has a relatively objective character, can be studied from a materialistic point of view, and is also subject to transformation in accordance with the change in the world order and the emergence of new international actors. Classic for the modern theory of international relations is the understanding of the category «power» in the context of the influence of one state on another through armed confrontation or building up the armed potential to influence other states. Being one of the most theoretically grounded categories, «power» is the basis for the formation of theoretical concepts of understanding international relations and is considered in its various expressions: military power, economic power, power of influence, «soft» and «hard» power. The transformation of the understanding of the category «power» is related to the change in the understanding of the main conceptual categories of fundamental scientific schools that study the theory of international relations and the emergence of new approaches to the understanding of international relations.*

Key words: *power, influence, force, «soft» power, «hard» power.*

УВАГА!

Автори статей несуть відповідальність за зміст, грамотність і оформлення поданих статей. Статті, які не відповідатимуть вказаним вимогам, публікуватися не будуть. Автори без науково ступеня подають рецензію на публікацію за підписом доктора (кандидата) наук, засвідчену печаткою закладу (установи).

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ «ПОЛІТОЛОГІЧНІ СТУДІЇ»

Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам МОН України.

Технічні вимоги до оформлення статті

Формат А 4; поля з усіх сторін – 2 см; абзац – 1,25 см; міжрядковий інтервал – 1,5 см; шрифт – Times New Roman; кегль – 14. У тексті слід використовувати символи за зразком: лашки «...», дефіс (-), тире (–), апостроф ('). **Оригінтовний обсяг статті**, включаючи ілюстрації та таблиці – 16–20 тис. друкованих знаків разом із пробілами.

Структура статті

1. Ліворуч вказується **УДК**.
2. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, в якій працює(ють) автор(и), ORCID ID. Максимальна кількість авторів у статті – три особи.
3. Назва статті.
4. Резюме (від 1600 друкованих знаків) та ключові слова українською мовою (5-10 слів). Резюме має містити такі **обов'язкові** елементи: **актуальність проблеми, мета та результати дослідження**.
5. Наукова стаття обов'язково має містити такі структурні елементи:

Актуальність проблеми.

Мета та завдання.

Результати дослідження.

Висновки. Висновки не повинні містити дані, яких немає в основному тексті статті.

Література завершує статтю і публікується під заголовком «**Список використаних джерел**». Бібліографічний опис списку оформлюється у порядку згадування з урахуванням розробленого в 2015 році Національного стандарту України **ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»**.

6. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, в якій працює(ють) автор(и)) англійською мовою.

7. Назва статті англійською мовою.

8. Резюме (від 1600 друкованих знаків) та ключові слова англійською мовою (5-10 слів). Переклад засобами онлайн-сервісів є неприпустимим.

До публікації в журналі приймаються наукові праці, які раніше не були опубліковані. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редколегія залишає за собою право редагування текстів статей.

Забора на використання наукових праць країни-окупанта

Заборається цитування в тексті та внесення до бібліографічних списків тих джерел, які опубліковані російською мовою в будь-якій країні, а також джерел іншими мовами, якщо вони опубліковані на території росії та білорусі.

ЗМІСТ

ЗТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Вонсович Сергій Геннадійович КОНЦЕПТ «НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ» В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ТЕОРІЇ	3
--	---

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Гринчишин Оксана Мирославівна, Поліщук Олександр Сергійович ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВИБОРЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ	14
Клімчук Юрій Аркадійович, Карпінська Анастасія Ростиславівна ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У СФЕРІ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	27
Кругляк Марина Едуардівна ПОЛІТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ПЕРІОДУ «ПЕРЕБУДОВИ» ОЧИМА ПУБЛІЧНОГО ІНТЕЛЕКТУАЛА: БОРИС КРУГЛЯК ПРО ІСТОРІЮ І СЬОГОДЕННЯ	38
Малисник Олександр ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	49
Ніколенко Юрій Олександрович КОЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ТА ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ	61

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Віннічук Ольга, Сорокін Валентин ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕФЕКТИВНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	73
Дем'яненко Борис Леонідович, Дем'яненко Віра Миколаївна ВІЙСЬКОВІ І ПОБУТОВІ НЕОЛОГІЗМИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2014-2023)	83

Рубан Алла Олексіївна, Прядко Тетяна Петрівна ПОЛІТИЧНА ОСВІТА У СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СУСПІЛЬСТВА.....	100
Черелюк Юрій РЕЛІГІЯ ТА СУСПІЛЬСТВО: ДИНАМІКА ВЗАЄМОВІДНОСИН У КОНСТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИКИ.....	111

ПОЛІТИЧНА КОМУНІКАЦІЯ В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ

Афанасьєв Олександр Іванович НАРАТИВИ ЯК СТРИЖЕНЬ ПОЛІТИЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ.....	122
Веденєєв Дмитро Валерійович «МЕНТАЛЬНА» ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА ЗБРОЯ ЯК ЗАГРОЗА ДІЄЗДАТНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ.....	131
ІЛЬЧИК Василь, СУЛЯТИЦЬКА Тетяна РОЛЬ МЕДІА У ФОРМУВАННІ ТА ПОШИРЕННІ БРЕНДІВ ПОЛІТИЧНИХ ЛІДЕРІВ	142
МАРКІТАНТОВ Вадим, ШВЕЦЬ Андрій ЕТАПИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА: АНАЛІЗ ЗМІН ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ.....	153
Феденко Дмитро Олександрович, Онищук Ігор Іванович ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: АНАЛІЗ ВПЛИВУ НА ГРОМАДСЬКУ ДУМКУ	163

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА, МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ТА МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА: НОВІ ВИМІРИ

Адамовський Володимир Іванович СПІВТОВАРИСТВО ДЕРЖАВ У ПРОЦЕСІ СТВОРЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ.....	177
Білоусов Микита Валерійович ПРОМОВА В.В. ПУТІНА НА МІЮНХЕНСЬКІЙ БЕЗПЕКОВІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ 2007 р. ЯК ПОЧАТОК ПРОТИСТОЯННЯ РОСІЇ ІЗ ЗАХІДНИМ СВІТОМ: ДЕЗІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА	184

Войтенко Юрій Миколайович РЕГІОНАЛЬНІ ГЕОПОЛІТИЧНІ АМБІЦІЇ РОСІЇ У СХІДНІЙ ЄВРОПІ: СПРОБИ РЕФЛЕКСІЇ.....	195
Коцур Леся ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ ЄС В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ ХХІ СТОЛІТТЯ	204
Круглов Віталій Вікторович, Мороз Володимир Михайлович, Терещенко Діна Акрамівна ПОЛІТИКА ПОДОЛАННЯ ДИСПРОПОРЦІЙ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ НА ОСНОВІ СТРАТЕГІЙ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ	212
Руда Леся Андріївна КАТЕГОРІЯ «СИЛА» В ТЕОРЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН	222

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«ПОЛІТОЛОГІЧНІ СТУДІЇ»

ВИПУСК 6

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

Підписано 06.06.2024. Формат 60x84/16. Гарнітура «Книжник».
Об'єм даних 1,76 Мб. Обл.-вид. арк. 12,7. Зам. № 1114.

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Свідоцтво серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.

Виготовлено в Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.